

VIGILIA

Andorka Rudolf: Gazdaság és erkölcs

Tamkó Sirató Károly, Kalász Márton verse

Tandori Dezső és Milan Kundera elbeszélése

Boros János: Tagadható-e Isten léte?

Lukács László: A görög katolikusok helyzete Romániában

Beszélgetés a külföldön élő magyarok püspökével

1991/11

KELEMEN DIDÁK: Búzafejek	801
ANDORKA RUDOLF: Gazdaság és erkölcs	802
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: Halottak napján (<i>vers</i>)	808
TANDORI DEZSŐ: Szívelégtelenségek (<i>elbeszélés</i>)	809
MILAN KUNDERA: A nagy meneteles (<i>elbeszélés; Körtvélyessy Klára fordítása</i>) ..	812
ADAM ZAGAJEWSKI: Simone Weil nézi a Rhône völgyét (<i>vers; Gömöri György fordítása</i>)	818
GY. SZABÓ JÓZSEF: Egy megigazulás története (<i>Tolsztoj: Ivan Iljics halála</i>) ..	819
KERESZTES SZENT JÁNOS: A Kármel hegyére vezető út (<i>Takács Zsuzsa fordítása</i>)	823
Johann Wilhelm Ritter (<i>Tillmann J. A.</i>)	836
JOHANN WILHELM RITTER: Egy fiatal fizikus fragmentumaiból (<i>Tillmann J. A. fordítása</i>)	837
KALÁSZ MÁRTON: Levélke-divermentó (<i>vers</i>)	842
BOROS JÁNOS: Tagadható-e Isten léte?	843
SULYOK ELEMÉR: A teremtéstörténet biblikus értelmezése	849

KERESZTÉNYNEK LENNI ITT ÉS MOST

SCHNELLER ISTVÁN, KÄFER ISTVÁN és KISZELY KATALIN válasza ..	856
--	-----

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

MIKLÓSHÁZY ATTILÁVAL (<i>Lukács László</i>)	862
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

KISS SZEMÁN RÓBERT: Trionfo della morte... ..	871
---	-----

NAPLÓ

LUKÁCS LÁSZLÓ: Egyházunk a forrongó világban (A görög katolikusok Romániában)	873
--	-----

VITA

KÉZDI BALÁZS: Hozzászólás a pszichoanalízis-vitához	876
---	-----

KRITIKA

Képzőművészet: Andy Warhol kiállítása (<i>Horányi Attila</i>)	878
Zene: Antonio Vivaldi: Juditha Triumphans (<i>Fáy Miklós</i>)	880

KELEMEN DIDÁK

Búzafejek

A világi szerencse szél hátán jár

E világi szerencsék és boldog állapotok Istent elfelejtetik az emberrel. Amint gyakorta látjuk, hogy találkoznak oly gazdagok, kiknek minden dolguk kedvük szerint folyván, úgy élnek, mintha Isten nem volna, akinek valaha minden cselekedetükről számot kellene adniok, és így ha nem szájukkal, de szívükkel megtagadják az Urat. Azért minden földi jókat, azt mondja Szent Ágoston: emberré lett Isten hogy megmutatná, hogy méltók a megvetésre, mert teljesek fogyatkozásokkal: buborékhoz vagy párához hasonló: nem állandók, nem tartók, egy szempillantásig nem bátorságosak, hanem minden világi jó szerencse: Quasi flos agri (Iz 40,6) oly hamar változik, valamint meghervad a lemetszett virág. Olyan mint a tengernek, avagy levegőégnek állapotja: hirtelen változik, és a csendes időt háború követi. Így a világi szerencse szél hátán jár, hamar vakot vet, s változik. Csalhatatlan igazság az: a vége az örömnök búsulás és bánat.

A világ minden méltósága csak álom

Jól tudta Üdvöztónk, hogy a világi dicsőség olyan, mint az erős bor; aki ezt vízzel nem elegyíti, fejébe bújik, megrészegíti, bolonddá teszi. Úgyhogy a világtól elragadtatott embernek, mint szinte a részegnek, járása, szava, cselekedete sült balgatagság. Annak okáért könnyhullatás vizével elegyíti dicsőséges pompáját, és ettől el nem hagyja magát ragadtatni; mint az álmot s árnyékot, semmire becsüli. Úgy is vagyton, hogy e világnak minden hatalma, tekintete, méltósága csak álom s nem valóság.

Kelemen Didák (1683—1744) minorita rendfőnök, egyházi író prédikációjából.
Rákos Balázs Raymund kiadása (Róma, 1985).

ANDORKA RUDOLF

Gazdaság és erkölcs

A *Centesimus annus* enciklika nem egyszerűen a *Rerum novarum* kiadásának százéves évfordulójáról való megemlékezés, hanem állásfoglalás is azokban az igen aktuális társadalmi kérdésekben, amelyek ma minden ország állampolgárait, de különösképpen minket, akik Kelet-Közép-Európában és azon belül Magyarországon élünk foglalkoztatnak. Ezért alkalmat ad arra, hogy a benne foglaltak fényében elgondolkozzunk ezekről az égető kérdésekről és az egyházak, valamint az egyes keresztény állampolgárok szerepéről, tennivalóiról a társadalmi életben.

Az alábbiakban nem fogom rendszerezetten tárgyalni az enciklika egész mondanivalóját, hanem három szinten próbálom továbbgondolni az enciklika néhány megállapítását. Ezek a szintek: 1. a legáltalánosabb szinten: az erkölcs és az értékek fontossága és a jólét nem-anyagi dimenzióinak jelentősége; 2. „középszinten”: a különböző társadalmi-gazdasági-politikai rendszerek és ideológiák értékelése és 3. a valósághoz legközelebbi szinten: a jelenlegi átmeneti korszakban Magyarországon alkalmazható konkrét gazdasági és társadalmi politikák egyes kérdései.

Az erkölcs és értékek szerepe a társadalomban

Az enciklika fő mondanivalója az, hogy az erkölcsnek és a nem-anyagi értékeknek igen fontos szerepe van az emberi társadalomban. „A gazdaság az emberi tevékenység sokszínűségének csupán egyik aspektusa és dimenziója. Ha a gazdaságot abszolutizálják, ha az áruk termelése és fogyasztása foglalja el a társadalmi élet középpontját, és egyedüli értéké válik a társadalomban, amely semmilyen más értéknek nincs alárendelve, akkor ennek okát nem csak és nem is elsősorban a gazdasági rendszerben kell keresni, inkább abban a tényben, hogy az egész társadalmi-kulturális rendszer csődöt mondott az erkölcsi és vallási dimenzió elhanyagolása miatt” (39. §).

Ez talán közhelynek tűnik, de korántsem az, mivel sem a társadalomtudományokban, sem a mai magyar közvéleményben nincs egyértelmű álláspont arról, hogy miért van szükség erkölcsi normákra és értékekre ahhoz, hogy a társadalom jól működjék. Mivel a normák és az értékek a szociológia és a kulturális antropológia (a néprajztudomány amerikai és angol változata és elnevezése) szerint a kultúra részét alkotják, úgy is megfogalmazhatjuk a vitakérdést, hogy mi a kultúra szerepe a társadalomban.

Nem egyértelmű a társadalomtudományok álláspontja ebben a kérdésben, mert a klasszikus közgazdaságtan és a mai neoklasszikus irányzat szerint az ember alapvetően „homo oeconomicus”, vagyis gazdasági megfontolások alapján dönt, hasznát vagy nyereségét kívánja maximalizálni, és ebben önmagát követi. A piaci mechanizmus „láthatatlan keze” azonban úgy irányítja, rendezi

az egyes embereknek az önérdeken alapuló tevékenységét, hogy abból a társadalom egésze számára legjobb eredmény születik.

A szociológia emberképe és társadalomképe ettől teljesen eltér. A „homo sociologicus” (Dahrendorf kifejezése) nem önérdeke alapján cselekszik, hanem a társadalmi normáknak igyekszik megfelelni. A társadalom nagy többsége által elfogadott normák hiányában súlyos zavarok jelentkeznek a társadalomban, „anómiás állapot” jön létre¹. A szociológiai kézikönyvek ezt a tételt a közlekedési szabályok egyszerű példájával szokták szemléltetni: ha a gépkocsivezetők nem tartják meg ezeket a szabályokat, akkor a közlekedés mindenki számára súlyosan veszélyessé válik, sőt szélső esetben megbénul.

A közgazdaságtan klasszikusa, Adam Smith, akitől a „láthatatlan kéz” hipotézise származik, nagyon is tisztában volt azzal, hogy erkölcsi megalapozás nélkül a piacgazdaság működéséptelenné válik². Erről a felismeréséről azonban később sokan megfeledkeztek.

Max Weber, a szociológia egyik „alapító atyja” viszont az önérdeken alapuló racionális cselekvés fontosságát hangsúlyozta. A célracionális cselekvéstípus ugyanis lényegében a homo oeconomicus viselkedését írja le. Ennek ellentétpárja az értékrationális cselekvés, amely nem az önérdeken alapul, hanem etikai, esztétikai, vallási értékeket követ³. Ezt a gondolatmenetet folytatják azok a mai szociológusok, akik a közgazdaságtan és a szociológia emberképét a „homo socio-economicus”-ban próbálják integrálni^{4, 5}. A közgazdaságtan oldaláról ugyanezt fogalmazta meg korunk egyik legfontosabb és legszélesebb látókörű közgazdász tudósa, A. Sen⁶, amikor a homo oeconomicus fogalom bírálatában az emberi döntések és cselekvések három indítékát különböztette meg: 1. az önzést, 2. a szimpátiát (szeretetet) és 3. az értékek, eszmények iránti elkötelezettséget.

A német Ordo-liberális iskola alapítója, Walter Eucken azt hangsúlyozta, hogy a piacon alapuló gazdasági rend akkor képes hatékonyan működni, ha alátámasztja 1. a demokratikus politikai rend, 2. a társadalmi kapcsolatok rendje és 3. az erkölcsöt és értékeket magába foglaló kulturális rend⁷. Ezen az iskolán alapult a Németországban megvalósított szociális piacgazdasági modell.

Fred Hirsch⁸ a korán elhunyt pénzügyi újságíró és szakértő *A növekedés társadalmi korlátai* című könyvében pedig azt fejtette ki, hogy a gazdasági fejlődést igen eredményesen alátámasztó piaci gazdaság sikere egy piac-előtti társadalmi erkölcs vállalain nyugodott, ugyanakkor aláássa ezt a hagyományos társadalmi erkölcsöt, amely egyrészt az alapvető becsület-szabályok megtartását követeli a gazdasági életben, másrészt a társadalom tagjainak egymás közötti szolidaritását írja elő. Hirsch szerint ennek az erkölcsnek eltűnése, a piac által sugallt önérdeken alapuló cselekvés uralkodóvá válása esetén a piacgazdaság nem lesz képes a gazdasági fejlődést elősegíteni.

Különleges helyzetet figyelhetünk meg a mai magyar társadalomban az önérdek és erkölcs közötti viszony tekintetében. A klasszikus marxizmus köztudomásúan azt sugallta, hogy az embert elsősorban gazdasági érdekei vezérik, az erkölcs és az értékrendszer csupán a gazdasági alap felépítménye. E tétellel paradox módon ellentétben a sztálini szocializmusban az ideológia teljesen elutasította a gazdasági ösztönzést, és a szocialista erkölcsön alapuló ösztönzést állította a helyére. Mivel ez nyilvánvalóan nem működött, fokozatosan visszatért a gazdasági ösztönzés, majd a piac. Az önérdeket követő gazdasági tevékenység azonban legalább is erkölcsileg „gyanús” magatartásnak számított még

Magyarországon is, amely a legmesszebb távolodott el a sztálini modelltől és ideológiától, még a szocialista időszak utolsó éveiben is. 1990 tavasza óta olyan koalíciós kormányzat váltotta fel a korábban legalább elvben marxista alapú szocialista kormányt, amelyben mindhárom koalíciós párt gyakran hivatkozik a keresztény értékekre és erkölcsre. Ugyanakkor a tömegkommunikációban és feltehetően a közvéleményben is eluralkodott az a felfogás, hogy a leghelyesebb magatartás az önérdék sokszor egészen kíméletlen érvényesítése, ehhez képest az embertársak iránti szolidaritás és magasabb értékeket megvalósítani kívánó viselkedés háttérbe szorult, szinte ódivatúnak tűnik. Jó példa erre az előbb említett közlekedési erkölcs hirtelen változása: szemellátható a kíméletlen, agresszív vezetés térhódítása és a közlekedési szabályok megszegése. A fenti gondolatok azt sugallják, hogy ennek a viselkedéstípusnak elterjedése a közlekedésnél is sokkal súlyosabb következményekkel járhat a gazdaságban, a társadalmi életben és a politikában. Érdemes arra utalni, hogy közismert politikusok mondták, írták le: „ez nem erkölcs, hanem politika!”. Mintha teljesen elfeledkezne Bibó István talán legfontosabb tanításáról, hogy az elvi és erkölcsi politika az egyetlen lehetséges politika, de egyúttal a leggyümölcsözőbb realpolitika is.

A jólét nem-anyagi dimenziói

Az erkölcs társadalmi fontosságának kérdése összekapcsolódik azzal, hogy mekkora súlya van az anyagi javaknak és a nem-anyagi dimenzióknak az egyéni és társadalmi jólétben. Az enciklika elítéli azt az életstílust, amely csak „birtoklásra” (having) törekszik és elhanyagolja a „létet” (being) (36. §). Az olvasónak természetesen azonnal eszébe jut Erich Fromm⁹ kritikája a modern társadalomról a „being” dimenzióinak a „having” által való háttérbe szorítása miatt. Érdemes azonban megjegyezni, hogy Erik Allardt¹⁰ — Maslow „pszichológiai szükséglet” elméletét továbbfejlesztve — a szociológiai adatfelvételekben is felhasználhatóan és mérhetően fogalmazta meg a jólét három dimenzióját: 1. az anyagi javakat és szolgáltatásokat (having), 2. a jó emberi kapcsolatokat (loving) és 3. az értelmes emberi létet (being). Nem könnyű ennek a harmadik dimenzióknak a tartalmát meghatározni. Allardt önmegvalósításról beszélt, a „deficitet” ebben a dimenzióban pedig elidegenedésnek nevezte. Nagyon figyelemreméltónak tartom, hogy az enciklika is javasolja az egyéb filozófiai és társadalomtudományi irányzatok között a marxizmus által is sűrűn és sokféle értelemben használt elidegenedés fogalom használatát ennek a problémakörnek a megjelölésére (41. §.).

Az enciklika 24. paragrafusában olyan megfogalmazásokat találhatunk, amelyek arra engednek következtetni, hogy szerzőjének véleménye szerint a leg súlyosabb problémák a kelet-közép-európai országokban nem a gazdaság területén, hanem az elidegenedés területén, a személyes identitás és az élet értelmének keresése terén voltak. Ezt alátámasztani látszanak azok a szociológiai vizsgálatok, amelyek szerint a halandóság romlása, az öngyilkosság és az alkoholizmus megállíthatatlannak látszó emelkedése, a lelki betegségek igen nagy gyakorisága azok a társadalmi jelenségek, ahol Magyarország és a nyugat-európai országok között a legnagyobb különbségek mutatkoznak¹².

Egy 1990 szeptemberében végzett országos reprezentatív adatfelvétel során, amelyben ezer felnőttet kérdeztek meg, négy olyan kérdés szerepelt, amelyből

az elidegenedés állapotára lehet következtetni (1. és 2. táblázat). A válaszok azt mutatják, hogy igen sokan veszítették el a hitet önmagukban, igen sokak szerint nem érdemes távolabbi célokat kitűzni és igen sokan nem tudják, miben higgyenek.

A vallásnak — és a vallási szolgálatok nyújtására intézményesült egyházaknak — szociológiai értelemben az a feladatuk a társadalomban, hogy az emberi lét végső kérdéseire, értelmére és céljaira vonatkozó válaszokat megadják, közvetítsék, és ezáltal alátámasszák azt az erkölcsi rendet, amely a társadalom működéséhez feltétlenül szükségesnek látszik. Ezért az enciklikának erre vonatkozó állításait a legnagyobb mértékben üdvözölni lehet, különösen a mai magyar társadalmi körülmények között, ahol az értékek és az erkölcs fontosságának hangsúlyozása nagyon időszerű.

Mint keresztény ember (talán érdemes hozzátenni: protestáns keresztény) természetesen úgy gondolom, hogy ezekre a kérdésekre a legjobb válaszokat Jézus tanításában találhatjuk meg. Mint szociológusnak azonban fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy más vallások is képesek ezt a funkciót ellátni, sőt, nem elképzelhetetlen az sem, hogy az ateista gondolatrendszer is alkalmas erre. Ezért a szociológus tudománya — miközben a vallás fontosságát hangsúlyozza — semmiképpen sem támaszthat alá semmilyen vallási intoleranciát, a másképpen gondolkodókat kizáró fundamentalizmust, a velük szembeni fanatizmust. Nagyon örvendetesnek tartom, hogy az enciklika is felhívja erre a figyelmet (29. és 46. §).

Szocializmus és kapitalizmus, marxizmus és liberalizmus

Azt gondolom, hogy tévedés lenne az enciklika fő mondanivalóját a szocialista és a kapitalista rendszer, valamint a marxizmus és a liberalizmus bírálatában látni. Kétségtelen ugyanakkor, hogy egyes paragrafusok lehetővé teszik az enciklika mondanivalójának ilyen értelmezését. A 10. § szerint a *Rerum novarum* bírálta a szocializmus és a liberalizmus társadalmi és gazdasági rendszerét. A *Centesimus annus* sokhelyütt és részletekbe menően bírálja a marxizmust és a „megvalósult” (real) szocializmust, ugyanakkor leszögezi, hogy „tarthatatlan az az álláspont, hogy az úgynevezett megvalósult szocializmus veresége a kapitalizmust hagyja meg a gazdasági szervezet egyetlen modelljeként” (34. §), és felhívja a figyelmet arra a veszélyre, hogy a nyugati országokban a szocializmus összeomlásában saját gazdasági rendszerük egyoldalú győzelmét látják, és ezért elmulasztják ennek a rendszernek szükséges javítását (56. §).

Azt gondolom, ezek az ítéletek túlságosan sommásak, nem alapulnak (az enciklika terjedelmi korlátai miatt nem is alapulhatnak) kellőképpen alapos elemzésen. A mai világban nem két ténylegesen létező rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus, valamint két gondolatrendszer, a marxizmus és a liberalizmus áll egymással szemben. Különbséget kell tenni 1. a marxizmus (ahogy ezt Marx és Engels megfogalmazta), 2. a Kelet-Közép-Európában és Kelet-Európában valamint néhány fejlődő országban megvalósult szocializmus (amelyet erősen befolyásoltak ezeknek az országoknak gazdasági adottságai, fejlettségi szintje és ezeknek az országoknak kulturális hagyományai), végül 3. a marxizmustól többé-kevésbé vagy teljesen független szocialisztikus eszmények között, amely utóbbiakhoz sorolhatjuk például az angliai fábianizmust, a keresztényszocializmust, amely iránt Bibó István is fogékonyságot mutatott¹³.

Hasonlóképpen tág a liberalizmus fogalma. Ezzel a szóval szokták definiálni önmagukat Hayek¹⁴ és Nozick¹⁵, valamint irányzatukat, a konzervatív liberalizmust, amely minden állami szociálpolitikát elutasít. De ugyanígy a Rawls által kifejtett „igazságosság-elmélet”-et¹⁶, amely csak az olyan egyenlőtlenségeket tartja megengedhetőnek, amelyek végső soron a legszegényebbek helyzetét is javítják, és a „kommunitarianizmus” társadalomfilozófiai irányzatát is, amely a szabadság mellett a közösség értékét is hangsúlyozza¹⁷. Liberálisnak mondják egyrészt Thatcher és Reagan gazdaságpolitikáját, másrészt a Ludwig Erhard által megvalósított nyugatnémet szociális piacgazdaságot is, noha elméleti alapjaik és megvalósított politikáik nagyon is különböznek.

A kapitalizmusként definiálható gazdaságok között is igen nagy különbségek vannak például Chilétől Svédorszáig. Ezért tulajdonképpen kétséges, hogy indokolt-e a kapitalista és szocialista jelzőknek a használata, ha nem pusztán meg akarunk nevezni két országcsoportot, hanem mélyebb elemzésre vállalkozunk, amelyben az állami és a magántulajdont, a központi tervezést és a piacot, az egypártrendszerű autoritáriánus és a többpártrendszerű demokratikus politikai rendszert akarjuk összehasonlítani.

Elnagyoltnak látom az enciklikában a jóléti társadalom (18. §) és a jóléti állam bírálatát (48. §) anélkül, hogy ezeknek a fogalmaknak pontos definícióját megadná és megvalósult formáikat alaposan elemezné. Ha a jóléti társadalom és állam lényegét abban látjuk (mint azt a társadalomtudományi szakirodalom nagy része teszi), hogy a társadalom minden tagjának elfogadható életkörülményeiről központilag gondoskodnak, akkor aligha lehet tagadni, hogy ez a keresztény szeretet-érték megvalósítására tett kísérlet. Kétségtelen, hogy ez a kísérlet több országban lényeges nehézségekbe ütközött, és problematikus jelenségekhez is vezetett, indokoltabbnak látszik azonban ezeknek a negatívumoknak gondos vizsgálata és kijavítása, mint az egész fogalom és program elvetése.

Úgy gondolom, hogy az egyházaknak — és az enciklikáknak — meg kellene maradniuk annak hangsúlyozásánál, hogy veszélyes illúzió a tökéletes társadalmi rend megvalósítása (50. §), és a kereszténység nem tud saját modellt javasolni (43. §). A keresztény emberekre, közöttük a tudósokra kellene bízni, hogy a gondolatrendszerek és megvalósult társadalmi rendszerek alapos elemzésével foglalkozzanak.

Konkrét politikák

Az enciklika nem tartalmaz konkrét gazdasági-társadalmi-politikai javaslatokat, hacsak a művi abortusz és a születésszabályozási kampányok elítélésére vonatkozó mondatokat (39. §) nem tekintjük felszólításnak az AB-tilalom és a nemtermészetes fogamzásgátlási módszerek tilalma bevezetésére.

Úgy gondolom, hogy a pápai enciklikák, de még az egyes országok egyházai se foglalkozzanak konkrét politikai intézkedések kidolgozásával, támogatásával vagy ellenzésével. Ezek a politikák olyan mértékben függenek az adott gazdasági, társadalmi és politikai helyzettől és a kérdéses országok kulturális hagyományaitól, hogy lehetetlen mindenkor és mindenhol érvényes recepteket megfogalmazni. Az enciklikáknak és az egyházaknak a szabadság, az igazságosság és a szolidaritás keresztény értékeinek hangsúlyozására, az elnyomottak melletti

állásfoglalásra (26. §) és a gyűlölködés elítélésére (27. §) kellene összpontosítaniuk tanításukat.

A konkrét politikai megoldások keresése és megvalósítása az egyes keresztény állampolgárok, közöttük a keresztény politikusok (azokon belül a keresztény elnevezésű pártokhoz tartozók) feladata, sőt kötelessége.

Jegyzetek: 1. Durkheim, E.: Az öngyilkosság. Budapest, 1967.; 2. Smith, A.: Az erkölcsi érzelmek elmélete. Márkus György szerk. Brit moralisták a XVIII. században. Budapest, 1977.; 3. Weber, M.: Gazdaság és társadalom. 1. Szociológiai kategóriáiban. Budapest, 1987.; 4. Lindenberg, S.: Homo socio-oeconomicus: the emergence of a general model of man in the social sciences. Journal of Institutional and Theoretical Economics. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1990.; 5. Andorka Rudolf: Homo socio-oeconomicus. A közgazdaságtan és a szociológia társadalmi és emberképe. Akadémiai székfoglaló előadás 1991.; 6. Sen, A.: Choice, welfare and measurement. Oxford, 1982.; 7. Krüsselberg, H.-G.: Zur Interdependenz von Wirtschaftsordnung und Gesellschaftsordnung: Euckens Plädoyer für ein umfassendes Denken in Ordnungen. Orod, 1989. 223-241. o.; 8. Hirsch, F.: Social limity to growth. London, 1977.; 9. Fromm, E.: To have or to be. New York, 1976.; 10. Allardt, E.: Dimensions of welfare in a comparative Scandinavian Study. Helsinki, 1975.; 11. Andorka Rudolf: A társadalmi válság. Vigilia, 1990. no. 5. 340-346. o.; 12. Andorka Rudolf: The use of time series in international comparison. Oyen, E. szerk.: Comparative methodology. Theory and practice in international social research. London, 1970. 203-223. o.; 13. Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok, 3. kötet. Budapest, 7-123. o.; 14. Hayek, F. A.: Law, legislation and liberty. A new statement of the liberal principles of justice and political economy. London, 1982.; 15. Nozick, R.: Anarchy, state, and utopia. Oxford, 1974.; 16. Rawls, J.: A theory of justice. London, 1972. 17. Walzer, M.: Spheres of justice. New York, 1983.

1. táblázat. Az élet értelmének és az önmagában való hitnek az értékelése, 1990

Kérdés	A válaszok megoszlása, százalék					
	Soha sem	Néha	Gyakran	Nagyon gyakran	Állandóan	Összesen
Érzi-e úgy, hogy nincs célja, nincs értelme az életének?	55,2	32,7	5,6	4,1	2,4	100,0
Előfordul-e, hogy elveszti a hitet önmagában, úgy érzi, hogy semmire sem jó?	53,4	37,6	5,1	2,7	1,2	100,0

2. táblázat. Vélemények a távolabbi célokról és a hitről, 1990

Kérdés	A válaszok megoszlása, százalék			
	Nem ért egyet	Részeben egyetért	Teljesen egyetért	Összesen
Csak napról-napra él az ember, nem nagyon érdemes tervezgetni, távolabbi célokat kítűzni.	17,2	34,8	48,0	100,0
Az eszmények, célok, elvek olyan gyorsan változnak, hogy az ember már azt sem tudja, miben higgyen, miszerint éljen.	12,8	28,6	58,6	100,0

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY

Halottak napján

*Ez már az én ünnepem
amiért mindent feláldoztam
gazdám a föld, az ember
terveimet
teljesíteni már nem tudom*

Plank életemnek nincs értelme.

*Bocsássátok meg
akiket megbántottam
barátságok, rokonságok.
amiket ápolni nem tudtam
ember-terveim
mili-rostokkal
el időszítotak. S ön-életem.
Csak a harag maradt utána.
a földsúlyos neheztelés.*

*Annyi barát után
elpárolgok a levegőbe
bekenem magam nukulittal
s ön-katafalkról
elpárolgok a levegőbe.*

*Az utókor
hogyan robban rajtam
ki mikor hogy lesz
akárhogy is lesz
20 év 30 év 50 év
más más felvonás*

belényugodtam.

Bp., 1979. november 1.

A költő 1979 őszén már búcsúzott az élettől. Utolsó, eddig publikálatlan versében nem az elmúlás, hanem életműve sorsa izgatta. Költeményét özvegye őrizte meg. (Sipos Lajos)

TANDORI DEZSŐ

Szívelégtelenségek

*Oszlás-foszlás, vánkosok csendje,
békéje annak, ami kihúlt, hideg lett,
mindennél egyszerűbb csend, ez lesz.*

Pilinszky János

Jobb akkor már *nem* a katyvaszt tudni.

Csak amit így tudnunk kell, mondja társam, kicsit sok.

A kettőnk többi társáról van szó.

Tegnap halt meg egyikük. A másikuk, a legöregebb, a Samu: hetek óta zihál-gat, de ebből most már valami rettenetes fáradtság lett, és túl-túl-túl gyakori nyeszettelő hörgések sora. Samu tizenhárom éves, tizenharmadik éve él itt, és el fogja vinni magával azt, amit társammal „az életünk”-nek sose neveztünk ugyan, nem, még villongtunk is körötte-rajta, ezen az „életen”, ám Samu mégis el fogja vinni.

Maradnak még társaink, madarak, de Samu és a következő között öt év van, és ha még van is pár kedves lény a többiek közt, a zöm: csak járulékos itt, épp hogy itt van. Avval együtt, persze, éljenek. Bármelyiküknek azt kívánom.

Samut, szerencsére, kíméltük. Egész életében kímélte ő is magát, tulajdonkép-pen. Nem volt a repülés virtuóza, mint Poszi, nem volt a cselekvés zseniális-féle veréb-bajnoka, mint Éliás, nem volt olyan örökké-kettőnk-közt-morfondér, tény-leg bájos-mackó lény, mint zöldikéink, főleg Éliás, de nem is volt sérült, nem robbant le soha, bírta, amennyit „vállalt”, és tizenharmadik évének betöltéséhez ez el is közelítette. Ám hogy betölti-e...? Az orvostól a végszót tudtuk meg. Jobb ez, mint a katyvasz féligazságok.

A Nagy Bandából, vagyis az 1984-es Tizenegyből heten elmentek már „Oda”, ám kettejük helyett jött „másik”; s ők is elmentek. Épp tegnap halt meg egyikük, a félszemű, félszárnyú zöldike, a Tutu, aki a karvalyt túlélte, a macskát, a bu-tácska első megmentőjét, a helyváltoztatást... csak önmagát nem élte túl. Az egyik frontot. Ezek mindig megrendítették. Most, tegnap hajnalban, utolsó gör-csei között még kezünkre felmászva, meghalt a Tutu.

Előde, Csucusu kezdte, négy nagy nyugalma év után, 1985-ben a halálok sorát. Követte őt a lelenc papagáj, a Pepi. Aztán Böbe, aki azt jelezte nekem: sorozat jön... és őt *síratuk* meg, a szegény, mafla, ideges kis verébtójtó-királynőt, az Éli-ásba oly zúgón-szerelmes Bőbét. Egy hajnalban összeomlott, nem volt segítség.

Utána ment 1988 elején Éliás. Aztán a Poszi, poszátánk, aki belevakult a sok tojásrakás okozta hiánybetegségbe, végül sebesre verte a lábát, elvérzett. A ke-zemben. Aztán meghalt Szpéro, aki miatt tizenegy évre kikapcsoltam magam a világból, utazásból, mindenből, és életemet — nem baj! — örökre meghatároz-tam.

Akkor elutaztam, Szpéroval a messziségből is örökké beszélgettünk, beszél-gettünk. Hazajöttem, rá néhány hétre meghalt Vakunk, a Pipi Néni. Hét és fél évet élt nálunk, a Samu nagy szomszédja volt, barátneja, mondjuk... megtanult,

vakon, a mi segítségünkkel és a Samu csipogás-utasításaira, élni egy kalitkában, örülni, jól lenni. Tojt... Aztán meghalt.

Akkor csend lett. „Odaát” a Pipi talán elmondta, hogy most minket békén kéne hagyni, s ez 1991-ig meg is történt. Akkor a Pepi után hozzánk került Tódor papagáj halt meg egyhetes szenvedésre. Ja, a Szpéro éjszaka múlt el, hófehérre-vált tollakkal, a kezemben, urémiás görcsökben. Ja, a Pipi hét és fél órát haldoklott. Az Éliás várt csak hajnalban csöndben minket, de még melegen, a kalitka alján elterülve. Ahogy ettől rettegtünk: hogy egy reggel ott fekszik a kalitka alján valamelyikük, holtan.

Am nem lehetett jó év nekünk 1991. Meghalt, mondom, tegnap a Tutu. De szerettük, Istenem, a zöldikéket is mennyire szerettük. Ez a Tilivel kezdődött, még 1979-ben. Igen, Szpéro, Némó, Tili, Éliás — és a most, e percben még élő Samu: ők a hetvenes évek madarai voltak, meg még Pipi és Poszi, mert 1980-as évünk is hetvenes évek.

Már csak a Samu van.

És megtudtuk a verdiktet: szívelégtelenség.

Feleségem órákig nem tudott fölkelni, nem akart volna felébredni, beszéltem hozzá, hallotta is, nem is. Hevert. Elláttam délután az élőket — a Nagy Tizenegyből még Icsi él, nyolc éves szencinegénk, és a sánta kis Alíz, mondjuk, Szpéro utóda, meg Mokka, veréb tojók, hetedik évüket tölthetik be. Más senki. Csak a szegény ránk-szorultak, akik tőlünk jócskán távol tartják magukat.

Míntha a gyermekeink haltak volna meg sorra. Hiszen... Vagy a társaink... Hiszen...

...Szpéroval együtt dolgoztam, a vállamon, lábamon ült, írógépem körül papír-pagodái voltak, azokban mászkált. Összenőtünk, mikor négy hónapon át tojt és tojt, s én etettem és etettem, hajnaltól estig.

S a többi. Éliás a karunkra rakott, fűből, fészket. Poszi délutánonként mellettünk aludt el, s virtuóz köröket írt le a lakásban. S így jöttünk rá egy nap, hogy vakul. A körök összevisszásak lettek.

Samu, Éliás, mondja társam, ahogy az eblakban napoztak! Éliás rég a Tabánban porlad, és Samu se biztos, hogy a nyári napot, akár vakon is, megéri. Milyen lehet az ő fáradtsága, kérde társam, egy halál előtti lény fáradtsága? Akit tizenharmadik éve annyira átélünk, aki több annál, hogysen azt mondanánk csupán: „Ó = mi”. Több annál.

Nekik adtam, ők lakják dolgozószobámat. Egykori íróasztalomon már nem lakik Szpéro, Éliás, Pipi. Még Samu ott lakik. Meghal, és az íróasztal üres lesz. Attól én még nem fogok ott dolgozni. Talán soha.

Nem hasal majd a Samu a kezünkben. Nem gondolhatok rá úgy, hogy fényképét mutatva, holmi lóverseny helyen, Shammyra, Sam Grandchamp-ra fogadva, hogy tessék, ez a Samu, tizenkét éves múlt... mellette ez a Szpéro, egy fali fűfészekben ülnek szobámban, és egyévesek, kétévesek. A Samuval is úgy fogok beszélgetni nemsokára, ahogy Szpéroval: az Esthajnalcsillag képében szól hozzám, és a kölni St. Severin templom gyertyájával, amit nem mulasztok el soha Neki meggyújtani... és átküld, igyál meg egy pohár sört szemközt az Apitznál, aztán sétálj egy jót a hidakon át ide-oda, ezt kéri.

A Samu, Samuka, édes Simmi, Samu Papa, kicsi Sámuel! Társam beszélget vele odaát, amúgy halkán, fel ne izgassa ezzel is. Lassan nem bírom írni én se ezt tovább. Miért nem élnek nálunk ők mind a verébkor, zöldikekor, cinegekor, poszátakor, papagájélet végső határáig? Miért nem?

De zúgolódní sem szabad.

Samu egyelőre még él. Minden szó: fohász érte. Ám az a csend... ó — ó, vánkosainkra is jártak, ó, Szpéroval ébredtünk gyakran, ha nyugtalan volt éjszaka ő, ágyfejünkhöz hoztuk, asztalostul. De hát talán akad, aki olvasott Róluk már tőlem. Irodalmuk lett. Na, és? Gondolatban idegen utcákon csatangolok, vigaszért: csak a mozgás, az idegenség a vigasz. És az se.

Élni kell. Persze. Tovább. A még élőkért stb. Nagyon is. A játékmackókból igazi lényekké vált kócekért... akik szintén nagyok, nagyszerűek, igaziak etc. Élni kell. Közben kérdegetni: minek? A válasz: értük. Csak... ez a válasz. Mégis...

...mégis, túl sok ez. Elég-e hozzá a szív? Az ereje?

Samu, Samu, de kérnélek, vigyél el. Szpéroval, Pipivel, a többiekkel: de jól meglennénk.

Ám ez nem megy. Csak az megy, hogy Szpéro — neve az angol *sparrow* szóból! — néha átszól nekem: „Képzeld, hajókirándulásra mentünk az Éliásékkal. A Szajrán...” Ilyenkor a Szajna partján járok, elhúz mellettem egy hajó. Elfordulok, egy platánnak dőlök, mosolygok. Máskor sírni kezdek. Segítsetek, hófödte háztetők...

Samu, hallom társamat a másik szobából, Samu, ne köhögjél, Samu, ne tegyél tönkre. Samu, ne akarj meghalni.

Egyre gyakrabban köhög.

Társam mondja: hallotta, ahogy a madarak tudásával, barátunkkal beszélgetek... kb. sejtette, mit mond doktoruk... doktorunk... de nem akart felébredni... épp azért, mert tudta... aludni akart volna örökké, most már örökké...

Befejezem ezt is. Nem hittem volna, hogy ilyet kell írnom. Egy halál tegnap, egy eljövendő halál... bármikor.

Most Icsi repül, széncinegénk. Ezért fejezem be ezt. Még él, aki reggel itt élt. Icsi nem tud semmit az egészről. Oly ártatlan. Hadd repüljön, kettőnk közt, ide-oda.

Élne legalább ő... az Icsike...

...a végső határig.

Sajnos, sajnos, úgyis az mindig a Végső Határ.

És azon túl...?

És azontúl?

Legyen egy szép ívű röptülése erre mégis a vigasztaló válasz.

Isten legyen velünk.

MILAN KUNDERA

A nagy menetelés

1.

A giccs forrása nem más, mint a lét határozott igenlése.

De mi a lét alapja? Az Isten? Az ember? A harc? A szerelem? A férfi? A nő?

A vélemények e tekintetben különböznek, ezért giccsből is többféle van: katolikus, protestáns, zsidó, kommunista, demokrata, feminista, nacionalista, internacionalista.

A francia forradalom óta Európa egyik felét *baloldalinak*, míg a másikat *jobboldalinak* nevezik. Akár az egyik oldalt, akár a másikat szinte lehetetlen meghatározni olyan elméleti alapelvek segítségével, amelyekre támaszkodnak. Ezen nincs mit csodálkozni: a politikai mozgalmak nem racionális állásfoglalásra épülnek, hanem elgondolásokra, képekre, szavakra, archetípusokra, melyek együttvéve ilyen vagy olyan *politikai giccs*et alkotnak.

A Franzra mámorítóan ható Nagy Menetelés gondolata olyan politikai giccs, mely minden idők és irányzatok baloldali embereit egyesíti. A Nagy Menetelés a csodálatos, előre vivő út, út a testvériséghez, egyenlőséghez, igazságossághoz, boldogsághoz és még tovább, az összes akadályon át, mert akadálnak lennie kell, nélküle a menetelés nem nevezhető Nagy Menetelésnek.

Proletár diktatúra vagy demokrácia? A fogyasztói társadalom elvetése vagy a termelés növelése? Guillotine vagy a halálbüntetés eltörlése? Tökéletesen mindegy. Ami a baloldali embert baloldallivá teszi, az nem az ilyen vagy olyan elmélet, hanem abbéli képessége, hogy bármilyen elméletet a „Nagy Menetelés Előre” nevű giccs részévé tudja tenni.

2.

Franz természetesen nem a giccs embere. A Nagy Menetelés gondolata körülbelül olyan szerepet játszik életében, mint Sabináéban a két világító ablakról szóló dal. Vajon melyik politikai pártra szavaz Franz? Attól tartok, el sem megy szavazni és aznap inkább a hegyekbe rándul. Ami persze nem jelenti azt, hogy a Nagy Menetelés Franzot immár nem hatja meg. Szép volt álmodozni arról, hogy az ember részese az évszázadokon végigmasírozó menetnek, és ezt a szép álmod Franz sohasem felejté el.

Egy napon Párizsból telefonált a barátja, hogy menetet szerveznek Kambodzsába, s hívta Franzot, csatlakozzon hozzájuk.

Kambodzsát akkoriban sorozatos csapások érték: amerikai bombázás, a hazai kommunisták őrzőgése, akik egy ötödével csonkították meg a kambodzsai nemzetet, végül pedig az országot megszállta a szomszédos Vietnam, mely abban az időben már maga is csak az oroszok eszköze volt. Kambodzsában éhínség dúlt, és orvosok híján tömegesen pusztultak az emberek. Az orvosok nem-

zetközi szervezete többször is követelte, hogy engedélyt kapjon az országban való tevékenységre, de ezt a vietnamiak sorra elutasították. A terv tehát az volt, hogy neves nyugati értelmiségiek gyalog menetelnek a kambodzsai határig, s ezzel a világ szeme láttára előadott nagy spektakulummal szabad belépést csikarnak ki az orvosoknak a megszállt területre.

Néhány nap múlva Franz a párizsi repülőtéren veszteglő hatalmas gépben ült. Rajta kívül húsz orvos és mintegy ötven értelmiségi (professzor, író, képviselő, énekes, színész és polgármester) volt a repülőgépen, akiket négyszáz újságíró és fotóriporter kísért.

3.

A repülőgép Bangkokban szállt le. Négyszázhetven orvos, értelmiségi és újságíró a nemzetközi szálloda nagytermébe tartott, ahol már további orvosok, színészek, énekesek és nyelvészek várták őket, jegyzetfüzettel, magnetofonnal, fényképezőgéppel és felvevőgéppel felszerelkezett újabb többszáz újságíró kíséretében. A terem végében dobogó állt, rajta hosszú asztal, s az asztal körül mintegy húsz amerikai, akik már megnyitották a nagygyűlést.

A francia értelmiségiek, akikkel Franz a terembe vomult, mellőzötteknek és megalázottaknak érezték magukat. A kambodzsai menetelés az ő ötletük volt, és egyszerre csak az amerikaiak a világ legtermészetesebb mosolyával átveszik az irányítást, ráadásul angolul beszélnek, és fel sem ötlük bennük, hogy holmi francia vagy dán esetleg nem érti őket. A dánok azonban réges rég elfelejtették, hogy egykor nemzetet alkottak, így aztán az európaiak közül csak a franciák emelték föl tiltakozó hangjukat. Annyira ragaszkodtak elveikhez, hogy tiltakozásukat nem voltak hajlandók angolul előadni, és anyanyelvükön fordultak a pódiumon ülő amerikaiakhoz. Az amerikaiak nyájas és egyetértő mosollyal reagáltak beszédükre, mert egy kukkot sem értettek belőle. A franciáknak végül nem volt más választásuk, angolul fogalmazták meg ellenvetésüket: „Miért beszélnek ezen a nagygyűlésen csak angolul, amikor franciák is vannak a teremben?”

Az amerikaiak felettébb elcsodálkoztak a furcsa ellenvetésen, de rendületlenül mosolyogtak, majd beleegyeztek, hogy az összes beszédet fordítsa valaki. Jó időbe telt, amíg tolmácsot találtak, és a gyűlés folytatódhatott. Ezután minden mondat angolul és franciául is elhangzott, úgyhogy a gyűlés kétszer annyi ideig tartott, sőt, ennél is tovább, mert a franciák, akik kivétel nélkül tudtak angolul, minduntalan megszakították a tolmácsot, helyreigazították és minden szó miatt civakodtak vele.

A nagygyűlés csúcspontjaként megjelent a dobogón a híres amerikai színésznő. Kedvéért újabb fotóriporterek és kameramanok tódultak a terembe, és a színésznő minden kiejtett szótagja után egy-egy gép csattant. A színésznő a szenvedő gyerekekről, a kommunista diktatúra barbár mivoltáról, az ember biztonságához való jogáról, a civilizált társadalom hagyományos értékeinek fenyegettségéről, az egyén sérthetetlen szabadságáról beszélt, meg Carter elnökről, akit mélyen elszomorítanak a kambodzsai események. Utolsó szavai sírásba fulladtak.

Ekkor felállt egy fiatal, rőtbauszú francia orvos és felkiabált a dobogóra: — Azért vagyunk itt, hogy gyógyítsuk a haldokló embereket! Nem pedig hogy

Carter elnököt dicsőítsük! Itt nem lesz semmiféle amerikai propaganda cirkusz! Nem azért jöttünk, hogy a kommunizmus ellen tiltakozzunk, hanem hogy betegeket gyógyítsunk!

A bajszoshoz további franciák csatlakoztak. A tolmács megrettent és nem merete lefordítani, amit mondanak. A dobogón ülő húsz amerikai ezért ismét rokonszenvtől áradó mosollyal nézett rájuk és többen egyetértően bólogtattak. Sőt, egyikük magasba lendítette az öklét, mert tudta, hogy a kollektív eufória pillanataiban az európaiak ezt így csinálják.

4.

De hát hogyan lehetséges, hogy baloldali értelmiségiek (mert a rótbajszú doktor éppen közülük való volt) hajlandók egy kommunista ország érdekei ellen menetelni, holott a kommunizmus mindaddig a baloldal szerves részének számított?

Amint a Szovjetuniónak nevezett ország gazzettei már botrányossá váltak, a baloldali ember két lehetőség közül választhatott: vagy leköpi eddigi életét és kilép a menetből, vagy (kisebb-nagyobb tétovázás után) a Szovjetuniót a Nagy Menetelés akadályai közé sorolja és tovább masíroz.

Hiszen már leszögeztük, hogy ami a baloldalt baloldallá teszi, az a Nagy Menetelés giccse. A giccs azonosságát nem a politikai hadviselés határozza meg, hanem a képek, a metaforák, a szótár. A szokás tehát megbontható, és indulhat a menet egy kommunista ország érdekei ellen. A szavak azonban nem helyettesíthetők más szavakkal. Felemelhető az ököl és megfenyegethető vele a vietnami hadsereg. Az viszont, hogy „szégyen a kommunizmusra!” már nem kiáltható a hadsereg arcába. A „szégyen a kommunizmusra!” ugyanis a Nagy Menetelés ellenségeinek a jelszava, és aki nem akarja elveszteni arcát, annak hűnek kell maradnia a giccse tisztaságához.

Mindezt csak azért mondom, hogy megmagyarázzam a félreértést a francia orvos és az amerikai színésznő között, aki egocentrikus lévén azt gondolta, hogy irigység vagy nőgyűlölet áldozata. A valóságban a francia kifinomult széperzékről tett tanúbizonyságot: a „Carter elnök”, „hagyományos értékeink”, „a kommunizmus barbár mivolta” szavak az *amerikai giccs* szótárából valók, és semmi közük a Nagy Menetelés gicciséhez.

5.

Másnap reggel mindnyájan autóbuszokba szálltak és átszelve egész Thaiföldet a kambodzsai határnak tartottak. Este megérkeztek a kis faluba, ahol cölöpökre épített viskókat béreltek számukra. Az áradásokkal fenyegető folyó arra kényszerítette az embereket, hogy a magasban lakjanak, míg alul, a cölöpök közt sertések szorongtak. Franz négy professzorral aludt egy helyiségben. Alulról disznóröfögés, oldalról a híres matematikus horkolása kísérte álmát.

Reggel ismét buszba ültek. Két kilométerre a határtól már tilos volt a járműforgalom. Csak egy keskeny út vitt innen a katonaság által őrzött határátkelőhelyig. A buszok itt megálltak. Amikor a franciák kiszálltak, megállapították, hogy az amerikaiak ismét megelőzték őket, és már felsorakozva várnak a menet élén. Nehéz pillanatok következtek. Megint előkerült a tolmács, parázs vita ke-

rekedett. Végül megállapodás született: a menet élére egy amerikai, egy francia, valamint a kambodzsai tolmácsnő került. Mögöttük mentek az orvosok, s csak utánuk a többiek; az amerikai színész nő a menet végén találta magát.

Az út keskeny volt és aknamező szegélyezte. Percenként ugyanabba az akadályba ütköztek: két szögesdrótos betonfal, köztük szűk átjáró. Kénytelenek voltak libasorban haladni.

Talán öt méterrel Franz előtt a népszerű német költő és popénekes menetelt, aki már kilencszázharminc háborúellenes songot és békedalt írt. Hosszú póznán fehér zászlót vitt, mely illett fekete szakállához és megkülönböztette a többiektől.

A hosszú menet körül fotoriporterek és kameramanok cikáztak. Csattogtatták és zümmöggették masináikat, előre szaladtak, megálltak, hátráltak, leguggoltak, majd ismét felálltak és loholtak előre. Időről időre elkiáltották valamelyik híres férfi vagy nő nevét, az illető bágyadtan feléjük fordult, s ők elsütötték a gépet.

6.

Valami lógott a levegőben. Az emberek lassítottak, hátra-hátra néztek.

Az amerikai színész nő, aki a menet végére került, úgy döntött, hogy elege van a megaláztatásból és támadásba lendül. Futásnak eredt. A jelenet olyan volt, mint mikor ötkilométeres síkfutásnál a futó, aki eddig kímélte az erejét és a boly végén helyezkedett el, hirtelen kitör és megelőzi az összes versenyzőt.

A férfiak zavartan mosolyogtak és utat nyitottak, hogy ne akadályozzák a nevezetes futónő győzelmét, a nők azonban kiabáltak: — Sorakozzon be! Ez nem a filmszillagok menete!

A színész nő nem hagyta magát megfélemlíteni, és öt fotoriporterrel meg két kameramannal a sarkában tovább futott.

Ekkor egy francia nő, a nyelvtudományok professzora csuklón ragadta és (irgalmatlanul rossz angolsággal) azt mondta neki: — Ez itt az orvosok menete, akik gyógyítani akarják a halálosan beteg kambodzsaiakat, s nem látványosság a filmsztárok számára!

A színész nő csuklója a professorasszony markában szorult; nem volt ereje kitépni magát. Azt mondta (kiváló angolsággal): — Pukkadjon meg! Száz ilyen menetben részt vettem már! A csillagoknak mindenütt mutatkozniuk kell! Ez a feladatuk! Ez erkölcsi kötelességük!

— Szart! — mondta a nyelvtudományok tanárnője (pazar franciasággal).

Az amerikai színész nő megértette, mit mondott, és sírva fakadt.

— Maradj így —, rikkantotta egy kameraman és a színész nő elé térdelt. A színész nő sokáig nézett a felvevőgép lencséjébe, és arcán peregtek a könnyek.

7.

A nyelvtudományok tanárnője végre eleresztette az amerikai színész nő csuklóját. Abban a pillanatban a fekete szakállú, fehér zászlós német énekes odakiáltott a színész nőnek.

Az amerikai színész nő soha életében nem hallott a német énekesről, de a megaláztatás pillanatában a szokottnál fogékonyabb volt a rokonszenv megnyil-

vánulására és odaszaladt hozzá. Az énekes átdobta a zászló rúdját a bal kezébe és átkarolta a színésznő vállát.

A színésznő és az énekes körül továbbra is fotóriporterek és kameramanok ugráltak. A neves amerikai fényképész lencsevégre akarta kapni mindkettőjük arcát zászlóstul, ami — tekintettel a hosszú rúdra — nem volt könnyű. Ezért futólépésben kihátrált a rizsföldre. Így történt, hogy aknára lépett. Robbanás dördült, és a fényképész cafatokra tépett testének darabjai szertefröccsentek, vérrrel permetezve az európai értelmiségieket.

Az elborzadt énekes meg a színésznő sóbálvánnyá dermedt. Aztán mindketten a zászlóra emelték tekintetüket. Foltos volt a vértől. A látványtól újfent elborzadtak. Majd félénken még néhányszor a zászlóra pillantottak és mosolyogni kezdtek. Különös és eddig ismeretlen büszkeség töltötte el őket, hogy az általuk vitt zászlót vér szentelte meg. Ismét kiléptek.

8.

A határt egy kis folyó képezte, mely azonban láthatatlan volt, mert másfél méter magas, hosszú fal húzódott a mentén, tetején a thaiföldi lövészeknek odakészített homokzsákokkal. A fal csupán egy helyen szakadt meg. Híd ívelt ott át a folyón. A menet résztvevőinek megtiltották, hogy a hídra lépjenek. A folyó túlsó partján, tökéletesen álcázott állásaiban ott volt a láthatatlan megszálló vietnami hadsereg. Ha valaki a hídra lépne, a láthatatlan vietnamiak biztosan golyózápport zúdítanának rá.

A menet tagjai sorra a falhoz járultak és lábujjhegyre emelkedtek. Franz a két homokzsák közti résbe kapaszkodott, hátha lát valamit. Nem látott meg semmit, mert egy fotóriporter, aki feljogosítva érezte magát, hogy elfoglalja a helyét, félrelökte.

Franz hátrapillantott. Egy magányos fa hatalmas koronájában, mint jól megtermett varjak csapata, hét fotóriporter ült a túlpartra szegezett szemmel.

Ekkor a tolmácsnő, aki végig a menet élén lépkedett, széles tölcsért illesztett ajkához, és khmer nyelven átkiabált a túlsó partra: orvosok érkeztek, akik engedélyt kérnek, hogy Kambodzsa területére léphessenek és orvosi segítséget nyújthassanak; akciójuk nem minősíthető politikai beavatkozásnak; csak az emberéletekért való aggodás hajtja őket.

A túloldalról hihetetlen csend válaszolt. Olyan tökéletes csend, hogy mindenkint szorongás fogott el. Mint holmi egzotikus rovarok éneke, csak a fényképezőgépek percegése hallatszott a csendben.

Franz egyszeriben úgy érezte, hogy a Nagy Menetelés elérte a végpontot. Európa körül szűkül a csönd határa, és a terület, melyen a Nagy Menetelés zajlik, csak parányi dobogó a bolygó közepén. A tömegek, melyek egykor a dobogó körül tolongtak, rég elfordították arcukat, és a Nagy Menetelés elszigetelve és nézők nélkül folytatódik. Igen, gondolja magában Franz, a világ érdektelensége dacára folytatódik tovább, de egyre idegesebb és hektikusabb lesz, tegnap a Vietnámot megszálló Amerika ellen, ma a Kambodzsát megszálló Vietnám ellen, tegnap Izraelért, ma a palesztinok mellett, tegnap Kubáért, ma Kuba ellen és mindig és mindenkor Amerika ellen, és bármikor a tömeggyilkosok ellen és másilyen tömeggyilkosságok mellett; Európa menetel, s hogy győzze az események iramát, és egyet se szalasszon el, mindinkább gyorsul a lépése, úgyhogy

a Nagy Menetelés immár ugrándozó, loholó emberek menetelése, a dobogó pedig egyre kisebb, míg egy napon kiterjedés nélkül való, pusztá pont lesz.

9.

A tolmácsnő másodszor is belekiabálta felhívását a szócsöbe. Megint mérhetetlen és végtelenül közönyös csend válaszolt.

Franz körülnézett. A túlpartiak hallgatása arculcsapásként ért mindenkit. Még a fehér zászlós énekes meg a színész is zavarban van, s nem tudja, mit tegyen.

Franz egyszer csak rádöbrent, hogy mindnyájan neveltségeselek, ő meg a többiek is, ez a felismerés azonban nem választotta el tőlük, nem fakasztott benne gúnyt, ellenkezőleg, most érzett irántuk csak igazán végtelen szeretetet, amelyet olyan ember láttán érzünk, akit elítéltek. Igen, a Nagy Menetelés a végéhez közeledik, de ez csak nem ok arra, hogy Franz elárulja? Az ő élete talán nem tart szintén a vége felé? Mulasson talán ezeknek az embereknek az exhibicionizmusán, akik a határig kísérték a bátor orvosokat? Mi mást tehetnek, mint hogy színházat játszanak? Van más lehetőségük, ami jobb ennél?

Franznak igaza van. Eszembe jut a szerkesztő, aki Prágában aláírásokat gyűjtött, hogy közkegyelmet harcoljon ki a politikai foglyoknak. A szerkesztő jól tudta, hogy akciója nem segít a foglyokon. Igazi célja nem az volt, hogy kiszabadítsa a foglyokat, hanem hogy megmutassa, vannak még emberek, akik nem félnek. Amint csinált, az színház volt. De más lehetősége nem adódott. Nem választhatott a tett és a színház között. Kétféleképp dönthetett: vagy színházat játszik, vagy semmit sem tesz. Vannak helyzetek, amikor az emberek arra vannak *ítélve*, hogy színházat játsszanak. Harcuk a néma hatalommal (a folyó túlpartján lévő néma hatalommal, a falba szerelt néma mikrofonokká változott rendőrséggel) egy színházi társulat harca, mely nekirentott a hadseregnek.

Franz megpillantotta barátját a Sorbonne-ról, amint felemelt öklével a túlsó partot megülő csendet fenyegeti.

10.

A tolmácsnő most kiabálta be felhívását a szócsöbe harmadszor.

A csönd, amit ismét válaszul kapott, hirtelen szilaj haraggá változtatta Franz szorongását. Közel állt a Thaiföldet Kambodzsától elválasztó hídhoz, és eszeveszett vágy fogta el, hogy felrohanjon rá, rettenetes átkokat kiáltozzon az égre, és a lövések iszonyú zenebonájában meghaljon.

Franz nem ismerhette el, hogy a Nagy Menetelés dicsősége egyenlő azoknak az embereknek a neveltséges hiúságával, akik részt vesznek benne, és hogy az európai történelem felemelő dübörgése elhal a csöndben, úgyhogy nincs többé különbség történelem és némaság között. Franz most mérlegre akarta tenni életét, bizonyítandó, hogy a Nagy Menetelés többet nyom a latban, mint a csend.

Csakhogy ember ilyesmit nem bizonyíthat be.

Ahelyett, hogy hagyta volna magát agyonlőni, Franz leszegte a fejét, és libasorban elindult a többiekkel az autóbuszokhoz.

Körtvélyessy Klára fordítása

ADAM ZAGAJEWSKI

Simone Weil nézi a Rhône völgyét

„... a ház előtt találtam, amint egy fatörzsön ült
és a Rhône völgyének szemléletébe mélyedt...”

Gustave Thibon

Egyszerre csak már nem ért semmit,
hanem néz:
megnyílik előtte a Rhône völgye,
megjelennek körötte a régi falvak,
a szőlőskertek széles sávjai, s a szomjúsággal tele kutak.
Álomból ébrednek a platánok,
kitartó menetelésbe kezdenek a kakasok,
a héják visszatérnek az égbe,
és ő szinte látja a pacsirták könnyű lehelletét,
a sötét vakondok-emelte halmokat,
a parasztházak tetejét, a diófákat,
a dohánylevél-formán sodort tornyú templomokat,
az érett búza sötétebb foltjait, a gyors rigót;
dús szőlőfürtök fűz vesszőkosarakban,
a borókabokrok árnyékán halál rejtezik
és közel a háború.
Alant a széles Rhône higanya hord
dereglyét, keskeny csónakot
és egy perc megbocsátást,
egy boldog pillanatot,
a semmi olajbogyóját.

Gömöri György fordítása

Egy megigazulás története

(Az Ivan Iljics halálának bibliai vonatkozásai)

„Egyszerre egy ismeretlen erő mellbe vágta, oldalba vágta, még jobban elfojtotta a lélegzetét; Ivan Iljics bezuhant a lyukba és ott, a lyuk végén, valami megvilágosodott. Az történt vele, ami utazáskor a vasúti kocsiban, amikor az ember azt hiszi, hogy előremegy, pedig visszafelé halad, és egyszer csak fölismeri a haladás igazi irányát.

Igen, mindez nem az volt, ami kellett — gondolta —, de nem baj. Meg lehet tenni azt is, ami kell, Mi az, ami kell? — kérdezte, és hirtelen elcsendesedett.

Ez a harmadik nap végén történt, egy órával a halála előtt. Ugyanakkor a kis gimnazista halkán belopózott apjához és megállt az ágya mellett. A haldokló kétségbeesetten üvöltött, és karjaival hadonászott. Keze véletlenül a kis gimnazista fejére hullott. A kis gimnazista megragadta, ajkához szorította, és sírva fakadt.

Ivan Iljics pedig ugyanakkor nagyot zuhant, meglátta a fényt, és megvilágosodott előtte, hogy az élete nem az volt, aminek lennie kellett volna, de ezt még helyre lehet hozni. Azt kérdezte magától, mi az, ami *kell*, és feszülten figyelt magában a válaszra. Ekkor megérezte, hogy valaki csókolgatja a kezét. Kinyitotta a szemét, és megpillantotta fiát.”

Az *Ivan Iljics halálának* gazdag szakirodalma mindezekig viszonylag kevés szót ejtett azokról a nyilvánvaló allúziókról, melyek az elbeszélés és a Biblia egyes részei között fennállnak.

Az *Ivan Iljics halálának* eseménytörténete, a főhős életének a belső monológok révén megismert önértelmezése, a Biblia, ezen belül az Újtestamentum egyes részeinek konkrét kijelentésein alapszik. A tolsztoji életműben a *Feltámadás* mellett az *Ivan Iljics halála* az a mű, ahol talán a legszorosabb a viszony, a tétel — a felhasználás, s érvényesíteni kívánt bibliai vonatkozás —, s az annak vonzásában megfogant szépirodalmi alkotás között.

Tolsztoj elbeszélése: *a megigazulás története*. A megigazulás bibliai fogalom, lényegét a páli levelek tartalmazzák. Pál apostolnak a *Rómabeliekhez írt levelében* olvassuk: „Avagy nem tudjátok-e, hogy akik megkeresztelkedtünk Krisztus Jézusban, az ő halálában keresztelkedtünk meg? Eltemettünk azért ő veled együtt a keresztség által a halálba: hogy miképpen feltámasztott Krisztus a halálból az Atyának dicsősége által, azonképpen mi is új életben járjunk.” (Róm 6,3-4)

A kereszthalált szenvedett Krisztus azzal, hogy minden bűn büntetését magára vállalta, hatalmas esélyt biztosított az embernek a bűntelen életre. Amikor a Biblia azt mondja, hogy valamennyien Krisztus halálában keresztelkedtünk meg, az alatt azt a bűn nélküli állapotot érti, melybe Krisztus keresztáldozatkor került az emberiség. Az esély a bűn nélküli életre Krisztus halálával és feltámadásával adott volt, s minden ember számára megnyílt annak a lehetősége, hogy

„új életben járjon”. Az evangéliumok tanításában az irgalomnak a gyakorlása, az egymás irányába odahajló részvétel és szeretet az az erő, melynek birtokában az ember alkalmassá válik a keresztényi életre.

Ivan Iljics, mint törvényszéki bíró, hivatali pozíciójának megfelelően a törvényt, a paragrafust képviselte, s magánéletében is csak annyit engedett meg magának, amennyit a környezete megengedett neki. Mindig igazodott: „...szigorúan teljesítette azt, amit kötelességének tekintett, kötelességének pedig mindazt tekintette, amit magas állású személyek annak tekintettek.” Élete végén, halálos betegségben dőbber rá a valóságra: egy olyan világ szabályrendjét fogadta el, melynek nem volt erkölcsi értéke.

Az a környezet, melyben Ivan Iljics mozgott, hit, remény és szeretet nélküli volt; a keresztényi életnek pontosan az a hármass attribútuma hiányzott belőle, melyről Pál apostol értekezik a *Korinthosziakhoz írt első levelében*. Ivan Iljics nem volt rossz ember, de Tolsztoj az evangéliumokból és a páli levelekből kiindulva pontosan azt akarta megírni, hogy lehet elkövetni hibákat akkor is, ha az ember nem szándékosan követi el azokat, s lehet velük leélni egy életet. Ivan Iljics életéből szándékosan azokat a mozzanatokot emelte ki, melyek a Biblia kijelentéseivel ellenkező tartalmúak. Pál apostol írja a *Rómabeliekhez írt levelében*: „És ne szabjátok magatokat e világhoz, hanem változzatok el a ti elméteknek megújulása által, hogy megvizsgáljátok, mi az Istennek jó, kedves és tökéletes akarat.” (Róm 12,2)

Ivan Iljicsről fontosnak tartotta Tolsztoj elmondani, hogy a világhoz szabta magát, hogy „úgy folyt az élete, ahogyan hite szerint folynia kellett: könnyedén, kellemesen és illendően”. Mint a legtöbb ember, ő is praktikusán viszonyult a világhoz, olyan normákhoz igazodott, melyet minden fogyatékoságával együtt illet elfogadnia, mert társadalmi helyzete ezt követelte meg tőle. A léthez való viszonyulásnak ez a módja észrevétlenül oltotta ki belőle az élet mélyebb megismerésének igényét. Egész helyett elfogadta a részt, s a résznek az elfogadása, a résszel való együttélés megtartotta annak illúziójában, hogy teljes emberi életet él.

Abban a kérdésben, hogy mikor, az élet mely szakaszában történjék meg a változás, a megigazulás, a Biblia nem foglal állást. Egy biztos: még a földi életben kell, hogy végbemenjen az ember egész lényét átforgató számvetés. A Lukács *Evangéliumából* ismert példázatban egy fiú megigazulásának történetével találkozunk, akinek volt ereje szakítani korábbi tékozló, parázna életével, hogy meghalva a bűnnek, új életre támadjon fel. Saul, a buzgó, fanatikus farizeus, a keresztény gyülekezetek üldözője, az *Apostolok Cselekedetei* szerint fiatal férfi korában hallja a szót, melynek hatására megtér és Krisztus törvényében jár.

Egyetlen olyan esetet említ az *Evangélium*, amikor a megigazulás a földi élet legvégső határán történik meg, s ez, a Golgota-jelenetben a jobb lator megtérése.

Az evangéliumok közül egyedül Lukács *Evangéliuma* szól ennek a latornak a megigazulásáról. A keresztre feszítés ideje alatt Krisztus feltétlen hívein kívül ez az egy névtelen gonosztevő ért meg valamit Krisztus áldozathozatalának jelentőségéből.

Ez alatt a viszonylag szűk idő alatt, ennek a latornak a lelkében gyökeres változások mentek végbe. Látott maga előtt egy embert, aki alázattal fogadta el hóhérai kezéből a halált, megértve és felmentve őket: „Atyám bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek” (Lk 23,34). Látott egy embert, aki úgy fogadta a halált, mint aki már jó előre várta volna ezt a véget, mint aki készült volna rá. Katartikus erejű, villanásszerű benne a felismerés: az Isten fia függ a

keresztfán. Fizikai szenvedésénél csak az erkölcsi lehetett nagyobb, hogy amíg ő és társa méltó büntetésüket veszik el fent a kereszten, a középső megfeszített „semmi méltatlan dolgot nem cselekedett” (Lk 23,41). Agóniájában, Krisztus áldozatvállalásának villanáserejű felismerésében, saját életének megrázkódtató átértelmezése is végbemegy lelkében. Egy átalakult, magába szállt ember kéri Krisztust ezután: „emlékezzél meg én rólam, mikor eljön a te uralmad” (Lk 23,42). És megéri, még földi élete utolsó pontján, a még tudattal megélt haldoklásban, hogy kegyelemben részesül: „Bizony mondom néked: ma velem leszel a paradicsomban” (Lk 23,43).

A lator erőszakos halállal halt meg, Ivan Iljics életét halálos kór morzsolta szét, de maga a mozzanat, hogy tudniillik mindketten életük legvégső óráiban igazulnak meg, azonos. A törvényszéki bíró Tolsztoj elbeszélésében nem volt gonosztevő, de mint a jobb lator, ő is saját hite szerint élt, mely csak halála előtt világosodott meg előtte. Ennek az önvizsgálatra késztető megvilágosodásnak legfontosabb felismerése, hogy az élete nem az volt, aminek lennie kellett volna. Ez a felismerés eleinte igen lassan tudatosul benne, s életének nagy erkölcsi szenvedéssel párosuló elutasítása, régi énjének fokozatos feladását követeli meg tőle. Ez az átalakulási folyamat a mind nagyobb kínokkal együttjáró vég felé közelítve felgyorsul. Még a megvilágosodás előtt, már a betegség végkimenetelének tudatában Ivan Iljics Istentől várja a magyarázatot szenvedéseire. „Miért tetted ezt velem?” — kérdezi kétségbeesetten — „Miért juttattál idáig? Miért kínoz ilyen rettenetesen?” A kérdések a 22. zsoltár második versének alaphangját involválják, a magárahagyatottság jajszavát, és szinte szövegszerű egyezéssel Jób szavait idézik fel, annak megpróbáltatásaiban.

A fájdalomai, szenvedései mélyére került Ivan Iljicsnek megadatik a felismerés, hogy az élete nem az volt, aminek lennie kellett volna. Az a világ, melyben az ő élete is folyt, nem tudott, vagy nem akart tudni annak a másik világnak a törvényéről, melynek alapja a szeretet és az irgalom. A megbontott kronológia révén, már a mű elején, a gyászszertartási jelenetben nyilvánvalóvá válik az Ivan Iljics környezetét alkotó világ hazugsága, részvétlensége, melynek hamis értékrendjével oly gyakorta azonosult. Az elrontott élet felismerésével egyidőben Ivan Iljicsben megmozdul a vágy, a szándék, hogy talán „meg lehet tenni azt is, ami kell”.

Azt is tudjuk, hogy mindez a harmadik nap végén történik, azon a napon, mely a evangéliumokban a nagyszombatról vasárnapra virradó éjjelt jelöli, vagyis Krisztus feltámadásának időpontját. A feltámadás napjára való utalás az újjászületés tényét erősíti meg.

Megigazult életének utolsó fellobbanásában Ivan Iljics szeretettel és részvétellel öleli pillantásába fiát és feleségét, az asszonyt, kitől fokozatosan hidegült el az évek során, s kinek közelségét alig titkolt gyűlölettel viselte betegségé idején.

„Szemével intett a feleségének, fiára mutatott, és így szólt:

— Vidd ki...sajnálom...téged is... — Még azt akarta hozzátenni: — bocsáss meg —, de ehelyett azt mondta: — Bocsáss el! — és nem lévén már ereje, hogy kijavítsa, csak legyintett, abban a tudatban, hogy akinek meg kell értenie, úgyis megérti.”

Az idézett szöveg filológiai elemzése, az eredeti szövegnek a műfordítással való összevetése alkalmat ad az eredetiből nem következő, a magyar fordításból ugyanakkor természetesen adódó bibliai párhuzam megemlítésére.

Arról van szó, hogy a fordító Szöllösy Klára azonos jelentésű, de két különböző igekötővel ellátott igének fordította a kiragadott szövegben szereplő „prosztyni” és „propusztyni” igealakokat. Így kerül a feleségétől búcsúzó Ivan

Iljics számára a „bocsáss meg” és a „bocsáss el” változat. Tolsztoj szövegében az első igealak pontos jelentése „bocsáss meg”, abban az értelemben, hogy „nézd el a vétkeimet”, „ne neheztelj rám a hibáimért”, (ti.: tévedő ember vagyok magam is); míg a „propusztjyi” jelentése „engedj elmenni”, „ne állj az utamba”; Ivan Iljics ajkáról a már korábban elhangzott kérés: „Az Isten szerelméért, hagyj nyugodtan meghalni”.

Az elbeszélés kiváló fordítója feltehetően maga is számolt a mű nyilvánvaló bibliai konnotációjával, csak így kerülhetett sor szövegértelmezésében a „bocsáss meg” alak mellett a „bocsáss el” véglegesítésére. Ezen a ponton egy konkrét evangéliumi allúzió jelentkezett a fordító számára. A „bocsáss el” alak ugyanis a Lukács evangéliumban jelenik meg, egy megélt, bevégzett élet zárszavaként. A Lukács evangélium szól egyedül arról a templombeli jelenetről, amikor Mária és József, alávetve magukat a mózesi törvénynek, bemutatják gyermeküket a jeruzsálemi templomban. Az egybegyűlt papok között ott van egy idős ember, Simeon, kiről megjegyzi az evangélium, hogy igaz és istenfélő volt, s akinek az jelentetett ki „a Szent Lélek által, hogy addig halált nem lát, amíg meg nem látja az Úrnak Krisztusát” (Lk 2,26). Simeon karjába veszi a gyermek Jézust, és hálát ad Istennek: „Mostan *bocsátod el*, Uram, a te szolgádat, a te beszéded szerint, békességben. Mert látták szemeim a te üdvösségedet, amelyet készítettél minden népeknek szeme láttára” (Lk 2,29—31).

A már egyszer leírt „bocsáss meg” alak mellé, az evangélium Simeon-történetének ismeretében, így kerülhetett tehát önkéntelenül adódóan is a kifejezés: „bocsáss el”. Míg az orosz Bibliában az „otpusztjityi”, „elengedni”, „elbocsátani” jelentésű ige szerepel Simeon mondatában, az eredeti Tolsztoj-szövegben az „engedj utamra”, „hagyj elmennem” jelentésű „propusztjyi” ige áll. Az idézett részlet pontos fordítása tehát a következő: „Szemével intett a feleségének, fiára mutatott és így szólt: — Vidd ki...sajnálom...téged is... — Még azt akarta hozzátenni: bocsáss meg, de ehelyett azt mondta: ne állj az utamba (hagyj elmennem) és nem lévén már ereje, hogy kijavítsa, csak legyintett, abban a tudatban, hogy akinek meg kell értenie úgyis megérti”.

Az eredeti szöveg szerinti értelmezésben Ivan Iljics búcsúzása kicsiben megismétli saját megigazult énjéhez és életéhez való viszonyát. Ahogy a konkrét cselekvés szintjén már nem tudja megváltani magát, úgy lesz képtelen a meghitt, engesztelő búcsúzó kimondására. Ahogy egyszerre egész életének tevőleges átalakítására megmozdul benne a szándék, úgy erősödik meg benne a vágy is, egy mindent lezáró, mindent elrendező búcsúzás megtételére. Am a földi létből kifelé sodródó test és élet mindennek megvalósítására már alkalmatlan. De ott van a kegyelmi ajándék, a hit abban, hogy „akinek meg kell értenie, úgyis megérti” őt, hogy az elköszönés szándéka a megítélésben előnyben részesül, hogy van valaki, aki számon tartja az ő igyekezetét. Tisztában van a lelkében végbement változás nagyságával, tudja, hogy fizikai, erkölcsi szenvedése értelmet kapott a megigazulásban.

A törvényszéki bíró számára a megigazulás lehetővé tette, hogy a biológiai létezés legvégső határán, az evangélium szavai szerint, „levetkezze ama régi élet szerint való ő embert” (Ef 4,22) és — megint csak Pál apostol szép kifejezésével élve — megnyílt annak távlata, hogy az élet, mely a lélekben kezdődött el, ne a testben fejeződjék be.

„— Vége — mondotta valaki fölötte.

Ivan Iljics meghallotta a szót, és elismételte a lelkében.

— Vége a halálnak — mondta magának. — Nincs többé.”

KERESZTES SZENT JÁNOS

A Kármel hegyére vezető út

1577-ben íródott a *Vaksötét éjszaka* más néven *A Kármel hegyére vezető út*. A vers a katolikus egyház tanításának, a költő életének és utóéletének kulcsverse és egyben az írói életmű csúcsa is. XIII. Gergely foglyaként, toledói rabságának hatodik hónapjában, egy fiatal valladolidi pap könyörületos szívének köszönhetően veti papírra — a Román-cok, *A Lélek Éneke* első része, a *Babilon folyói* fogalmazványával egyidőben — ezeket az üdvtörténeti szempontból is oly kiemelkedő sorokat.

Szabadulása után a negyvensoros vershez többszáz oldalas prózai magyarázatot fűz. Élet és halál között, a börtönben és szabadság aszkéta magányában, tanítva és vezekelve szüntelen, földi életében élte meg és érezte át a tisztító tűz gyötrelmeit, és — kétségbe mernénk-e vonni? — a megtisztulás édességét. Mondhatni, tapasztalatai alapján rajzolta elénk a követendő utat.

Az egyház a tisztítóhelyről szóló tanításába illesztette a költő látomását. Ezekért a sorokért és oldalakért avatta boldoggá 1675-ben I. Kelemen, majd szentté 1726-ban II. Benedek.

A fordító

*Vaksötét éjszakában,
szerelem vágyától lángokban égve,
én boldog, messze jártam!
Nem vette senki észre,
csöndes volt házam, elpihent a népe;
biztosan a homályban,
a titkos lépcsőn át utamra térve,
én boldog, messze jártam!
arcot, ruhát cserélve,
csöndes volt házam, elpihent a népe;
sötét és boldog éjjel,
titokban jártam, senki meg se látott,
nem láttam senkit én sem,
más fény nem is világolt,
egyetlen a szívemben égő láng volt.
Mutatta fényesebben
a délidőben csúcson járó napnál,
utamat hol keressem,
hol vár, kit ismerek már,
hol rejteünk, ahol most senki sem jár.*

Ó, éj, utamra vittél,
ó, virradtnál is gyöngédebb éjjel,
ó, éj egyesítettél
Vőlegényt kedvesével,
s lányt egyformává téve Vőlegénnyel!
Neki őriztem eddig,
virágzó keblem neki odaadtam,
álomban szenderült itt,
én egyre simogattam,
cédruslomb hűsítette lankadatlan.
Csipkés orromra surrant
a szél, és sebzett gyöngé kézzel engem,
játszott hajával ujjam,
csak óráá figyeltem,
aléltnan már a sebre nem ügyeltem.
Feledtem azt, ki voltam,
fejem Szerelmesem vállára csuklott,
megszűnt, mi volt, mi voltam,
liliomágyra hullott,
elmúlt a gond, és minden vele múltott.

Szemelvények a vershez fűzött Magyarázatok című műből

Az első versszakot a szemlélődő megtisztulás, azaz a lélek meztelensége és szegénysége szempontjából a következőképpen magyarázhatjuk. A lélek ezt akarja mondani: szegénységben, védtelenségben, képességeim támasza nélkül volt lelkem; értelmem sötétben, akaratom szorongattatásban; emlékezetemre bánat és szűkösség borult, a tiszta hit sötétségében maradtam, mely sötét éjjel a természetes képességek számára, csak akaratom sajgott a fájdalomtól, szomorúságtól, az Isten iránti szerelmes vágyakozásban, önmagamból, tehát értelmem alacsony mivoltából, a langyos szeretetből kiléptem; az Istenből való részesülés szegényes és elégtelen módját hátrahagytam, és ebben nem gátolt meg sem az érzékiség sem az ördög. Ezt így kell érteni: az emberi vélekedés és cselekvés köréből az istenibe jutottam. Értelmem kifordult magából, emberiből és ösztönösből istenivé vált, mert a megtisztulás révén Istennel egyesült, mely ezután már nem a régi értelemben és megvilágításban ért, hanem az isteni Bölcsesség által, amellyel eggyé vált. Akaratom is kifordult önmagából, az Isteni szerelimmel egyesülve istenivé vált, nem alacsony ösztöneit követve, hanem a Szentlélek erejével és tisztaságával szeret. Így istenült az emberi akarát. Hasonlóképpen az emlékezet is alkalmassá vált az Isten diecsőségét hirdető örök gondolat befogadására. És végül a lélek minden ereje és érzése megújul az éjszaka, azaz a régi ember megtisztulása révén, isteni természetűvé és gyönyörűségé válik.

Az első sort idézzük, kifejtjük, hogy a lélek számára nem pusztán éjszaka, hanem szenvedés és kín ez a szemlélődés.

Sötét éjszakát bocsát Isten a lélekre, mellyel szokásos tudatlanságától és tökéletlenségeitől megtisztítja. A szemlélődő ember ezt *beléöntött szemlélődésnek*, azaz MISZTIKUS TEOLÓGIÁNAK nevezi. Isten titokzatos módon tanítja és oktatja a lelket a tökéletes szeretetre. A lélek semmit sem tesz, semmit sem ért. Ez a beléöntött szemlélődés, ami az isteni szeretet tudománya, két fő dolgot visz végbe a lélekben: megtisztítja és bevilágítja, hogy előkészítse az Istennel való egyesülésre.

Van azonban valami, ami kétségeket ébreszt bennünk. Az isteni világosságot, mely bevilágítja és tudatlanságától megtisztítja a lelket, hogyan nevezhetnénk vaksötét éjszakának? Két okból is éjszaka ez és vaksötét, fájdalom és kín. Először is, az isteni Bölcsesség magas és beláthatatlan a lélek számára, azaz reánézve sötétség; másodsor is, a lélek alacsony mivolta és tisztátalansága miatt kinnal és szomorúsággal, azaz sötétséggel teli az éjszaka. Első állításunk igazolására idézzük Arisztotelész tanítását, mely szerint minél világosabbak és érthetőbbek önmagukban az isteni dolgok, a lélek számára annál sötétebbek és rejtélyesebbek általában. Vagy vegyük az éjjeli baglyot, mely annál vaksibb, szembogara annál nagyobb sötétet lát, minél nagyobb fény éri. Minél erősebben nézünk a Napba, annál inkább elvakulunk; a túlzott fény látásunkat kioltja.

Amikor a szemlélődés isteni fénye a még nem megvilágosodott lélekre rásugárzik, elhomályosítja, nemcsak túlzott fényével, eredeti fényétől is megfosztja, sötétbe borítja. Szent Dénes és más misztikus szerzők a *beléöntött szemlélődést* sötétség sugarának nevezik — mármint a nem megvilágosodott és meg nem tisztult lélek számára. Ezért mondta Dávid is „Felhő és homály van körülötte” (Zsolt 96,2), nem mintha ez valóban így lenne, csak a gyarló értelmünk így fogadja be túlzott fényét; elhomályosodik és megszégyenül előtte; ahogyan ezt a későbbiekben is megállapítja „a színe előtti villogástól szakadoznak a felhők”, azaz az Isten és a közöttünk lévő felhők.

Óriási a lélekben a tisztátalansága feletti fájdalom, amikor az isteni fény éri, annyira piszkosnak és nyomorultnak érzi magát, mikor hogy tisztátalanságát kiűzze, beláthat a fény, hogy úgy érzi, ellene van Isten és ő is szembeszegül Vele. Szomorúság és gyötrelmem támad benne, mert úgy érzi elhajította magától az Úr. Ama sok szenvedés közepette, amit az Úr rábocsátott, maga Jób is ezt panaszolta a leginkább: „Miért tettél ki céltáblául magadnak? Mért legyek magamnak is terhére?”

A lélek szenvedésének második oka természetes erkölcsi és lelki gyöngesége. Az érzékelések és a lélek ilyenkor, akárha valami hatalmas, sötét teher nehezedne rá, gyöttrődik, pusztul, a halált szívest-örömet fogadná. „Könyörüljete rajtam, oh, ti barátaim — mondja ugyancsak Jób — mert az Isten keze érintett engem!” (19,21). Mennyire bámulatos, mennyire szomorú, hogy annyira gyöngé és tisztátalan a lélek, hogy az Úr szelíd és lágy érintését súlyosnak érzi, bár nem sújt le, nem nehezedik rá, csak illeti, és azt is könyörületesen, hogy kegyeivel halmozza el, nem pedig büntetéssel.

Más gyötrelemről, melyeket a lélek ebben az éjszakában átél

A kínok és gyötrelemek harmadik nemét a lélek a két ellentétes elem: az isteni és emberi együttes előfordulása miatt szenvedni el. Az isteni a megtisztító szemlélődés, míg az emberi a lélek, azaz az alany. Az isteni elem célja, hogy megérlelje, istenivé tegye a lelket, kivetkőztesse szokásos vonzalmaiból, a régi ember jellegzetességeiből, melyek vele nagyönis összenőttek, beleivódtak, közössé lettek; széttöri, megsemmisíti, mély feneketlen sötétbe meríti a lelket, s az széttörik, szétesik, nyomorúsága láttán semmivé taposódik, kegyetlen szellemi halált hal. Akárcsak egy fenevad nyelte volna el, gyomrának homályában emésztődne, akárha Jónást gyötörné a tengeri szörnyeteg gyomrában a szorongás. Akárha a sötét halál sírkamrájában kellene a szellemi feltámadásra várakoznia.

Hogy mekkora gyötrődés és fájdalom ez, el nem mondható valójában, de Dávid szavai nagyjából így írják le: „Körülvettek engem a halál fájdalmai... a pokol fájdalmai megkörményeztek engem... szorultságomban segítségül híttam az Urat, és az én Istenemhez kiáltottam” (Zsolt 17,5-7). De a lélek leginkább azt fájlalja, hogy úgy tetszik neki, Isten félredobta, megúnta, a homályba hajította. Dávid is ezt érezte, és így szólt róla: „Mint a sírokban alvó sebesültek, kikről többé meg nem emlékezel, és kik a te kezedből kiszakasztattak. Mély verembe tetted engem, sötétségbe és a halál árnyékába. Rám nehezült a te haragod, és rám hoztad minden hullámodat.” (Zsolt 87,6-8). Mindezt ebben az állapotban így érzi az ember, sőt, bizonyos benne, hogy ezentúl így is marad.

Minden teremtménytől és főként barátai részéről való elhagyatottságát és megvetettségét érzi a lélek, ezért szól a továbbiakban Dávid eképpen: „Eltávolítottad tőlem ismerőseimet; útálatosságul tetted engem önmaguknak” (Zsolt 86,9). A tengeri szörnyeteg hasában való testi és szellemi értelemben átélt tapasztalatairól eképpen számol be Jónás: „Mert mélységbe vetettél engem, tenger közepébe, és körülfogott engem a víz; örvényeid és habjaid mind átmentek rajtam. És én azt mondom: Elvettettem a te szemeid elől: vajha láthatnám még szentséged templomát! Körülvettek engem a vizek lelkemig, mély ár kerített be engem, húnár szövéődött fejemre. A hegyek alapjáig süllyedtem alá, bezáródtak a föld závárai felettem örökre! Mindazonáltal kiemelted éltetemet a múltásból, oh, Uram, Istenem.” (Jón 2, 4-7). Závárokon itt a lélek tökéletlenségeit kell értenünk, melyek megakadályozzák, hogy az élvezetes szemlélődésben részesedjünk.

E sötétben való szemlélődés másik előnyéből származik a lélek szenvedésének negyedik formája, mármint az, hogy Isten nagysága és fenséges mivolta a lélekben az ellenkező véglet, a teljes szegénység és nyomorúság érzetét kelti föl. Megtisztulásakor ez a legsajgóbb fájdalmak egyike, mivel Isten a lélek érzéki és szellemi részét, belső és külső tehetségeit tisztítja meg. A lélek mindezen részében üresen, kifosztva, védtelenül kell hogy várakozzon, szárazon, üresen, homályban. Az érzéki rész ugyanis szárazságban, a képességek benyomásaitól üresen, a szellemnek sűrű sötétjében tisztul. A szemlélődés sötétjének a lélekre való bocsájtásával éri el célját Isten. Nemcsak attól szenved, hogy minden természetes támaszától, érzékelésétől megfosztatik (akárha valakit a levegőben fölfüggesztve tartanának és lélegzetet sem tudna venni), hanem attól is, hogy Isten a lelket megtisztítja, az egész életén át magába vett minden tisztátalan vonzalmat, szokást megsemmisít, eltávolít, elemészt (ahogy a tűz is elemészt a fém rozsdáját és salakját). A lélekben ugyanis erős gyökeret ver mindez, és nemcsak elszegényíti, üressé teszi természeti és szellemi értelemben egyaránt, hanem meg

is rongálja, meg is kínozza legbelül. Erre tanúságul hadd idézzem Ezekiel szavait: „Bőven rakd a fát, főzd meg jól a húst, forrald a levet és a csontok szétfőjenek.” (24,10) E szavak világítják meg a léleknek az érzéki és szellemi üressége és szegénysége miatti szenvedését. A továbbiakban erről így szól: „És állítsd üresen az ő szénére, hogy meghevüljön és megtüzesedjék érce, és megolvadjon benne tisztátalansága, megemésztesse rozsdája.” (24,11) E szavak jól fejezik ki, mekkora szenvedésen megy át a lélek, a szemlélődés tisztítótüzeiben, ugyanis itt arról szól a próféta, hogy a lélekbe maródott vonzalmak rozsdájától csak akkor tisztulunk és szabadulunk meg, ha maga a lélek is megsemmisül, kárt szenved bizonyos értelemben, ugyanis annak e tökéletlenségek és szenvedélyek második természetévé váltak.

Az akaratot gyötrő egyéb szenvedésekről és szorongattatásokról

Az akaratot gyötrő egyéb szenvedések és szorongattatások ebben az állapotban szintúgy mérhetetlenek, és olyan természetűek, hogy amikor az ész végigtekint rajtuk, és gyógyírt rájuk nem talál, átjárják még a lelket is. A letúnt jólét emlékezete csak tetézi a kínt, mert ezek a lelkek Istenben már előzőleg sok gyönyörűséget találtak, sokféle módon szolgáltak Neki. Most e javaktól és e javak visszanyerésének reményétől megfosztva kínjuk csak fokozódik. Erről beszél Jób (tapasztalatai alapján) a következő szavakkal: „Csendességben valék, de szétszaggata engem; nyakszirten ragadott és szétzúzott engem, céltáblává tűzött ki magának. Körülvettek engem az ő íjászai; veséimet meghasítja és nem kímél; epémet a földre kiontja. Rést rés után tör rajtam, és rám rohan mint valami hős. Zsákruhát varrék az én fekélyes bőrömre, és a porba fúrtam be az én szarvamat. Orcám a sírástól kivörösödött, szempilláimra a halál árnyéka szállt.” (16, 12-16)

Jeremiás keservesen panaszkodik kínjai miatt és a lélek tisztulásakor, a lelki éjszakájában tapasztalt szenvedéseket nagyon érzékletesen festi le. Aziránt a lélek iránt, akit Isten félelmetes és rettenetes éjszakájában helyezett el, nagy együttérzést kell tanúsítanunk. Szerencsés ugyan, hiszen hasznára válnak kínjai; Jób szavai szerint ugyanis: (Isten) „Feltárja a sötétségből a mélységes titkokat, és a halálnak árnyékát is világosságra hozza” (12, 22), és Dávid szavai szerint „A sötétség... olyan mint a világosság.” (Zsolt 139, 12) Így bánkódik, tépelődik, vajon kínjára talál-e gyógyírt, úgy érzi, ahogyan a próféta is mondja, kínjának nem szakad vége, s úgy tűnik, ismét csak Dávid szavai szerint, hogy: „betaszít engem a sötétségbe, amilyen a régen megholtaké. Elcsügged bennem a lelkem, fölháborodik bennem a szívem!” (143, 3-4). Mindez nagy fájdalmat és bánkódást ébreszt a lélekben, sőt a sötét éjszaka védtelenné és magányossá is teszi; sem vigaszt, sem támaszt nem talál a hittételekben, papjának szavaiban. Annyira átítatja, előnti a szenvedés, mely által csak nyomorúságát látja, hogy úgy érzi, nem értik, mit tapasztal, mit érez, azért beszélnek így, és ahelyett, hogy vigasztalnék, növelik szenvedését; nem ilyen orvosság kell neki, tudja, és ebben igaza is van. Amíg az Úr lelkének tisztítását tetszése szerint be nem fejezi, semmi nem gyógyítja, semmi hasznára nincs. Olyan a lélek akár a tömlöcbe vetett fogoly, akinek kezét és lábát összekötözték mozdulni sem tud, sem fentről sem lentől segítséget nem remélhet, mindaddig míg meg nem alázódik, meg nem lágyítja és tisztítja szellemét, oly fennköltté, egyszerűvé és szerénnyé nem válik, hogy

Isten szellemével eggyéválhasson, a szeretetben történő egyesülés Isten által neki szánt fokán.

Hogy valóságos egyesülés legyen ez, még erős készítés esetén is, néhány évig el kell tartania e folyamatnak.

A lelket sújtó egyéb szenvedésekről

Ebben az állapotban a lelket különösen elkereseríti és megtéveszti, hogy ez a sötét éjszaka tehetségét és érzelmeit megbénítja, sem szeretetét sem elméjét nem tudja Istenhez felemelni, fohászokdni sem tud Hozzá, mert úgy tűnik föl előtte, mintha Isten — Jeremiás szavaival szólva: „felhőt vont volna fölé, hogy imádsága ne tudjon rajta keresztül hatolni.” Ez ugyanis nem az a pillanat, amikor beszélnie kellene Istennel, hanem, hogy „a porba tegye a száját” ahogyan Jeremiás mondja (3,29) és reménykedjen, tisztulását türelemmel viselve.

Itt ugyanis nem pusztán az értelem tisztul meg fényétől és az akarat vonzalmaiktól, hanem az emlékezet is attól, amit elsajátított és megismert, mindettől meg kell szabadulnia. Így teljesednek be a tisztulás során Dávid szavai: „Akkor én esztelennek tartanám magamat, ki mit se tud” (Zsolt 72,22). E nemtudás az emlékezet kihagyására, a felejtésre vonatkozik; a feledékenység és kihagyás a belső összeszedettség állapotából fakad, és a szemlélődésbe való belemerülés következménye. Ahhoz ugyanis, hogy a lélek minden erejét és készségét az Istennel való szerető egyesülésre fordítsa, arra van szüksége, hogy mindenestül magába nyelje ez az isteni fény, a szemlélődés lelkisége, és a teremtmények vonzalmaiból és megértéséből szándéka szerint elragadjon. Szinte hihetetlennek tűnik, de a természetfölötti, isteni fény annál inkább elsötétíti a lelket, minél fényesebb és tisztább; ha kevésbé fényes, kevésbé érzi a sötétet. Arisztotelész idézve, mint fentebb azt mondhatjuk, hogy a természetfeletti dolgok annál sötétebbek a számunkra, minél világosabbak és maguktól érthetőbbek.

Ámbár ez az éjszaka elsötétíti a lelket, csakis azért teszi, hogy megvilágítsa és fénybe vonja

Ahogyan Izráel fiai is képtelenek bizonyultak arra, hogy a pusztában az angyalok kenyérében, a mannában élvezetüket találják, mivel Egyiptom húsosfazekaira és egyéb eledeleire emlékeztek, ezt az egyetlen ínyükre való dolgot nem felejtették, jóllehet a manna a Szentírás szerint minden ízék édességét magába foglalja és ki-ki kedvenc ételének ízét találta meg benne (Bölcs 16,11). A szabadság szellemének gyönyörűségére éppígy nem juthatunk el, akaratunk hiába törekedne rá, míg más esetleges, szokásos vonzalom, pillanatszülte érdeklődés vagy egyéb elvárás táplál minket.

Az említett egyesülés, melyre a sötét éjszaka készíti fel és teszi alkalmassá a lelket az Istennel való érintkezés során, egyúttal bizonyos dicsőséggel tölti el és ajándékozza meg. A lélek természetes állapotában jóval kevesebb gyönyörűséget és kincset zár magába mint ezen alkalommal, mivel szegényes és tisztátalan még akkor. Ézsaiás próféta szavaival: „Szem nem látta, fül nem hallotta, és soha ember szívébe föl nem hatott, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik” (Iz 64,4; 1Kor 2,9).

Úgy tűnik föl, hogy a lélek szenvedése közepette kilép önmagából, máskor meg mintegy elvarázsolódik, megmámorosodik attól amit lát vagy hall, annyira másnak, mulékonynak, különösnek tetszik minden, jöllehet ugyanolyanok a dolgok, mint közönségesen. Ennek kiváltó oka abban keresendő, hogy a lélek eltávolodik, elidegenedik a megszokott érzékeléstől és értelmezéstől, s tőlük megszabadulva az istenit fogadja magába, és az inkább a túlvilág mint a földi lét sajátossága már.

Egy hasonlat révén megmagyarázzuk a tisztulást

Hogy világossá váljék, az amit az elébb kifejtettünk és amit kifejtendő vagyunk, alkalmas volna e tisztító és szeretetteljes híradás, a lelket megtisztító és a tökéletes egyesülésre előkészítő isteni fény működését ahhoz hasonlítani, amit a tűz a fával elvégez, amikor is önmagához hasonlítja azt. Az anyagi lényegű tűz, amikor megtámadja a fát először is kiszárítja, a nedvességet kiűzi belőle, a bennerelő víz könnyeit kisajtolja, megfeketíti, megsötétíti, megcsúfítja, megbűdösíti. Száradása során egyre világosabb lesz a fa, a tűznek ellenálló rossz tulajdonságok fekete foltjai kivésznek belőle, majd megtüzesedik, kívülről átforrósodik, a tűzhöz hasonul, és szépül. Akkor már nem szenved, nem cselekszik önállóan, bár súlya és mennyisége nem ér fel a tűz könnyedségével, mégis annak sajátosságaival rendelkezik, úgy működik mint maga a tűz: száraz és szárít, forró és forrosít, fényes és fényesít, és sokkal könnyebbé válik mint annak előtte volt. A tűz tulajdonságai hozzák ki belőle ezeket a tulajdonságokat. A szemlélődés szeretetének isteni tüzeről eképpen kell gondolkodnunk: mielőtt magába olvasztaná és magához hasonlítaná a lelket, megtisztítja a vele nem egyező tulajdonságoktól. Napfényre hozza csúfságát, megfeketíti és elhomályosítja, ezért visszataszítóbbá válik, csúfabbá mint valaha is volt.

Ebből a hasonlatból először is meg kell értenünk, hogy ugyanaz a fény és szeretetteljes bölcsesség, amellyel a léleknek egyesülnie kell, amelyhez hasonlítani kell, az tisztítja meg és készíti fel az első pillanattól; ugyanazon a tűz is, mely magához hasonlítja, bekebelezi a fát, a tűz készítette fel e folyamatra a fát kezdetétől.

Másodjára be kell látnunk, hogy a lélek kínjait nem a Bölcsesség váltja ki. A Szentírás a következőket mondja: „S vele egyetemben jött minden jó nekem” (Bölcs 7,11), azaz a lélek gyöngesége és tökéletlensége. Azaz a tisztulás nélkül az Isten fényét, édességét és gyönyörűségét magába fogadni képtelen lélek gyöngesége és tökéletlensége. Éppígy a fa sem képes lánggra lobbanni azonnal, alkalmassá kell válnia a lángolásra, és ettől szenved. Sirák fiának könyve ugyanazt állítja, amikor elmondja, mennyit szenvedett, míg Vele egyesülve eljutott a gyönyörűségre: „Belső részem fölháborodott annak keresésében, ezért jó örökséget fogok bírni.” (51,29)

Harmadszorra, képet kaphatunk arról, mennyit szenvednek a tisztítóhelyen levők. Mert nem lenne rajtuk a tűznek hatalma, ha a tüzet tápláló tökéletlenségeknek bennük el nem kellene égnie. Ha ez az anyag elfogy, nincs ami égjen. Ha elfognak a gyarlóságok, a lélek kínjának is végeszakad, és gyönyörködés lesz a része.

Negyedszerre arról értesülünk, hogy a szeretet e tüze által tisztulva és finomodva a lélek egyre nagyobb szeretetre gyullad, ahogy a megfelelő előkészítés

után egyre inkább áttüzesedő fa. Ha a láng már nem éri, akkor látni meg, hogy merő lángolássá vált maga is.

Ötödszörré levonhatjuk azt a következtetést az előbb elhangzottakból, hogy a lélegzetvételnymi szünetek után, a lélek egyre jobban, egyre átéltebben szenved. Mélyebb, bensőbb és szellemibb szenvedés ez, mint ahogyan mélyebb, titkosabb, szellemibb tökéletlenségeket emészt, bensejében gyökeredző rétegeket ér a tűz.

Hatodszorra is megérthetjük, miért gondolja úgy a lélek, hogy minden ami jó volt, számára elveszett, és miért telik meg bajokkal. Ebben az időben csak a keserűség képes beléhatolni ugyanis, hasonlatosan a tűz emésztette levegő vagy egyéb meg nem érintette égő hasábjához.

Hetedszerre pedig megérthetjük, hogy a lélegzetvételnymi szünetekben miért tölti el hatalmas öröm a lelket, miért hiszi, hogy kínjai többé nem is térnek vissza, holott hamarjában újra előveszik. Ha megfigyeli, márpedig jól meg kell figyelnie magát, megérzi a lélek, hogy köti még egy-egy gyökér, és gyönyörűsége miatta nem teljes.

A hasonlat magyarázatából, az első versszak első soráról: a *vaksötét éjszakáról* mondottakból, e szörnyű sötétség mibenlétéről szólnunk legyen elég azonban ennyi. Lépünk túl a lélek gyötrelmein, beszéljünk könnyeinek gyümölcseiről, azok boldogságos tulajdonságairól, melyekről a második verssor énekel:

szerelem vágyától lángokban égve

Az első versszak második sorát magyarázzuk, elmondván, hogy a lélek a szörnyű gyötrelmek gyümölcseként az Isten iránti heves szerelemre gyulladt

A szeretet előbb említett tüzéről beszél ebben a verssorban a lélek: akárcsak a valóságos tűz a fát, a szemlélődés gyötrelmes éjszakája lángba borítja a lelket. Ez a lángolás, bár bizonyos értelemben hasonlatos az előbb említetthez, mely a lélek érzéki részét éri, másrésztől azonban éppen annyira el is tér tőle, ahogyan a test is különbözik a lélektől, a szellemi rész az érzékitől. A szellem nagyon is érzi a szerelmes szenvedélyt, a szellemi fellángolás ugyanis a szerelem szenvedélyét fellobbantja. Az őt előntő szerelemmel szemben a lélek szenvedőlegesen viselkedik, maga nem tesz semmit, de érzi a benne megnövekedett szenvedélyt. Ez a szerelem az Istennel való egyesülés érzésével rokon, jellegzetességeiből valamit már magába foglal, e sajátosságok Isten és nem a lélek cselekedetéből származnak. A lélek aláveti magát, tenni csak annyit tesz, hogy beleegyezését adja hozzá. A szerelem a lélekben egyre alkalmasabb helyet és egyre nagyobb hajlandóságot talál; annál könnyebben egyesül vele és ejt sebet rajta, minél inkább zárja, elidegeníti és minél alkalmatlanabbá teszi vonzalmait, minél képtelenebbé teszi őt magát arra, hogy a földi dolgokban gyönyörűséget találjon. Ezek után fölmérhetjük, mennyire és milyen erősnek kell lennie a lélekben égő szerelem lángjának, hiszen a lélek minden szellemi és érzéki erejét, tehetségét és vonzalmát arra összpontosítja Isten, hogy e szeretetben minden képessége és ereje teljes összhangban működjék. Így teljesítjük az első parancsolatot, mely az egész és teljes emberre vonatkozik, ebből az érzelemből semmit ki nem zár: „Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből.” (5Móz 6,5)

Elmondjuk, hogy ez a rettenetes éjszaka, nem egyéb, mint a tisztítóhely, amelyben az isteni bölcsesség ugyanazzal a világossággal világítja meg a földi embereket, mint amellyel az égi angyalokat tisztítja és világosítja meg.

A lángolást és szerető epekedést a lélek nem szüntelen érzi. Kezdetben, a lelki tisztulás elején, a lélek fáját szárítja és készíti elő az isteni tűz minden erejével, de melegíteni alig melegíti. Idővel azonban melegséget érez a lélek, érzi a lángot, a szeretet hevét. Mivel az ész fokozatosan tisztul e sötétség által, néha megesik, hogy a titkos és szeretetteljes istentudomány az akaratot megsebezve a másik lelki tehetséget az értelmet is megsebz. Élvezetes és gyöngéd módon isteni fényt és hírt bocsát rá; az akarat válaszul csodálatosan fölbuzog, élő lángra gyullad, és benne az isteni tűz (a lélek maga semmit nem tesz) eleven tűzzé válik. Erről beszél az egyik zsoltárában Dávid: „Szívem fölhevült bennem és elmélkedésemben fölgyulladt a tűz.” (Zsolt 38,4)

Az eddig elmondottakból következtethetünk arra, hogy a szellemi javak által, melyeket Isten szenvedőlegesen árasztott a lélekbe, az akarat nagyon is jól tud szeretni anélkül, hogy az értelem értene. Épp ahogyan az értelem is megteheti ezt, anélkül, hogy az akarat szeretne.

A szemlélődés sötét éjszakája által a lélekben kiváltott egyéb élvezetes hatásokról

Olykor, ahogyan említést tettünk róla, a sötétség közepette fény ömlik a lélekre, és a világosság a sötétségben fénylik (Jn 1,5). Ez a lángralobbanás és szerelmes szomjúság, mivel már magától a Szentlélektől származik, teljesen eltér attól, amiről az érzéki rész éjszakájával kapcsolatban beszéltünk. Mert ugyan, a szellemi örömből részesül, ahogyan annak gyötrelmeiből is részesült, ez a szerelmes szomjúság a lélek felső részében gyökeredzik és abban a legégetőbb.

Midőn a láng a lélekben fellobbog és a régebbi Isten iránti elragadtatással egyesül, olyan erővel, olyan élénken, olyan vággyal fordul Istenhez és ad hírt szerelméről, hogy merészségében nincs mi visszatartsa. Nem tekintve semmit, vágyakozásában és szerelmében nagy erővel, megrészegülten és féktelenül, rendkívüli és szokatlan dolgokat művel, csak hogy tűzön-vízen át lelkének szerelmesével találkozzon.

Így magyarázhatjuk azt, hogy Mária Magdolna, a farizeus lakomáján megjelent sok előkelő és közemberrel mit sem törődve, az illemet de még az illem látszatát is sutba dobva, könnyekben tört ki és a vendégek szeme láttára ontotta könnyeit (Lk 7,37-38). Nem vesztegette idejét, nem várta ki az alkalmas órát, megjelent annak színe előtt, aki megsebezte és lángra lobbantotta lelkét. Ilyen mámorossá és merésszé tesz a szerelem. Jól tudta, hogy akit szeret, koporsójába zárva nyugszik, nagy, lepecsételt kő zárja el, katonák őrzik körös-körül, hogy tanítványai a holttestet el ne lopják. (Mt 27,60-66), de nem tartotta vissza mindez attól, hogy hajnalban oda ne menjen a sírhoz, hogy kenőcsökkel megkenje a halottat. És végül e részegítő és vágyakozó szerelem szólt belőle, amikor odafordult a férfihez, akit kertésznek gondolt, hogy megkérje, ha ő vitte volna el a holttestet, mondja meg neki, hová rejtette, hadd vegye magához (Uo. 201,15). Nem fordult meg fejében, kérése mennyire ellentétes a józan ésszel és vélekedéssel, hiszen, ha az a másik ellopta a tetemet, nem fogja bevallani és nem fogja

engedni, hogy elvigye. Ilyen erős és féktelen a szeretet, mindent lehetségesnek tart és azt hiszi, hogy mindenkinek az a gondja ami az övé, nem törődik mással, nem keres mászt csak azt, amit ő keres, amivel ő törődik. Az éjszaka sötétjében, a vonzalmaira boruló tisztulás homályában fölkel a lélek, amint a nőtényoroszlán vagy nőténymedve, ha elrabolt kölykeinek keresésére indul. Így indul a megsebzett lélek Isten keresésére, és mivel homály borul rá, Istenét nem találja, halálosan eped utána. Olyan türelmetlen ez a szerelem, hogy soká nem bírja a lélek, vagy meg kell halnia, vagy megkapja azt, ami után vágyik, akárcsak Ráchel, aki Jákobhoz így szólt. „Adj nékem gyermekeket, mert ha nem, meghalok.” (Ter 30,1)

Az első szakasz utolsó három sorát idézzük és magyarázzuk

A lelket ért boldogság nagyságát a harmadik sort követő sorokban fejti ki. *Én boldog, messze jártam*, mondja, *Nem vette senki észre, csöndes volt házam, elpihent a népe*. Segítségül véve egy hasonlatot elmondja, hogy éjjel és sötétben surrant ki a házból, hogy teendőjét elvégezze, amikor a többiek aludtak már és nem kellett attól tartania, hogy megzavarják. A lélek ugyanis arra a hősies és ritka tetterre vállalkozott, hogy isteni Vőlegényével egyesüljön, kívül mindenben, ugyanis, a Vőlegény a magányban, minden másban kívül található meg.

Nagy szerencse a lélekre nézve, hogy Isten háza népét, azaz minden tehetségét, szenvedélyét hajlamát és vágyát, mely az érzéki és szellemi részben található, elaltatta ezen az éjszakán. Így történhetett, hogy észrevétlen volt távozása, ugyanis elszenderültek, elfojtottak és nem tudják megakadályozni mindezek. Micsoda boldogság, hogy a lélek az érzékiség házából kiszabadulhatott!

A második szakasz idézése és magyarázata következik

*biztosan a homályban,
a titkos lépcsőn át utamra térve,
én boldog, messze jártam
Arcot, ruhát cserélve,
csöndes volt házam, elpihent a népe;*

Ebben a szakaszban a lélek folytatja az éjszaka sötétje egynémely jellegzetességének felsorolását és megismétli, mekkora szerencse érte általuk. E felsorolással arra a hallgatóságos ellenvetésre válaszol, hogy netán az éjjel sötétje miatt szenvedett el annyi kínt, szorongást, kételkedést, gyanakvást, borzalmat és elveszésére miattuk volt nagyobb az esélye. Az éjjel sötétjének köszönhetően sikerült megszabadulnia és elmenekülnie nagy ügyesen ellenségeitől, akik lépten-nyomon akadályozták. Az éjjel sötétjében átöltözött, álruhát vett magára. Háromféle szint, jelmezt öltött (a későbbiekben részletezzük majd, milyet). Olyan titkos lépcsőn át menekült, melynek létezéséről más nem tudott (ezt is részletesen ismertetjük majd). Ez a lépcső az eleven hit, rejtőzve és álruhásan azon menekült.

Idézzük az első verssort és megmagyarázzuk, hogy sötétben haladva a lélek biztosan halad

Biztosan a homályban

Ha elhomályosulni látod törekvőképességedet, ó, szellem vezérelte lélek, ha elszáradni, szorongattatni látod vonzalmaidat, ha a lelkigyakorlatok elvégzésére képtelenné váltak tehetségeid, ne keseregj ezen, tartsd szerencsédnek, hiszen Isten önmagadtól így szabadít meg téged. Kezedből kiveszi képességeidet, mert nem éltél velük lényegretörően, kellően és biztosan, mert ámbár örömdre szolgáltak, tisztátalanok, tompák voltak, azonban Isten kézen fog téged, akár a vakot, sötétben vezet nem tudod hová, nem tudod, hol; szemed és lábad nélküle el nem találna ezen az úton.

Annak okát pedig, hogy a lélek miért biztosan halad előre ebben a sötétben a már említett fény és sötét tudás magyarázza. A szemlélődés sötét éjszakája annyira magába meríti és annyira átítatja a lelket, Istenéhez annyira közel viszi, hogy mindentől elzárja és megvédelmezi, ami nem Isten. A lélek gyógyulásáról van itt szó, arról hogy visszanyeri az egészségét, azaz Istent. Minél inkább közelítene az ember a Naphoz, annál inkább elvakítaná, annál inkább gyötrődne fényessége miatt, hiszen gyöngé és alkalmatlan látására a szem. A tizenhetedik zsoltárban Dávid azt mondja, hogy *Isten a sötétséget választotta rejtekül és maga köré vonta felhőinek homályos vizeit.* A levegő felhőinek homályos vize a sötét szemlélődés, a lélekben meglévő isteni bölcsesség, melyet a szentségtartó közegében, ahol Isten lakozik, megérez.

Ha látni akarja azt az utat, ahol haladni akar, be kell hogy hunyja szemeit és sötétben kell elindulnia.

Idézzük a második szakaszt és magyarázatát adjuk annak, hogy miért titkos ez a sötét szemlélődés:

a titkos lépcsőn át utamra térve

A lélek titkos lépcsőnek nevezi e verssorban a szerető egyesülés felé vezető sötét szemlélődést. Két jellemző dologról van tehát szó: arról hogy titkos és arról hogy lépcső. Titkos a homályban való szemlélődés, melynek Szent Tamás szerint az ember a szeretet révén lesz részesévé, mely a misztikus teológia. A lelket e tudás titokban, a megértés és egyéb képességek részvétele nélkül homályban önti el.

Megmagyarázzuk, hogy miért lépcső egyben ez a titkos bölcsesség

Meg kell még magyaráznunk azt a második kitétel is, hogy miért lépcső ez a titkos tudás. E titkos szemlélődést sok okból is nevezhetjük ugyanis lépcsőnek. Először is, mert akárcsak a lépcsőn felfelé haladva, a lépcső segítségével lehet az erődítmények javaihoz, kincseihez, értékeihez elérni, és e titkos szemlélődés fokain, maga sem tudja miképpen, az ég javaihoz, kincseihez ér a lélek, megismeri és magáévá teszi azokat. Szépen mondja ezt Dávid próféta: „Boldog férfiu

kinek tőled vagyon segítsége. Fölmenetekről gondolkodik szívében a könnyhul-
latásoknak völgyén, ama helyre, melyet magának kitűzött. Mert áldást ad a
törvényszerző, erényről-erényre mennek, míg meglátják az istenek Istenét Sion-
ban.” (Zsolt 83,6)

Lépcsőnek nevezhetjük éppígy, mert ahogy a lépcsőnek fokai fölmenetle
és lemenetle egyaránt szolgálnak, a titkos szemlélődés a lelket Istenhez fölemeli
és önmaga számára lesújtja. Ugyanis a valóban Istentől származó közlések ilyen
természetűek; egyszerre emelik föl és alázzák meg a lelket. Ezen a lépcsőn ha-
ladva ugyanis a leszállás a fölemelkedéssel azonos, és a fölemelkedés a leszáll-
ással. „Mert mindenki, aki magát felmagasztalja, megaláztatik; és aki magát
megalázza, felmagasztaltatik.” (Lk 14,11)

Elkezdjük az isteni szeretet titkos lépcsője tíz fokának magyarázatát Szent Bernát és Szent Tamás alapján. Megmagyarázzuk az első ötöt.

A szeretetnek első foka hasznos betegséget hoz a lélekre. A menyasszony ezen
a fokon áll, amikor így szól. „Kényszerítetek titeket, Jeruzsálemnek leányai,/ ha
megtaláljátok az én szerelmesemet,/ mit mondotok néki?/ hogy én a szerelem
betege vagyok!” (Én 5,8) Ez a betegség azonban nem halálos, hanem Isten di-
csőségére van, amennyiben a lélek a bűn számára, és minden számára ami nem
Isten, Istenért meghal.

A második fokon a lélek szüntelenül Istent keresi. Ezért mondja a meny-
asszony, hogy éjjel hiába kereste ágyában (amelyben a szeretet első foka szerint:
betegem feküdt) szólván: „Immár felkelek, és eljáróm a várost,/ a tereket és
utcákat/ keresem azt, akit szeret az én lelkem:/ keresém őt és nem találám.”
(Én 3,2)

A szeretet lépcsőjének harmadik fokán a lélek munkálkodni kezd, hogy mu-
lasztást ne kövessen el. Erre vonatkozóan mondja a királyi próféta: „Boldog az
ember, aki féli az Urat, és az ő parancsolataiban igen gyönyörködik.” (Zsolt
112,1) Ha a félelem is fölkelti a gyönyörködést, mely gyermeke a szeretetnek,
mit tesz majd vajon a szeretet? A Szerelmesért végzett nagy munka is kicsinynek
tűnik számára, a szolgálatára szánt hosszú idő rövidnek, a benne égő szeretet
annyira heves. Úgy van vele mint Jákob, akinek a hét leszolgált évet követő
újabb hét év semmiségnek tűnik a benne lévő szeretethez képest. (Ter 29,20)
„Szolgálja tehát Jákob Rákhelért hét esztendeig, s csak néhány napnak tetszék
az neki, annyira szereté vala őt.”

A szeretet lépcsőjének negyedik fokán a lélek Szerelmese miatt szüntelen
szenved, de nem fárad bele. Szent Ágoston azt írja ugyanis, hogy a szeretet az
összes nagy, súlyos és terhes dolgokat olyanokká teszi, mintha semmik és na-
gyon könnyűek volnának.

A szeretet lépcsőjének ötödik foka szüntelen szomjúságot és Isten iránti tü-
relmetlen vágyakozást ébreszt a lélekben. Olyan hevesen vágyik Szerelmésére,
és egyesülni vele annyira akar, hogy a legkisebb halasztás is hosszú, terhes,
fájdalmas, és egyébre sem gondol csak a Szerelmésével való találkozásra. „Kí-
vándozik, sőt emésztődik lelkem az Úrnak tornácai után” — mondja a zsoltáros
(Zsolt 84,3)

A további öt fokot soroljuk elő

A hatodik fokon a lelket Isten elragadja könnyedén és meg-megérinti. A remény se torpan meg, mert szeretete annyira megerősítette, hogy könnyedén repül vele. Erről a fokról beszél Ézsaiás, amikor a következőket mondja: „De akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk, futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el.” (Iz 40,31)

Ennek a lépcsőnek a hetedik foka olyan hevesse és vakmerővé teszi a lelket, hogy nem hallgat türelemre intő eszére, sem a visszavonulásra intő tanácsra, sem az önmérsékletre intő szeméremre, mert ugyanis Isten arra a kegyelemre méltatja, hogy hevesen előre törjön. Ebből következik azt, amit az Apostol mond: „Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr.” (1Kor 13,7) Ezen a fokon a Menyasszony annyira vakmerő volt, hogy így szólt: „Csókoljon meg engem az ő szájának csókjaival.” (Én 1,1)

A nyolcadik fokon a szeretet által a lélek megragadja, magához szorítja és többé el nem bocsátja Szerelmesét: „Megragadám őt”, de nem egyszer s mindenkorra, ugyanis, a lelkek rálépnek, de rögtön vissza is lépnek erről a fokról, máskülönben örök dicsőséget élvezhetnének már ezen a földön. A lélek ezen a fokon csak röviden időzik.

A szeretetének kilencedik foka szelíd lángban fűrészi a lelket. Ez a fok az Istenben édesen égő tökéleteseké. Az édes lángot a Szentlélek szítja bennünk, amikor Istennel egyesülnek. Ezért mondja Szent Gergely, hogy amikor a Szentlélek megmutatkozott rájuk ereszkedve, bensejükben ők már édes lánggal égtek.

A tizedik, a szerelem titkos utolsó lépcsőfoka már Istennel tökéletesen eggyé teszi a lelket. A lélek ugyanis, Isten világos látására azonnal eljut, ha már a kilencedik fokon, melyre földi életében elérhet, elér, és ott öntestéből kilép. Az ilyen lelkek (igen kevesen vannak), megtisztulnak a szeretet által, így nem kell átmenniük a tisztítóhelyen. Erről beszél Szent Máté, amikor azt mondja: „Baldogok akiknek szívök tiszta, mert ők az Istent meglátják.” (5,8) Mint mondtuk ez a látás teszi őket Istenhez teljesen hasonlatossá. János erről szólva mondja: „De tudjuk, hogyha nyilvánvalóvá lesz, hasonlókká leszünk Őhöz, mert meg fogjuk Őt látni, mint van.” (1Jn 3,2) Nem mintha a lélek Istennel felérne, ez ugyanis lehetetlen, hanem azért, mert a benne Istenhez hasonló részesedés által lett és neveztetik Istenhez.

Erről a titkos lépcsőről beszél tehát a lélek, itt jöllehet a felsőbb fokok már nem annyira titkosak a számára, ugyanis a szeretet a reá gyakorolt hatás révén előtte megnyilatkozik.

A tizedik, utolsó lépcsőfokon, a színről-színre való látás révén, előtte Isten áll, és nem marad semmi rejtve a lélek számára a tökéletes azonosulás következtében. Ezért mondja az Üdvözítő: „És azon a napon nem kérdeztek majd engem semmiről” (Jn 16,23) De annak a napnak eljöttéig, ha még olyan magasra jut is a lélek, rejtve marad előtte annyi, amennyi az Isteni lényeghez való hasonulásból belőle hiányzik. Ilymódon a misztikus istentudomány és a titokzatos szeretet révén a lélek kilép minden dologból és önmagából is, fölmege Istenhez. Mert a szeretet a tűzhöz hasonlatos, szüntelen fölfelé tör, körének középpontjára vágyva.

Takács Zsuzsa fordítása

Johann Wilhelm Ritter

J. W. Ritter (1776—1810) a német romantika egyik legkülönösebb alakja. Pályája kezdetén patikussegéd, később egy ideig a jénai egyetem hallgatója; az akadémiai képzés keretei azonban túl szűkösek bizonyulnak számára, aki alapjában autodidakta és polihisztor, az élet és a tudomány majd' minden területén járatos ember. Ez azonban nem volt akadály annak, hogy utóbb a bajor akadémia soraiba hívja, hogy Goethével korrespondáljon és neki mintegy referensként szolgáljon a természettudomány területén, vagy hogy Herder barátjává fogadja.

A kor tudományossága még nem merevült élesen elhatárolt és átjárhatatlan szaktudományok egymással alig összefüggő halmazává, a kellően széles érdeklődésűek betekintést nyerhettek egy-egy tudományba, és belátásaikat más területekre is átvihették, sajátos, és nemritkán gyümölcsöző ötletekkel termékenyíthették meg az újonnan megismert diszciplínát. Ritter a tudományok széles színtartományában volt honos, bár ugyanilyen jogosult lenne hontalannak is nevezni, hisz állandóan úton volt, egyikből a másik felé. Ebben a személyes érdeklődésén kívül az az általános romantikus törekvés is közrejátszott, mely mindenütt otthonra akart lelni. Ahogy Novalis írja erről az otthonos otthontalanságról: megtalálni a sokféleségben az azonosat, a világ töredezettségében a közös szövedéket.

A tudománytörténet Ritter elektrokémiai felfedezéseit tartja számon, kalandozásai a különféle tudományok területén azonban számos, ma már kevésbé ismert eredményre, tudományos publikációk tucatjaira vezettek. Mindemellett Ritter a romantika filozófiai és irodalmi vonulatában hagyott leginkább nyomot. E téren nem is annyira írásbeli munkásságával alkotott maradandót, bár *töredékei* és kiterjedt levelezése fontos fejezetet jelent a német irodalmi romantikában. (Baaderhez írott egyik levele nemrégiben magyarul is megjelent Walter Benjamin: *Német emberek* című levélgyűjteményében). Hatást elsősorban lenyűgöző személyiségével fejtett ki. A jénai, majd a weimari romantikus kör egyik legkedveltebb alakja, szinte középpontja és atyamestere volt. Barátai közé számított Oersted, Wilhelm Schlegel, Carl von Savigny, Achim von Arnim, Clemens Brentano és Novalis. A legtalálékosabban Novalis rajzolja meg alakját a körben, amikor a nevéből faragott szójátékban ezt írja: „Ritter (-lovag) egy lovag (Ritter) és mi csak apródok vagyunk.”

Akárcsak tudományos munkássága, élete is nagy kitérőkkel tarkított szakadatlan vándorlás volt. Nagy lángon és magas hőfokon égette életét. A tudományos kísérletek szerzetesi magányban és nemritkán éhezéssel vegyített periódusait a kocsmái élet közösségi élményeivel váltogatta.

Írásaiban, különösen az *Egy fiatal fizikus fragmentumaiból* címen kiadott töredékfüzérében lenyűgöző költői sűrűséggel, merész gondolattársításokkal, és kifinomult iróniával találkozhatunk. Számos tudományos ihletettséggű filozófiai fejtegetése fölött már eljárt az idő, a megmaradóak közt azonban időtlen fényű gyöngyszemek is vannak. Erejüket olykor költőiségük, a kozmikus tágasságot felölelő hihetetlen feszítvolságuk, vagy a kézzelfogható élmények különös megközelítése adja. Ezek közül adunk közre itt egy kisebb csokorra valót.

Tillmann J. A.

JOHANN WILHELM RITTER

Egy fiatal fizikus fragmentumaiból

Szokásos időnk a földi idő. Anélkül, hogy megkülönböztetnénk, ezenközben egy másik fejlődés folytatóivá válunk; ama Magasabb felé gravitálunk, *melynek* fonala alkotja új időnket. Ezen időben eleven a szerető és a bölcselő ember. Az időn *kívülség* a *földi időn* kívülséget, a téren *kívülség* a *földi téren* kívülséget jelenti. Földi, amennyiben *mi* magunk is földiek vagyunk, égi, amennyiben *mi* magunk is égiek vagyunk. Szintűgy érvényes ez a szabadságra is. A földitől való szabadság égi szükségszerűség. Szintűgy halandó a földi, halhatatlan az égi. (96.)

✱

A fémek a fény szolgálói, a Nap papjai; tőlük világlik újra a fény. Bárhol képesek pótolni a fényt és beszédük színekből áll. — A földek megőrzik a misztériumokat. Ők alkotják a szövetséget Istennel (= II. Nap): Önfeledten (áttetszőn) izzik fel bennük új, magasztos vágyódással a szeretet, sosem lelve csillapulást. (126.)

✱

Egyre fontosabbá válik az *idő* folyásának belátása. Csak a történés révén lehetséges a fizika. És valahány folyamat minden mozzanatában az *idő* mozzanata rejlik. Bármily szándékkal álljunk is elő, ha nem vetnénk alá a leendő időnek, semmi sem történne. Mindenütt ez, a régtől formáló, szétválasztó mozzanata a Földnek; ez jelenik meg újfent minden folyamatban, és a természetben más egyebet sem látunk, mint *ezt* a folyamatot. Az egész fizikának arra kell irányulnia, hogy *ezt* bizonyítsa. (132.)

✱

A fizikát csak a fizika igaz *történetében* szabad előadni és tanítani. Valójában ott kezdődnek, ahol a Biblia szempontjából végződhetne, ám ez nem vált nyilvánvalóvá, és majdhogynem teljesen beleveszett a részletekbe. De miként a növények is, mielőtt virágba szökkennek, először levelet hajtanak, úgy fogja a részletekben fellelni a visszautat, és így végződhet *istenien* a fizika.

Minekutána a természet szépségének szemlélete veszendőbe ment a fizikában, igyekezet kélt a visszahódítására. A kísérletek keresik, de nem találják ezt a szépséget. Ezért majd *negative* vezet vissza rá a fizika. (171.)

✱

A bagoly még akkor is lát, amikor nekünk csak a szemünk káprázik, de a máskor oly feltűnő tárgyakat sem látjuk. Nemde izzás, egy izzó test mindenmű fény? Nemde mi magunk is az élet izzó szikrája vagyunk? Eme izzás mértéke a szem fényhőfoka, a tudat pedig a jellemzője. Ekként aztán minden számunkra végesnek az izzás állapotában kell lennie. (239.)

✱

A fény az égésfolyamat stb. során mintegy lyukat üt egy másik világba. Mint-ha egek nyílnának meg, olyan a láng. Az ember többet lát benne, mint amit felfogni képes. (248.)

✱

A fény a csillagászok általános világanyaga — az éter. (...) Hát mi egyéb a tömeg, mint megbéklyózott fény! A legsűrűbb testben torlódik a legtöbb fény. Az égi testek nem egyebek, mint fénykonglomerátumok. (266.)

✱

A szeretet legsajátabb szerve a szem. Ha két szem egymásba réved, szeretet van jelen. — Ebből ered mindennemű művészetszemlélet is; a látottnál többet-látás. Minden a szeretet, a szépség műve. A fény a legtisztább szeretet. Ezért kutatja a szeretet az éjt. Minden szeretet áttetsző, mint maga a fény. (273.)

✱

A fényben még titkok sokasága rejlik. (275.)

✱

A fekete az abszolút éjszaka, a végérvényesen elnyelő, amibe belevész a tekintet, és nyomában felmorzsolódna az egész test. A fekete az abszolút árnyék, a felmorzsolott. Fehér = szétrontott nappal, fekete = szétrontott éjszaka. — Különös gondolat a feketét árnyéknak vélni. Valójában egy fekete test van jelen, mintegy bensője árnyaként. Vele ellentétben az áttetsző semmilyen bensőt nem állít a fény útjába, tehát egyáltalán nem is vet árnyékot. (277.)

✱

Az elektromos források végtelensége nem egyéb, mint a lét napvilágra került forrása. A természet titka felfedettet. (309.)

✱

A galvanizmusnak végső soron arra kell irányulnia, hogy a fémeket szikrává oldja fel. Ez akkor történhetne meg, ha a fémek egész *belsejét* kifelé lehetne fordítani. (312.)

✱

A hallás a belső látás, a legeslegbensőbb léttudat. Ezért is lehet a hallóérzéssel minden más érzéknél ezerszer többet elérni. A hallóérzék az Univerzum minden érzéke közül a legfenségesebb, a leghatalmasabb, a legátfogóbb; mi több, az *egyetlen* mindközös, az univerzális érzék. Az Univerzum egyetlen szemlélete sem érvényes olyannyira feltétlenül és oly teljességgel, mint az akusztikus. (358.)

✱

(...) Végül olyan rezgések keletkeznek, melyek egy napon, egy éven, egy egész emberéleten át tartanak. Talán mindezek nagyon is fontosak. Például a Föld tengely körüli forgása jelentékeny hangot adhat, vagyis a belső viszonyok rezgésbe jönnek, a Nap körüli keringés egy második hangot, a Hold földkörüli keringése egy harmadik hangot ad, és így tovább. Az ember rádöbben egy kolosszális zene eszméjére, amihez képest a mi kis zenénk csak egy súlyos al-

legória. Bennünket magunkat, az állatokat, a növényeket, *minden* életet átfognak ezek a hangok. Hangzás és élet itt eggyé válik.

✱

(1799.) A mágnesesség mintegy a végtelen természetbe nyíló kaput képez. Már az is erre utal, hogy a mágnesességnek meghatározott iránya van. (368.)

✱

A mágnesesség egy másik világ fényének színeképeként mutatkozik. (379.)

✱

(...) A halálban a magasabb erők játéka elszakad a kézzelfoghatótól, mint egy szépséges hang, ráhangolódván a szférák zenéjére. (418.)

✱

A Föld az emberért van. Csak egy szerve az embernek — a fizikai teste. Maga a Föld az ember. A földtan, a fizikai-, kémiai-, etc. embertanná válik; a földtörténet — embertörténet. Az individuum fiziológiai sémája a Föld fiziológiai sémája. Az egész világ fellelhető az emberben *en miniature*. (420.)

✱

Miként a szem a fényre, úgy a fül a nehézkedésre vonatkozik. Ahhoz, hogy lásson az ember *feláll*; hogy halljon a fülével, a földben állapodik meg. Ezért is fekszik le — magasztos jelképi erővel — a földre, hogy fülével *messzire* halljon, ám *magasra* hág, hogy *lússon*. (426.)

✱

Mindaz, amit életünkben érzékelünk, határézés; a testünké és a külvilágé. Érzékelésünk a kettő szintézise. Ezért nincs körülöttünk semmi, ami bennünk ne lenne. Az akarat a legfőbb vultus divinus, maga a legfőbb isteni pólus. A szeretet a legfőbb indifferencia. A sors a láthatatlan pólus. (428.)

✱

A növények, a teljes vegetáció a természet hozzánk intézett szava. A növényekben minden kimondatott. A növény nem, de az állat hall, és többé vagy kevésbé szólni is képes — nevezetesen a *lény*e által. Minél inkább hall, annál magasabbrendű *művi* nyelve, amit hallat. — A zene magasabbrendű vegetáció. (430.)

✱

Feltűnő, hogy az emberen semmi egyéb sem kék, csak a szem. (432.)

✱

Mindenütt önnön fényünket látjuk. Amivel szemben elutasítóak vagyunk, azt kéken látjuk, amit elfogadunk, azt vörösén. Ezért a kék a féltékenység, a vörös pedig a szeretet színe. A vörösbe beleveszünk, a kék eltaszít. Mindent vissza lehet vezetni a színekre, a virágoknál, az állatoknál stb; a színek révén fogunk mindent megismerni. (433.)

✱

Az eszmék történetében rendre azt tapasztaljuk, hogy egy tárgyról mindannyiszor a róla *először* alkotott eszme volt igaz, de félreértették, vég nélküli speciáliákba tördelték, míg végül a részletek kimerülése visszavezetett a kezdeti eszmére. Ez történik minden szerves lény esetében, bármilyen fajta legyen is. A növények megtermékenyítése esetében az eszme a *virág*. A *par excellence* tökéletes növény az örökké virágzó növény volna. (490.)

✱

(1798.) Mi más a világ, mint végtelen gondolkodó lények gondolata? — A gondolatok kölcsönös korlátozása? — Mindeme gondolkodó lények bizonyára egy abszolút okkal bíró Lénynek, az abszolút Gondolkodónak — *Istennek?* — a szervei. Ő az, aki önnön maga fenntartója, az Örökkévaló; részei azonban változást szenvednek, hogy éppen ezáltal biztosítsák örök életét. (564.)

✱

A lehető legjobb fogalma — például a lehető legjobb világé — a véges tudat természetéből fakad. A Végtelenben éppúgy nincs jó, mint ahogy rossz sincsen; jó és rossz csak általunk keletkezik. (565.)

✱

Az ember az *Univerzum* eszméje, és rabként érzi magát a Föld és a Nap közé béklyózva. Legemelkedettebb perceinkben a Nap is csak egy alacsonyan elhelyezkedő objektum. A *Nap* a *Föld* ura, az ember viszont képes felismerni azt a hatalmat, mely végül mindkettő felett uralkodik. A csillagok milliárdjai... *előtte, alatta* hevernek; ha az ember méltányolja őket, leereszkedik hozzájuk. (584.)

✱

Adódhatnak oly esetek, midőn már nem számít a természettudós gyengeségének az, ha csakis önnön magáról szól. Hisz a természetet követi, mely örökké csak magát mondja ki. (632.)

✱

Az állatok közt olyan az ember, mint repülőhal a halak között. Képes egy időre kiemelkedni a vízből, azonban mindig újra és újra visszazuhan. (639.)

✱

Gyakran a legragyóbb gondolatok sem többek mint szappanbuborékok: képzeletünk hidrogénjével töltve gyorsan felemelkednek, és az ember nem gondol arra, hogy színeik káprázatos játéka csak megtévesztő bensőjük pusztá visszfénye. A valóság oxigénjével érintkezve elég egyetlen észsugár, hogy meggyújtsa és vízzé változtassa. A bennük támadó hatalmas zaj csak jajkiáltás a többinek, akik még hátra vannak. A hátramaradó kékes ragyogás pedig bevilágít a tévedést övező sötét semmibe. (645.)

✱

A folyóiratokból negyedévenként, havonta, stb. jelenik meg egy, míg az örökkévalóság irataiból örökkévalóságunként csak egy. Ezideig ilyet csak Isten tett

közzé. Ez a borítójáról, a természetről ismerszik meg. Az idő végzi a nyomást, és a tér adja ki. (651.)

✱

Úgy áll az ember a természet színe előtt, mint egy kérdőjel. Feladata az, hogy a rajta támadt görbületet kiegyenesítse; hogy felkiáltójellé változtassa. (655.)

✱

A test a szellem borítója, az arc a színe, és a szem a szerző neve. (658.)

✱

Amit nem ért az ember a Természet Könyvében, azt nyomdai hibának véli. Számára a természettudósok korrektorok Isten nyomdájában. (661.)

✱

Az aranycsinálás művészete az arany nélkülözésének képességében rejlik. Akkor ugyanis mindig van annyi belőle, amennyire az embernek szüksége van. (664.)

✱

Ismeretlen kezek bekötött szemmel vezetnek bennünket, sötét járatokon keresztül egy életen át. — Átérünk, a kötés lehull, Isten teljes fenségében áll előttünk, köröttünk, csillagokhoz foghatóan; magunk ragyogó boldogságban úszunk, a Menny Istenéhez hasonlóvá válva, és... ezt nevezik *halálnak*?

✱

Földi gúnyánk nem egyéb, mint lábjegyzet, amelyet a Teremtő fűzött a szellemi szöveghez. A lábjegyzeteket a legvégén olvassák, ha ugyan nem lapoznak tovább. (700.)

Tillmann J. A. fordítása

Számunk szerzői:

Andorka Rudolf egyetemi tanár, a KTE rektora
Boros János tanszékvezető egyetemi tanár, JPTE
Sulyok Elemér bencés szerzetes, teológiai tanár
Kiss Szemán Róbert a VIGILIA belső munkatársa

KALÁSZ MÁRTON

Levélke-divertimentó

*Te, a satnyákból a leggyönyörűbb,
szakadt lemezke, mégis: e szellős ősszel a száron,
a magvak körének házán, még öltöztetve a héjat,
legkisebb—*

*s lelkünk mondja, a fölösleges;
tolakodó kis duplum vagy: akár a gyermek
fogacskája elé nőtt újabb fog, igaz, mit — idehallom —
muszáj kitepni —*

*tenyerem öblébe csúsztat
a kétlő sejtelem: még elegyíthetsz
szeplős kis hóddal, az ordaskodó
tizenkettőnél átvérzőbb teaszíneddel
józan neszt e szomorúságba —
s remegésedbe én: minden nem csak lehull, s tudod, már
tenyészni se kell,*

*csak búcsúzni, s le a nedvek odvába menni —
rád földhetném óvóbb tenyerem is,
suttoghatnám neked: megcsalt már vigaszunk,
hogy a gyöngék erején megtörnek az érvek;
kivárhatod végtére elhullásomat
törmelék, tiszta porként; a többi már most, előbb,
te majd akkor, ha én: viszlek — együtt két névre osztható,
lelkes elem,
szóródnánk a föld alá.*

Tagadható-e Isten léte?

Cikkemben arra a kérdésre keresem a választ, hogy filozófiailag lehetséges-e egyáltalán Isten létét tagadni. Közelebbről: a keresztény istenfogalom néhány filozófiailag *kikezdehetetlen* szempontjára szeretnék rámutatni. Ezzel az is láthatóvá válik, hogy a keresztények Istene, helyesebben istenfogalma — e fogalom *transzcendens strukturáltsága*¹ következtében — *nem tagadható*. Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy Isten léte filozófiailag, logikai szükség-szerűséggel bizonyítható lenne. A filozófiai istenbizonyításról a görög filozófia kora óta könyvtáryit írtak, s minthogy témánkhoz nem kapcsolódik elengedhetetlenül, itt nem foglalkozom vele.

A keresztény istenfogalom nem nyilvánítható egyszerűen a hamis tudat termékének; a fogalom tagadása pedig filozófiai következetlenséget takar. Pontosabban egyáltalán nem létezik filozófiai lehetőség a keresztény istenfogalom tagadására. Az ateizmus ugyanis nem azt az istenfogalmat utasítja el, amely a kereszténységnek mint történelmi közösségnek a sajátja, hanem egy önmaga által megalkotott és elfogadott önkényes istenfogalmat, amely fogalomnak semmi köze sincs a keresztény istenfogalomhoz azon kívül, hogy ugyanúgy írják le az „Isten” szót. (Bár az ateisták kisbetűvel írják, ezzel szándékuk ellenére helyesen különböztetik meg saját fogalmukat a keresztényekétől.) Az ateista valláskritika nem érinti a keresztény hit lényegét, mégis jótékony hatást gyakorolt: fölhívta a figyelmet az istenfogalom szűk horizontú értelmezésére és elégtelen kezelésére.

Módszertani megjegyzések

A tudományok általában saját gyakorlatuk, módszereik és megismerési folyamataik nyomán határolják be működési területüket. Ritkán, általában csak válsághelyzetben foglalkoznak önmeghatározással, határaik pontos kijelölésével. Ilyenkor azonban filozófiai módszerekhez folyamodnak, hiszen a filozófia feladata a tudományokra és tudástípusokra való általánosabb, úgynevezett metareflexió.

A szaktudományok történetük folyamán újra meg újra kísértésbe esnek, hogy túllépjenek illetékességi körükön. Ez a határátlépés nem magából a tudományból mint szisztematizált rendszerből, hanem a tudományt művelő ember sajátos akaratából következik: abból, hogy — ha megfogalmazatlanul is — az ember tudásvágya az egész valóság megismerésére irányul, amelyen belül éppen a „végső kérdések” izgatják leginkább². Már Platón és Arisztotelész is fölismerte, hogy mindig a legátfogóbb, legáltalánosabb tudásra törekszünk, hiszen ez mondja a számunkra a legtöbbet a világról. Sok szaktudós általánosításai során nem gondol arra, hogy módszertanilag igencsak behatárolt lépései és megismerési módjai — bármilyen mértékű általánosításoknak vetjük is alá — nem vezetnek el a legátfogóbb megismerésre.

A filozófia módszertanilag autark. Illetékességi köre a valóság teljessége, s ezt akkor is kijelenthetjük, ha nem tudjuk, mi a valóság, ha nem ismerjük teljesen azt, ami van. A filozófia szándékában (idegen szóval intencionalitásában) a teljességre tör akkor is, ha azt nyilvánvalóan soha nem érheti el. Fölvetődhet a kérdés, vajon nem fenyegetheti-e módszertani „kilengés” a filozófiát, azaz túlélheti-e illetékességi körét. Ha a filozófia az egészre tör, akkor úgy látszik, minden sikerrel kecsegtető gondolkodási módszer megengedett a számára, a filozófia illetékességi köre a *minden*. A filozófia önértelmezése ily módon tetszőlegesen tág lehet, hiszen nincs semmi, amire ne vonatkozhatna. A filozófia határai a valóság határai. A filozófia önmaga metatudománya is, s így kizárólag a filozófia szabhat korlátokat önmaga számára azáltal, hogy megmondja, miről és milyen módszerrel kíván szólni. Azonban minden vizsgálódás során tudatában kell lennie annak, hogy éppen kutatási eredményei kényszeríthetik módszerének és tárgyválasztásának felülvizsgálatára.

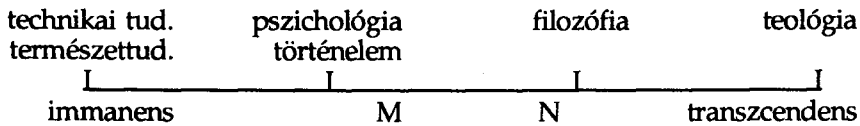
A nyugati filozófia racionális, csak azt a fajta gondolkodást fogadja el sajátjának, amely logikailag szerves, és pontosan meg tudja nevezni kiindulópontjait. A valóságot mintegy nyelvi-logikai formákba önti, miközben magát a nyelvet és a logikát is — a valóság speciális és integráns részeként — tematizálja és elemzi. Vajon a logika, a nyelv és a tapasztalat a valóságról szól, avagy csak a valóság egy vetületéről? Sajnos kíváncsiságunk sokszor már annyira a végsőkre irányul, és gondolkodási eszközeinket is oly mértékben megkérdőjelezzük, hogy kétséges: kaphatunk-e egyáltalán értelmes válaszokat.

Immanens és transzcendens tudományok

A filozófia a lét határaiban önmaga határaihoz is ér. Heidegger hívta föl figyelmünket a létnek e határokon jelentkező — filozófiailag — néma transzcendenciájára.

Immanensnek tekintünk minden olyan tudományt, amelynek kutatási területe és módszertana pontosan körülhatárolható. Ilyenek a természettudományok — abban az értelemben, ahogy a biológia például az élővilággal foglalkozik. *Transzcendensen immanensek* azok a tudományok, amelyek tárgya ugyan pontosan megnevezhető, ám értelmezési körük nyitott abban az értelemben, hogy nyitottságuk nem vizsgálható az illető tudomány módszereivel. Ilyenek például a humán tudományok. A történettudomány, az irodalomtudomány és az antropológia az emberrel foglalkozik; az emberre és társadalmára rá tudunk mutatni, de nem tudjuk, mi az ember, és tudjuk, hogy egyetlen tudománnyal, illetve semmiféle oksági vagy egyéb módszerrel sem deríthető ki véglegesen, hogy kicsoda, vagy micsoda az ember. Az emberi képességek, az ember nyitottsága és szabadsága nem foglalható egyetlen tudomány módszereibe sem.

A *transzcendens tudományok* a teológiai tudományok. A *teológia*, az Istenről való beszéd előtt az a nehézség tornyosul, hogy a maga erejéből nem tudja megnevezni a tárgyát, és eredetét olyan immanensen körül nem határolható történelmi eseményekre vezeti vissza, amelyeket isteni eredetűnek tart. A tudományfajták ilyen felosztása három nagy csoportot hozott létre. Fölmerül a kérdés, mit mondhatunk a különböző csoportok közti kapcsolatról? Vegyünk fel egy skálát, melynek egyik végén az „immanens”, másik végén a „transzcendens” fölirat áll.

Tetszőleges M és N tudomány viszonya az ábra alapján értelmezhető. „Minél inkább” transzcendens egy tudomány, tárgya és módszere annál összetettebb. N felhasználhatja M eredményeit, vissza is hathat rá. N tárgykörének akár rész-halmaza is lehet M tárgyköre. M tárgyköre önmagában differenciált, ám N-ben ez integráltan jelenik meg. M, amennyiben nem akarja definiált tárgyi és módszertani illetékességi körét túllépni, nem foglalkozhat N tárgyával, annak teljességében.

Nézzünk egy példát. Vajon felépíthetők-e a szellemi-lelki folyamatok életteni, fiziológiai folyamatok alapján? Úgy tűnik, hogy a neurofiziológia, azon kívül, hogy leírja a biológiai folyamatot, amely például a gondolkodás során végbe megy, nem tud behatolni a gondolat „belsejébe”, a gondolat tartalmába. A „külső” fizikai-kémiai-biológiai folyamatok meghatározásával még nem tud rámutatni a tartalomra: arra, hogy éppen mire gondol és mit érez a vizsgált személy; a gyermekeire gondol-e, azok közül melyikre, egy ismerősére, holnapi tennivalóra, avagy egy Beethoven-zeneműre. (A kérdést erőteljesebben fogalmazva: vajon elvileg megmagyarázható-e Beethoven ötödik szimfóniájának keletkezése pusztán a Beethoven agyában zajló neurofiziológiai folyamatokkal?)

Véleményem szerint a filozófia és a teológia kapcsolatára is alkalmazhatjuk az M és N szimbólumokat, valamint a fenti megfontolásokat. Ennek alapján a vallás, illetve a teológiai tudományok nem „kezdhetők ki” semmilyen egyéb tudomány módszereivel. A teológia tisztán transzcendens tudomány (ami nem azt jelenti, hogy ne lennének immanens elemei, sőt, éppen ezek hordozhatják számunkra a transzcendenciát; sőt ezek az immanens elemek minden további nélkül vizsgálhatók egyéb tudományok módszereivel is). A filozófia — akárcsak az idegphysiologia a szellemi-lelki folyamatokat — leírhatja a vallást „külsőleg”, de tartalmáról, belső lényegéről nem szólhat avatott módon. Így tévesnek kell tekintenünk azt a marxista elképzelést is, amely szerint a vallási-hitbeli folyamatokat és fogalmakat gazdasági-társadalmi viszonylatokra visszavezetve kell értelmezni. (Ezzel természetesen nem akarom azt állítani, hogy a vallásban, annak szimbolikájában, mindennapi gyakorlatában, az egyház szociológiai és hatalmi szerkezetében ne játszanának szerepet gazdasági-társadalmi viszonyok.)

Megfontolásaink nyomán azt látjuk: *a filozófia módszertanilag korlátozott abban, hogy a teológia állításait cáfolja* vagy akár igazolja. Azért juthattunk erre a megállapításra, mert elfogadtuk a transzcendencia lehetőségét, azaz hogy létezhet egy olyan valóság, melyet emberi erőfeszítéssel eleve lehetetlen megközelíteni. (Hogy nemhívó olvasó is tudja követni a gondolatmenetet, a transzcendencia *lehetőségének* és nem tényének elfogadásáról van szó. Azaz azt kell tudomásul venni, hogy a vallások gondolkodásában van egy olyan elem, amely a racionális gondolkodás számára nem közelíthető meg minden további nélkül.) Ez egyben azt is jelenti, hogy a filozófia saját tárgykörét és módszerét előzetesen korlátozza, és határait saját természetes teljesítőképességének határaiban jelöli meg. → A továbbiakban e módszertani korlát néhány sajátosságára mutatok rá.

Az istenfogalom történetisége

Ha a filozófia Isten létéről akar állításokat tenni (akár igenlő vagy tagadó jellegűeket), akkor meg kell mondania, hogy *kiről, vagy legalábbis milyen fogalomról* teszi kijelentéseit. Ha Istenről előzetes fogalmat alkot, kérdéses, honnan veszi a fogalom alkotóelemeit. Két lehetőség van: vagy *meghatároz* egy fogalmat, vagy *elfogadja* a vallás istenfogalmát.

Ha az istenfogalom definiálását választja, tudatában kell lennie annak, hogy nem adható olyan klasszikus meghatározás, mely megadja a legközelebbi általánosabb fogalmat és a megkülönböztető jegyeket (*genus proximum és differentia specifica*). Hiszen egyrészt az Isten avagy az Abszolútum fogalma fölött nincs semmi a fogalmak hierarchiájában, másrészt nincs is olyan megkülönböztetni való, ami vele egy szinten lenne. Az istenfogalom továbbá individuális fogalom, s mint ilyent nem lehet definiálni. (Csak általános fogalmakat lehet definiálni, de nem individuumokat. Meghatározhatom az ember fogalmát valamilyen szempontból, de nem definiálhatom az egyedet, Jancsit, Juliskát stb.). A meghatározás további nehézsége abból adódik, hogy egyrészt egy időn kívüli változatlan „lényt” akarnánk meghatározni, másrészt definiáló fogalmaink időben változó, történelmi fogalmak. Leszögezhetjük, hogy filozófiailag nem határozható meg olyan személyes istenfogalom, amelyről a vallás beszél.

Ha a filozófia elfogadja a vallás által közvetített istenfogalmat, akkor ezzel el kell fogadnia egy olyan viszonyrendszert is, amelyen belül éppen a filozófiai módszerek hatóereje kérdéses. Nevezetesen a keresztény vallás azt állítja, hogy *élő és személyes Istene szabadságában szól és szólhat a jövőben is az emberhez*. A vallás saját istenfogalmát éppen ezen Istennek a *történelemben* való megnyilatkozásai-ból meríti, és egyáltalán nem filozófiai megfontolásokból. Ha a filozófus elfogadja a keresztények történelmi, azaz éppen a történelemben kibontakozó istenfogalmát, akkor azt is elfogadja, hogy ez az Isten bármikor, bárhol és bárhogyan szólhat az emberhez úgy, hogy annak elbírálása nem lehet már egy „pártatlan” filozófus feladata, hanem csak azé a gondolkodó emberé, akit az Isten személyes megszólítása személyesen érintett.

Az istenfogalmat mint történelmi — azaz *közösségi és időben kibontakozó* — fogalmat egyetlen ember — mint történelmileg, azaz *közösségileg és időben korlátozott* egyed — sem tudja kimerítően magába fogadni. Egyrészt az elmúlt korok istenfogalmait sem tudja kimerítően megismerni, másrészt az istenfogalom a jövőt tekintve is nyitott, azaz a mai ember nem ismerheti teljesen a holnap istenfogalmát. Teológusok hangsúlyozzák, hogy a mindenkori történelmi istenfogalom szükségszerűen elégtelen ahhoz képest, amit jelöl. Ha tehát az ember eleve képtelen az eleve elégtelen istenfogalom befogadására, úgy e fogalom és az általa jelölt valóság végérvényes tagadása nem tekinthető következetesnek. Megállapíthatjuk tehát, hogy a filozófia Isten nemlétéről nem tehet végérvényes megállapításokat.

Az istenfogalomban rejlő „felfoghatatlan” mozzanat

A fogalom mozzanatai (összetevői) által létezik (amint az összetevők is az egész által). A fogalom megváltozik, ha akár egyetlen mozzanata megváltozik. Az

összetevők a fogalmon belül egymást kölcsönösen feltételezik és értelmezik. Minden egyes mozzanat „megvilágítja” a többit.

Emeljük ki az istenfogalom „felfoghatatlan” mozzanatát. Tekintheszünk ezt egy önmagát értelmező összetevőnek. Ugyanis éppen azt mondja ki, hogy az istenfogalom nem hozzáférhető az emberi ész számára, sem mint „egész”, sem egyes mozzanataiban (a mozzanatok szükségszerű „egymásbanvalósága” miatt.). A keresztény istenfogalom ily módon eleve kizár minden „pártatlan” logikai-filozófiai elemzést, tagadást.

A hit aktusa

A vallás istenfogalma a hitben alakult ki. Azaz a történelem folyamán mindig voltak emberek, akik elfogadták, hogy mindennek alapja és eredete az Egészen Más, *aki megszólítja az embert és kinyilatkoztatja magát neki*. Az istenfogalom tehát az Istenben hívők között alakul ki, és a közös hit által kialakított közösségben öröklődik nemzedékről nemzedékre.

Egy fogalomhoz szorosan hozzátartozik az a megismerési mód, aminek révén kialakult, és ami által ma is folytonosan formálódik. A megismerési módoknak és a tudásnak egyik fajtája a vallásos hit, amely Istenben és Istennek hisz, miután a hit szerint Isten szólította meg az embert. *A hit és a racionális gondolkodás a megismerésnek két különböző eredetű típusa*. A valamiben vagy valakiben való hit valójában létezésünk közvetlen aktusa, amely túl van minden racionalitáson. Ez a „túl-lét” természetesen nem jelenti azt, hogy a hit ne lenne gondolkodással megközelíthető vagy előkészíthető, de mindig van benne egy mozzanat, ami túlmutat az értelem tartományán.

Aki a szigorúan racionális tudományeszmény híve, és azt állítja, hogy csak ezen tudástípus eredményeit és teljesítményét fogadja el, annak föl kell hívni a figyelmét arra, hogy a racionalitás végső soron nem tudja önmagát racionálisan megalapozni és igazolni. A jelenkor tudományelméletének például *Poppernek, Kuhnnak* vagy a *New Philosophy of Science* nevű mozgalomnak — véleményem szerint — éppen a tudományos ismeretek racionális megalapozhatatlansága a legjelentősebb fölismerése. Azaz minden tudományos ismeret olyan végső állításokon, mondatokon nyugszik, amelyeket egyszerűen mint alapvető, másra vissza nem vezethető állításokat elfogadnak, de nem tudnak megindokolni. A szó szoros értelmében hisznek benne. Jellegzetes vita folyt arról, hogy melyek azok a bázisítények, bázismondatok vagy elemi állítások, amelyeket mint semmire vissza nem vezethető egységeket elfogadhat a tudomány. A fő kérdés éppen az, hogy ezek empirikus, racionális, lingvisztikai vagy netán kognitív eredetűek lennének-e. Az eszmecserében részt vevő tudományfilozófusok még abban sem tudtak megegyezni, hogy tények, állítások, tényrendszerek vagy állításrendszerek a tudomány végső, semmire vissza nem vezethető alapjai. Meg egyezés csak abban a tekintetben alakult ki, hogy a tudományt végső soron megalapozó „entitások” (tények, tényrendszerek, állítások stb.) hit-szerű aktussal tételezhetők.³ Láthatjuk, hogy még a mai természettudományoknak is egyfajta racionalitáson túli „elfogadás”, hit a végső alapja.

Ha egy fogalom hit-jellegű tapasztalásból alakul ki, akkor ehhez a fogalomhoz — módszertanilag helyesen — csak ezen tapasztaláson belül lehet közelíteni. Az istenfogalom a vallásos hit aktusa során alakult ki és ebben is létezik,

ezért a vallásos hit nélkül semmiféle filozófiai módszerrel sem lehet rá vonatkozó végérvényes megállapításokat tenni.

Érvelésünkkel szemben azzal az ellenvetéssel lehetne élni, hogy az istenfogalom utasításának filozófiai előfeltétele a hit utasítása lenne. A hit azonban, mint említettük, nem „filozófia”, hanem megismerési mód, amelynek lényeges eleme az Istennel való kapcsolat, a kinyilatkoztatás, a vallásos tapasztalás elfogadása. A hit elvetése lehet filozófiai kiindulópont, de akkor a gondolkodási rendszernek nem eleme a hit, és így az istenfogalomról sem szólhat abban az értelemben, ahogy azt a vallásos hitet elfogadó teszi.

Ha a filozófia a hitet hamis tudatnak nyilvánítja, akkor meg kell mondania, hogy mihez képest hamis tudat, azaz mi az „igaz” tudat. Ehhez pedig azt is meg kell mutatnia, hogy mi volt az „igaz” tudat kiindulópontja, s hogy e kiindulópontból el lehet-e jutni az „igaz” tudathoz. Minthogy pedig előfeltevés nélkül nincsen filozófia, az igaz tudat is csak saját filozófián kívüli előfeltevéseiből ered, melynek viszont nincs filozófiailag szigorú értelemben vett igazságtartalma. Filozófiailag tehát az „igaz” filozófia sem tudja igazolni magát. Így kimondhatjuk, hogy nem létezik olyan filozófiai tudat, amely a vallásos tudatot jogosan nevezhetné hamis tudatnak.

Kitekintés

Írásomban arra igyekeztem rámutatni, hogy a vallás istenfogalma filozófiailag nem tagadható. Ugyanakkor nem foglalkoztam a filozófiai istenbizonyítás kérdéseivel. A módszertani megjegyzésekkel, az istenfogalom történelmiségére és a benne rejlő „felfoghatatlan” mozzanatra való utalással, a hit aktusának említésével az istenhit olyan aspektusaira kívántam rámutatni, melyek a gondolkodás segítségével világítanak rá a vallás istenfogalmának helyességét tagadó ateizmus filozófiai következetlenségére.

Az ateizmus mint filozófia kérdéssé vált. Mint közfelfogás azonban igen széles körben elterjedt. Az ateizmust nem mint filozófiát, hanem mint a hit ellenpárját, mint *negatív hitet* kellene vizsgálni. Az ateizmus — ha gondolkodó megfontolás eredménye — az Isten hallgatására, rejtőzködésére adott radikalizált emberi válasz. Ugyanúgy történelmi jellegű, mint a vallásos hit. Ha a teizmusra a *teológia*, akkor az ateizmusra az *ateológia* a rendszeres reflexió. Minthogy azonban arra, ami nincs (nevezetesen a semmiben való hit; a semmi ugyanis *nincs*, így az ember sem hittel, sem racionális úton nem közelíthet „felé”, mert az esetleges közelítési próbálkozás már ott kudarcot vallana, hogy nem tudna magának irányt szabni), nem lehet rendszeresen reflektálni, így az ateizmusnak nemcsak mint filozófiának, de mint „ateológiának” is kérdéses a létjogosultsága.

Jegyzetek

1. A transzcendens strukturáltság ebben az esetben azt jelenti, hogy a fogalom nem vethető alá azoknak a zárt elemzéseknek, melyeknek a fogalmakat rendszerint alávetik. 2. Arisztotelész *Metafizikája* ezzel a mondattal kezdődik: „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra.” I.1. 980a. A kontextusból nyilvánvaló, hogy a filozófus is a legvégső magyarázó elveket kereső filozófiai tudásra utal. 3. Itt nincs lehetőség a mai tudományelmélet vitáinak részletes áttekintésére. A tudomány megalapozásáról folyó vitára jó példa és egyben a különböző nézeteket összefoglaló mű: I. Lakatos, A. Musgrave (Hrsg.), *Kritik und Erkenntnisfortschritt* Braunschweig, 1974.

A teremtéstörténet biblikus értelmezése

Az őstörténet a Pentateuchusban

Miután a *Pentateuchusnak*, Mózes öt könyvének olvasója belépett az „őstörténet” (Ter 1-11) kapuján, és áthaladt az „ósatyátörténetek” (Ter 12-50) előcsarnokán, a kiválasztott nép történetének tágasabb terébe érkezik, ahol mindenekelőtt Mózes működésével szembesül. Ez az ember irányítja Izrael kivonulását az egyiptomi fogságból, és vezeti a népet a Sinaihoz, Isten kinyilatkoztatásának hegyéhez, ahol közvetíti a törvényt, és megalapítja a szentélyt. Negyven évig kormányozza a népet a pusztában, és eljuttatja Kánaán határáig. Isten azonban megtiltja neki, hogy belépjen a ígért földjére. Ezért halála előtt a kelet-jordániai síkságon utoljára szól még az egybegyűlt néphez (Kiv — MTörv).

A gyanútlan olvasó a világ és az ember teremtésétől kezdve „időrendben” nyomon követheti az üdvösségtörténet kiemelkedő eseményeit. Ha viszont tiszteletben tartjuk a *Pentateuchus* szerkezeti egységeinek történeti kialakulását, akkor éppen ellenkező irányba kellene haladnunk az olvasással. A *Kivonulás* 1-18. fejezeteivel mint a választott nép történetét megalapozó tudósítással és a köréje lerakódott hagyományréteggel kezdhethénk (Kiv — Mtörv), majd az ósatyáknak a három nemzedék keretébe foglalt „családregényével” (Ter 12-50) folytathatnánk, és végül sort keríthetnénk az úgynevezett őstörténetre (Ter 1-11).

C. Westermann három kötetes Genézis-kommentárjának kitűnő bevezetőjében (Neukirchener Verlag, 1983. I. 1-2. o.) arra hívja fel a figyelmünket, hogy a keresztény hit nem a kezdeti, hanem az „idők teljességében” végbement eseményen nyugszik. De ha Jézus Krisztus az egész emberiség Megváltójaként jelent meg, akkor eljövételének köze van a kezdetekhez is. Ezen újszövetségi analógiát hasznosítva azután arról ír, hogy az Ószövetségnek is megvan a maga „történeti krédó”-vá sűrűsödött középpontja, mely nem más, mint az Egyiptomból való szabadulás és a Vörös-tengeren való átkelés történeti ténye. E tény másodlagos, ill. harmadlagos, koncentrikus körökben táguló hullámverései az ósatyák, valamint a kezdetek „története”.

Az imént vázolt, a jelenből a múlt felé haladó irodalmi és teológiai munka, mely a babiloni fogság után véglegesült, ésszerűnek és elfogadhatónak látszik. Gondoljunk csak arra, létezik egy nép, amely konkrét történeti helyzetekben megbizonyosodik arról, hogy van Istene, aki cselekvő módon belenyúl a sorsába, és melléje áll történelmének válságos óráiban. Idők múltán aztán okkal vetődik fel a kérdés: mi volt ennek előtte? Válaszul az ósatyákról összegyűjtött „emlékek” szolgálnak. Majd a végső öszkép belső követelményének engedve kiszélesedik a látókör, s a néppé szerveződő Izrael a világ és az ember teremtésében nyeri el megnyugtató alapját.

Persze, ez az időben bővülő szemlélet több évszázados érdeklődés gyümölcseként érett be. Az egyetemesség igénye együtt járt Izrael istenképének finomodásával. Az Egyiptomhoz és a Vörös-tengerhez kötődő tapasztalatok Is-

tene úgy egy, hogy maga mellett megtűri még más népek isteneit. Hosszú időnek kellett eltelnie, és az egész népet próbára tevő csapásoknak kellett bekövetkezniük ahhoz, hogy a legérzékenyebb „teológusok”, mint például Másodizaiás a babiloni fogságban, a történelem szövegyében olyan istenkép mintáját vegyék észre, melyből kiolvashatták: a mi Istenünk hűségese. Vagyis: velünk- és értünk-valóságának az a végső feltétele, hogy nemcsak a mi sorsunkat tartja a kezében, hanem gondja van a többi népekre is. Sőt a történelemnek is úgy lehet megbízható Istene, ha egyben ő a világ Ura is. A kezdetben Szabadítónak felismert Isten tehát egyúttal az ég és föld Teremtője. A biblikusok nemhiába beszélnek korábban volt *henoteizmusról*, és később feltisztult, szorosabb értelemben vett *monoteizmusról*.

E fejlődés állomásai hagyománytörténetileg szintén kibetűzhetők. A *Pentateuchus* hitvalló összefoglalásai előtt ugyanis fellelhetjük az ósytörténetek bevezető funkcióját. A József könyvében például a következőképpen: „Ekkor azt mondta József az egész népnek: Így szól az Úr, Izrael Istene: A folyamom túl laktak régen atyáitok, Ábrahámnak és Náhornak az apja, Táré, és más isteneket tiszteltek. De kivezettem atyátokat, Ábrahámot a folyamom túlról, és végigvezettem Kánaán egész földjén. Megszaporítottam utódait, Izsákot adtam neki, Izsáknak pedig Jákobot és Ézsaut adtam; Ézsauinak a Szeir-hegységet adtam birtokul, Jákob fiai pedig lementek Egyiptomba. Majd elküldtem Mózeset és Áront, és megvertem Egyiptomot; ezt vittem véghez közöttük. Azután kihoztalak benneteket.” (József 24,2-5)

Az *Ószövetségben* azonban Isten tetteinek olyan összefoglalásaival is találkozunk, amelyek a *Pentateuchus* „közepét” jelentő szabadításból kiindulva Isten „kezdeti” műveit is megemlíti. Például a 33. vagy a 136. *zsoltárban* láthatóvá válik a teremtésen és a szabadításon nyugvó hatalmas boltozat. „Adjatok hálát az Úrnak, mert jó, / ...Nagy csodákat művelt egymaga, / ...Bölcsen alkotta meg az eget / ...Lesújtott Egyiptom elsőszülötteire, / ...Kihozta onnan Izraelt, / ...Ketéhasította a Vörös-tengert...” (Zsolt 136). Csakhogy a hitvalló összefoglalásoktól eltérő módon az utóbbi zsoltárok himnikus dicsérete nem történeti sorrendet akar megállapítani, hanem Isten mindenenek átölő gondviselését kívánja megszólaltatni. Az óstörténet tehát másképpen illeszkedik be a hatalmas „mózesi” műbe, mint a pátriarkák története.

Teremtéstörténet az óstörténetben

Amint az óstörténet helyes megértése feltételezi a *Pentateuchus* legtagabb szövegvégkörnyezetét, úgy a teremtéstörténeté a kerek egésznek tekintett óstörténetet (Ter 1-11). Az utóbbi gondolatot C. Westermann nyomán említjük (vö. *Creation*, Fortress Press, Philadelphia, 1974. 18-31. o.), aki szerint az egyházi hagyományban és tanításban a hangsúly oly módon esett az első három fejezetre, hogy az óstörténet maradék fejezetei (4-11) méltatlanul a háttérbe szorultak. A világ és az ember nyugati értelmezését a korai idők óta egészen a felvilágosodásig az a meggyőződés határozta meg, hogy a Biblia az első három fejezetben minden lényeges tudnivalót elmondott, azaz a teremtést és a bűnbeesést. A következő, ugyancsak az egész emberiség története szempontjából fontos közlendő Jézus szenvedése, halála és feltámadása. Ez a szemlélet, ha kifejezetten nem is, de

burkoltan azt a látszatot kelti, mintha a két, vitathatatlanul döntő „esemény” közötti történelem csak afféle „intermezzo”, közjáték volna.

Az őstörténet tüzetes vizsgálata viszont arra a következtetésre vezetett, hogy mindaz, amit a *Teremtés könyvének* 1-3. fejezete statikusan megállapít, azt a 4-11. fejezet dinamikus kibontja, s ezáltal mélyebb értelmezését adja az előbbi szakasznak. Ezt igazolandó csupán néhány megjegyzésre szorítkozunk.

A Papi forrásnak tulajdonított hatnapos teremtéstörténet (Ter 1,1-2. 4a) valamint a Jahvista forrásból eredeztetett úgynevezett második teremtéstörténet (Ter 2,4b-3,24) mondanivalója akkor válik drámai módon teljessé, ha figyelembe vesszük az imént említett két hagyomány anyagából összeszótt vízözöntörténetet (Ter 6-9). Az utóbbi történet felvillantja annak eshetőségét, hogy mindaz, ami Isten szándéka szerint szép és jó — a teremtett világ —, az nem a Teremtő szeszélye, de az ember bűne miatt alámerülhet a teremtés előtti káoszba. Jeremiás szenvedélytől izzó szavakkal hirdeti e lehetőséget kortársainak: „...bolond az én népem,... Csak arra bölcsek, hogy rosszat tegyenek... Ezért gyászol a föld, és elsötétedik ott fenn az ég” (4,22-28). Nem véletlen, hogy a hívő zsidó hajnalhasadtával az új teremtésnek örvendett, és napszálltakor szorongva gondolt a teremtést megelőző állapotra. Mert: „Minden éjszaka, amely formátlanná oldja az alakot öltött teremtést, az ős-összevisszaság visszanyer bizonyos hatalmat a teremtmények fölött... És minden reggel... megismétlődik valami Isten első teremtéséből” (G. von Rad: *Das erste Buch Mose*, Berlin, 1956, 40. o.).

A két történetet az áldás motívuma is összekapcsolja. A hatnapos teremtéstörténetben az ember teremtése áldással fejeződik be: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog” (Ter 1,28). A vízözön után Noénak és fiainak címezve ismét elhangzik: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok és töltsétek be a földet. A föld minden állata, az ég minden madara, a föld minden csúszómászója és a tenger minden hala féljen és rettegjen tőletek: a kezedbe adom őket” (Ter 9,1k). Mivel Isten áldása, kivált a Papi hagyomány teológiája szerint, a hétköznapi életben, a növekedésben, a békességben, a termékenységben s az élet kiteljesedésében munkálkodik, ezért az áldás megvalósulásáról is értesülünk. Először a vízözön előtt az 5. fejezet Ádámtól Noéig tartó lemenő ágú családfájában, másodszer pedig a vízözön után a 10. fejezet genealógiájában.

A *Teremtés könyvének* 1-11. fejezeteinek szerves egésze a bűnbeesés, illetve a büntetés történetekből is kitetszik. E történetek a Jahvista hagyományból erednek; az ember tragikumát mutatják be. Az ember gyenge, esékény és bűnös. Ezáltal a papi és jahvista gyökerű történetek együtteséből korántsem idealizált, hanem nagyon reális emberkép bontakozik ki. Amíg a Papi irat az ember méltóságát emeli ki (vö. Ter 1,26), addig a Jahvista hagyomány ellenkezőleg, méltatlanságát. Eszünkbe juthatnak az Antigone híres sorai: „Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Olyan kifejezést használ itt Szophoklész, ami jelent csodálatosat, de jelent szörnyűségeset is. Nos, a Jahvista épp az utóbbit hangsúlyozza. Négy ízben is foglalkozik a bűnbeeséssel. Az ember teremtését követő első két elbeszélésben az egyes ember bukik el. Először az Istennel (Ter 3,1-24), másodszer az embertárrsal (Ter 4,2-16) fennálló kapcsolatában. A vízözönhöz kapcsolódó másik két elbeszélésben már az egész emberiség esik bűnbe. Az elsőben (Ter 6,1-4), mely eredetileg valószínűleg az apokrif *Hénokh és Jubileumok könyvéből* széljegyzetként került a vízözön története elé,

majd később a szövegtestbe, az emberi faj biológiai határainak megsértéséről esik szó, a másodikban, a bábéli toronyépítésről szóló elbeszélésben (Ter 11,1-9) pedig a technika korlátainak semmibe vételéről szerzünk tudomást. Az őstörténetben tehát a bűnbeesés elbeszélései nem ugyanannak az egy témának az egyhangú ismétlései, hanem olyan változatai, amelyek éppen az ismétlés stílus-eszköze által fejezik ki a bűn elburjánzását. Kányádi Sándor szavaival élve: „bűn bűn alól új bűnt vedlik” (*Halottak napja Bécsben*).

Mitológia vagy természettudomány?

A teremtéstörténet „elnevezés a teremtésnek csak a Teremtés könyvének 1,1-2. 4a fejezete tartalmazta leírásra vonatkozik (hat nap), amely nemcsak a Papi forrásnak, hanem az egész Bibliának is a kezdete. Sokszor van szó első és második teremtéstörténetről; az utóbbin a bűnbeesés történetét értik az exegeták (2,4b-3,24). Jóllehet a bűnbeesés története egy töredékes teremtéstörténettel kezdődik (2,4b-7), és az asszony teremtésének etiológiai (ok-adó) elbeszélését is magába foglalja (2,18-23), valójában mégsem a teremtés, hanem a bűnbeesés a tárgya” (H. Haag: *Bibliai lexikon*, Budapest, 1989.; teremtéstörténet szócikk).

Mitológia-e vagy természettudomány a teremtéstörténet? Hogy a kérdésre válaszolhassunk, először a szöveg szerkezetét és nyelvezetét kell szemügyre vennünk. A mű fejlécként szereplő verse: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”, s az utóiratként hangzó 2,4a vers: „Ez a menny és föld teremtésének a története” keretet (inklúziót) alkot. Mindkét vers említi a „teremtteni” (bara') igét, valamint az „ég és föld” szókapcsolatot. A történet további, beljebb húzódó kerete (újabb inklúzió) a kezdeti káoszt sejtető *Teremtés 1,2*; „A föld pusztaság volt és üres és sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött” s a teremtés befejezését, harmóniáját és nyugalomát kijelentő *Teremtés 2,1-3*: „Így készült el a föld és az ég minden bennelévővel együtt. Isten a hetedik napon befejezte művét, amit alkotott. A hetedik napon megpihent munkája után, amit végzett. Isten megáldotta és megszentelte a hetedik napot, mert azon megpihent egész teremtő munkája után”.

A kétszeresen keretezett szövegtest hat hasonló felépítésű „versszakból” áll. Hűvös logikával, mérnöki pontossággal megrajzolt szerkezetük van, még ha ezt a későbbi betoldások megbolygatták is, miként C. Westermann állítja. A hat „versszak” panelszerű építőelemei a következők: bevezetés: És Isten szólt (elkiáltotta a neveket); parancs: Legyen...; megvalósulás: És lett...; értékelés: És Isten látta, hogy mindez jó; időrendi tagolás: És este lett és reggel.

A teremtés nyolc „műve” hat napra esik. Hogy a nyolc „mű” beilleszkedhesék e feszes keretbe, a harmadik és a hatodik napon két-két teremtő szó hangzik el. Az irodalomkritika számos javítást javall, hogy „kisimítsa” a szöveg egyenetlenségeit, ám mindegyik híján van a meggyőző erőnek. A történetnek ugyanis sajátos logikája van. A teremtést két sorozatban mondja el, s mindegyiket „időt” teremtő szóval vezeti be (vö. 1,3-5 és 1,14-19). Az első sorozat az „elemek” szétválasztását írja le, a második a terek berendezését. S mindegyik sorozat utolsó napján két „mű” megteremtésére kerül sor. Így az egész teremtéstörténet eképpen tagolódik: 1-2-3a.3b/ 4-5-6a.6b.

Ahogy a szerkezet, a nyelvezet is fegyelmezett. Nem töredékes, nem siető, hanem célratörő, megépített. Semmi szertelenség, túlaradás. Ám a forma és a

tartalom fegyelmező ereje sem feledtetheti velünk, hogy az ókori Közel-Kelet számos teremtés-mítoszáat össze lehet vetni bibliai történetünkkel. Elsősorban a mezopotámiai mitológiának a babiloni változatban fennmaradt legteljesebb alkotására (*Enuma elis*) utalhatunk. A két mű rokon vonásai — például a kaotikus vizek, az ég és a föld elkülönítése, a káoszt jelölő szavak etimológiai egyenértékűsége (Tiamat = istennő, tehom = őstenger), a világító testek megteremtését megelőző világosság, az események sorrendjében mutatkozó bizonyos egyezések — mintha azt sugallnák, hogy a két teremtéstörténet azonos műfajú.

Persze a mítosz meglehetősen tág irodalmi fogalom. Széles körben elterjedt vélemény szerint olyan történet- vagy elbeszélésyűjtemény, amely az emberi egzisztenciát a világegyetem teljességében alapozza meg és értelmezi. Kapcsolatba hozza a kezdeti idők tökéletességével és a vég-idők teljességével. A mítosz nem tudományos történet, amely szakmai módszerességgel magyarázná a dolgok oksági kapcsolatát. A bizonyosság egzisztenciális, vitális szükségéből származik, vagy még inkább az élet értelmének a kereséséből. Az a szerepe, hogy legyőzze a szorongást, és eloszlassa a félelmet. A rítusban életre keltett, sőt rendszeresen „megünnepelt” mítosz megerősíti a biztonságot. A félnék ember a minden időben változatlanul fennálló világrendbe vetett hit révén védelemre talál. Amikor a rítusban „végigjártassa” e világrendet, akkor olyan szent erőkből részesül, melyek ősidőktől fenntartják a világot.

A bibliai teremtéstörténet és az ókori keleti mitológiák összehasonlító biblikus és vallástörténeti kutatásai azonban a megkülönböztető vonások alapján tisztázták: miközben a bibliai elbeszélők átveszik az ókori Kelet mitológiájának szemlélet- és gondolkodásmódját, egyben mítosztalanítják is őket. A mitológiai „nyersanyag” ésszerűsítése és ugyanakkor történeti keretbe állítása a legmeggyőzőbb jele annak, hogy az Ószövetségben leépül a mítikus gondolkodás. Az utóbbit, mely a természet — látszólag — örök körforgásához igazodik, felváltja a tagolt időközökhöz (hét naptól álló hét) alkalmazkodó történeti gondolkodás. Igaz, a bibliai szerző felhasznál bizonyos mitológiai fogalmakat, de eredeti rendszerükből kibontva, közvetlen összefüggésükből kivetkőztetve. Ismét az *Enuma elis*-re gondolva csupán egy példát említünk. A babiloni mitológia szerint a világ ellentétes természeti erőket megszemélyesítő istenek küzdelméből jött létre: Marduk a legyőzött Tiamat istennő feldarabolt testének egyik feléből megalkotja az égboltot, a másikból a földet. A Biblia viszont a teremtést egyedül Isten szavának tulajdonítja, s ezért a Tiamatra emlékeztető tehom csak őstengerként, vagyis kozmológiai elemként épül be a világmindenségbe. A hatnapos teremtéstörténet nem mítosz, hanem ésszerűen végiggondolt „papi tanítás”. A babiloni mitológia „vallási képzeteinek” izraelita „ellennyilatkozata”.

Ha a mai olvasó a teremtéstörténetet mégis „mítikusnak” érzékeli, akkor többnyire a 20. század természettudományos világképét, valamint a világ és az ember keletkezésének természettudományos elméleteit tartja szem előtt. De az ókori szerző gondolatai nemcsak a nyelv és grammatika, hanem a gondolkodásmód és világkép közvetítésével tudtak érthető módon szóhoz jutni. Jó tudnunk, hogy maga az Ószövetség sem kötődik a *Teremtés könyvének* első vagy második fejezetében kifejeződő világképhez, hanem üzenetét másféle szemléletben is megfogalmazza, mint például egyik-másik zsoltárban vagy a bölcsességi irodalomban. A mondanivaló kifejezési módjait nem akarta mintegy hatalmi szóval közös nevezőre hozni. Bátorító szabadság és kötetlenség ismerszik föl ebben a türelemben.

Arra is gondolnunk kell, hogy a *Teremtés könyvének* első fejezeteiben a zsidóság teológiai szemlélete és ókori világképe belső egységet alkot, amely sohasem áll az ember birtokában, hanem csak törekedhet feléje. S ebben a vállalkozásában tiszteletben kell tartani bizonyos határokat. (A mai természettudomány nem igényli a végső kérdések megoldását, de a teológia sem tekinti feladatának, hogy állandóan helyesbítse a tudomány eredményeit. Végére a Biblia nem a természettudomány tárháza.) Mindezekből az látszik, hogy a szerző nem valamilyen tárgyi történevről olvasta le az eseményeket, hanem saját képzelőereje szerint a rendelkezésre álló szemléleti adatok önkényes, egyéni, de azért lehetőleg logikus csoportosításával fogalmazta meg.

A teremtéstörténet hitvallás

Rosszul értenénk tehát a *Teremtés könyvének* 1,1-2. 4a fejezetét, ha mitológiát vagy tudományt keresnénk benne. Hiszen nem olyan igazságokról beszél, amelyeket a vallásos ember a Biblia nélkül is ismerhet vagy a világirodalom egyéb alkotásaiból is meríthet. Olyan ismeretekről sem szól, amelyekre magunktól is rájövünk vagy rájöhethetünk. Figyelme és érdeklődése másra irányul: Isten tetteire. Isten tettei pedig egyedül az üdvösségtörténetben válnak beszédesekké. A teremtéstörténetet akkor értjük helyesen, ha annak vallomásaként olvassuk, „mit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett” (1Kor 2,9). Vagyis abban az értelmezési közegben talál magára, melyben az Ó- és Újszövetség prófétai tanúságtételei. S e prófétai tanúságtételek mindig úgy szólítják meg a hallgatót, hogy a jelent összefüggésbe hozzák a legtávolabbi múlttal és jövővel.

A teremtéstörténetnek legsajátosabb vonása, hogy a világmindenségről s az emberiségről mint egységes egésze-ről vall. Alapvető témák kerülnek a prófétai kinyilatkoztatás fényébe: teremtés és világ, kozmosz és élet, ember és állat, férfi és nő, majd a tőle elválaszthatatlan fejezetekben: bűn és büntetés, közösség és magányosság, testvériség és ellenségeskedés, halál és vérontás, háború és béke, a népek szétválása és egysége. Olyan kérdésekről esik szó, amelyek ma éppúgy időszerűek, mint egykor. Honnan származik mindaz, ami van? Mi az ember titka? Milyen jövő elé tekint az emberiség? S éppen e területen válunk megérintetté és fogékonnyá a teremtéstörténet válaszaira.

A szerző *nem* tényeket közöl a „világmindenség” és a különböző „fajok eredetéről”, hanem Isten gondviseléséről nyilatkozik. Nem a természetről vagy a kozmoszról beszél, hanem Istenről és művéről. Kitüntetett figyelmet szentel az embernek s a vele kezdődő történelemnek. Vallja, Isten a világot az ember otthonának szánja, hogy belakja. A hét napos kerettel nem az evolúció periódusaira utal, hanem a világ időbeliségére. A történetiségére gondol, amely kijelöli azt a terepet, amelyen az ember fölléphet, munkálkodhat, kialakíthatja kapcsolatát Istennel és az emberrel. De erről már a következő fejezetek fognak szólni egyre növekvő érdeklődéssel. Itt, az első fejezetben a „természet”, de még inkább az emberiség és vele együtt az üdvösségtörténet veszi kezdetét. Így valójában nem is azt kérdezzük, *hogyan* keletkezett a világmindenség, hanem azt, hogy *mit* tesz Isten az emberrel? (Erről bővebben: K. Frör: *Wege zur Schriftauslegung*, Patmos-Verlag, Düsseldorf, 1963. 172-175. o.)

A hatnapos teremtéstörténetben refrénszerűen ismétlődik a „versszakokat” záró sor: „Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott” (1,31). E kijelentés

a teremtett világ célszerű berendezését és szépségét hivatott megállapítani. A teremtő Isten a rend és a harmónia Istene. E róla alkotott képet — úgy látszik — nem az egyiptomi szabadulás eseménye vagy a próféták istenélménye ihlette, hanem a világ látványából fakadó eszmélkedés. A meditatív bölcsesség viszont nyilván mindazt fölitélezi, amit Izrael végigélt s megtapasztalt: Isten szavának teremtő hatalmát, Jahve uralmát a népek és isteneik fölött, az ember kegyelmi elfogadását s a törvény eligazító erejét.

A teremtmények piramisának csúcsán az *ember* áll, aki Isten „képmása” és „hasonlósága” (vö. Ter 1,26). Nagy a kísértés arra, hogy e kifejezésekbe beleolvassuk az emberről alkotott legmagasabb eszményeinket. De e helyütt is a szövegkörnyezet a legbiztosabb kalauzunk. A „képmás” és „hasonlóság” jelentését a következő sorok tisztázzák: „Uralkodjanak a tenger halai... fölött” (1,28). Isten szuverén ura az egész teremtésnek, az ember meg ennek az uralomnak a földi „tükröképe”. A kijelentés Istenről is vall. Kijelenti: Isten képmása és hasonlósága felismerhető az emberen, és ezt el is kell ismerni benne. Nos, ha számításba vesszük a szerző kulturális hátterét, akkor kiváltképp figyelemreméltó, hogy a férfi és az asszony *együtt, egyenlőképpen* Isten képmása és hasonlósága. Ráadásul, az emberek nem az istenek szolgái, hanem Isten megbízásából uralkodók, Istenhez hasonlóan. De csak hasonlóan, nem azonosan, mert nem szuverén urai a világnak, hanem csak bérlői. (Vö. *Theological Dictionary of the Old Testament* II. Grand Rapids, Michigan, 1977. 279-308. o.)

Isten hat napig munkálkodott, s „a hetedik napon befejezte művét...” és „...megpihent...” (Ter 2,2). Hat nap a munkáé, de a hetedik nap *szent* (kados). Azaz el van különítve a többitől, és az isteni közegehez tartozik, magyarul az Istené. Ez a nap más, mint a „hétköznapiak”. A hetedik a hat nap „kiteljesedése”. A hetes számhoz a *Biblia* a „tökéletesség” képzetét is társítja. A hét utolsó napja pihenést és befejezést jelent Isten és a teremtett világ számára. Az istenek pihenésének, persze, az ókori Közel-Kelet mitológiájában is nagy szerepe volt. Az *Enuma elis* és az *Atrahaszisz* eposz szerint az emberek azért teremtettek, hogy az istenek végre nyugalomhoz jussanak. Az emberek átveszik az istenek terheit, hogy az istenek élvezhessék az édes semmittevést. A *Biblia* szempontja viszont egészen más. A pihenés és harmónia a teremtés befejezését és végső célját érzékelteti. A pihenés nem az istenek és földi képviselőik (királyok, uralkodók) kiváltsága, hanem minden emberé.

Akkortájt az egyetemes *sabbat*nak ez a gondolata szinte forradalmi volt. Izrael közvetlen környezetében ugyanis a munka a szolgáké, a szabad idő pedig az uraké volt. Ez a „rend” tükröződik egyébként a teremtés babiloni mítoszában is. Izrael, tudatosítva egykori egyiptomi szolgaságát, szakítani akart ezzel a felfogással. Vallotta: a „pihenés és befejezés” minden ember alapvető joga. S hogy e jogot érvényesítse, eredetét a teremtéstörténetbe horgonyozta le. A Papi irat világosan kijelenti: a pihenés nem „tunyaság” vagy „otiositas”, hanem a munka „befejezése” (vö. N. Lohfink: *Unsere grossen Wörter*, Freiburg, 1977. 190-209. o.).

A bibliai szerző azonban jól tudja: e békében akkor lesz részünk, amikor majd Isten sabbatjának hajnalpírja mindnyájunk számára felvirrad. S reméli: „...az embert, miután az időben munkálkodott, örök nyugalom várja, amelynek nincs estéje” (H. Haag. i. m.). Ezért mondja a zsidókhöz írt levél szerzője: „Nyugalma országába csak akkor jutunk el, ha hívők vagyunk... A szombati nyugalom tehát még ezután vár az Isten népére. Aki ugyanis belép nyugalma országába, az abba hagy minden munkát, mint ahogy az Isten is abba hagyta a magáét” (4,3. 9-11).

Kereszténynek lenni itt és most

SCHNELLER ISTVÁN

„Jézus mondta: Ha a hústest a szellemért lett, ez csoda. Ám, ha a szellem lett a testért, ez a csodák csodája. Én azonban azon csodálkozom: Hogy(an) vett ily(en) nagy gazdagság lakozást ebben a szegénységben.”

Az evangélium Tamás szerint 29. vers, a *Jézus rejtett szavai* című kötetből, fordította Hubai Péter

„Ez a kegyelem ritkán fénylik fel oly élesen, fényesen, mint az elmúlt karácsonykor szomszéd országokban. Istennek kegyelme hatalmasan megmutatkozott a történelemben és a társadalom életében különböző időszakokban. Eképpen történt karácsonykor is, amikor a legvilágosabb formában testesült meg Krisztus Urunk, ki az igazság maga a társadalomban és a történelemben. És közös élményünké vált Krisztus Urunk ezen újkori és valóságos megtestesülése, tetézve a karácsonynak kegyes örömét, az Evangélium szavát alátámasztotta magával a megtapasztalt étellel.”

Tőkés László beszéde Szegeden, 1990. február 10-én

A „mit jelent ma kereszténynek lenni” kérdésre két irányban kereshető válasz. Az egyik az, amikor a valahová való tartozás kerül előtérbe, azaz az egyéni létet a közösséghez való tartozása határozza meg. A másik az, amikor a ránk hagyományozott hit magatartás újrafogalmazását vállaljuk. Hitünk centrumából próbáljuk meg felfakasztani erőforrásainkat.

Mai helyzetünkből következik, hogy ne elsősorban a kereszténység, hanem a keresztény ember lehetőségeiről beszéljünk, hiszen saját bőrünkön élhettük és élhetjük át, ami századunkban a nyugati kultúrára általánosan is jellemző volt: az intézményesült mozgalmak, izmusok, rendszerek törekenységét. Az izmusok, rendszerek rombadólt keretei alól legalábbis egy rövid időre előbukkant az egyes ember felelősségének fontossága és súlya.

Magyarországnak az elmúlt 40 évben a legnagyobb kárt nem is maga az elnyomatás, az igazságtalanság, hanem a világ megkettőzésének imperatívusza volt. Ez az imperatívusz a „hinni a templomban kell” negatív parancsában — ha közhelyként is —, de mindent áthatott. Hinni a templomban kell, tehát valahol máshol, elzártan bent az ódon múltban, nem odakint a való világban. Esetleg az otthon falai között, vagy baráti körben.

Mire a világ megkettőzése politikailag és szellemileg végbement, a kereszténység tiltott magatartásformából, túrt magánügygé, sőt később dédelgetett

kulturális hagyománnyá vált. S éppen mert időben és térben sikerült lokalizálni — időben a múltba, térben a templom vagy a lakás falai közé zártan — vált a keresztény viselkedés számára is a világ megkettőzése teljessé.

Ez a folyamat észrevétlenül ment végbe, hiszen politikai értelemben is szétvált a világ. Mindig lehetett azt mondani, hogy ami kint történik, azt ők csinálják, s az — bár súlyos következményei vannak — mégsem fontos; ami pedig bent van, azt meghagyják nekünk, s úgyis ez a fontos: kinek a lelki béke, kinek a gyarapodás.

A külső világ történelmi megrázkódtatásainak kellett eljönniük ahhoz, hogy ez a megnyugtató elrendezettség — külső és belső különlete — felboruljon. Szétszakadt a két külön világ illúziója, a külső betört a belső nyugalmaiba. A nyolcvanas évtized végének politikai megrázkódtatásai nemcsak kint a külvilágban okoztak viharokat, hanem betörték a bent világába, az otthon, a lélek falai közé, azt is felkavarták. A jól megépített falak nemcsak az országhatárok mentén omlottak le, hanem a kint és bent világa között is.

Aki még nem tudta, rá kellett ébrednie, hogy nincsen két külön világ. Amit kigondolunk vagy mondunk, megtörténhet, amit sokan mondanak vagy gondolnak, megtörténik. Keresztény szemmel nézve: ha megadatik az idők csodálatos együttállása, társadalmi, világtörténelmi és közösség-történelmi együttállása, a bátran és hittel kimondott szó valósággá válhat.

Az ige testté lett, és testté lesz a világban újra és újra. Nem véletlen azonban, hogy erről csak múlt vagy jövő időben tudunk beszélni: lett vagy lesz. Bizonyoságot tehet például arról Tókécs László, hogy 1989 karácsonyán az ige testté lett (hiszen maroknyi ember kiállása egy birodalom megrendüléséhez jelentette az utolsó lökést). Reménykedhetünk abban, hogy az ige újra és újra testté válik. Azonban hogy megtörténik-e abban a pillanatban, amikor élünk és beszélünk, nem tudjuk, hiszen ez a legnagyobb misztérium. A titokzatos átváltoztatás, a szó testté változtatása, minden ember, a keresztény ember lehetősége ma is.

A keresztény tanítás mindig is lehetőséget adott arra, hogy a világot mintegy megkettőzve — egy itteni és egy túlnani világgként — lehessen értelmezni. Minden korszakban lehetőség volt annak félreértésére, amit Jézus mondott: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré...”

Ebből arra a következtetésre is juthatunk, hogy az ember egyszerre két világban él — egy külsőben és egy belsőben —, és mindkettőben annak sajátos törvényei szerint kell viselkednie. Még radikálisabban úgy is értelmezhető, hogy határ húzódik a kettő között, át lehet lépni az egyikből a másikba, az utcáról a templomba, a kevésbé szent — vagy profán — helyről a szent helyre. Ugyanakkor a keresztény tanításból válik leginkább nyilvánvalóvá, hogy a két világ nem rajtunk kívül, hanem bennünk van.

Bennünk húzódik a határ, a két világ határán vagyunk, sőt mi magunk vagyunk a határ. Általunk válik valami külsővé vagy belsővé. Az ember azáltal, hogy érintkezésbe lép a világ dolgaival, belső perspektívába állítja őket, belső távlatot nyújt nekik, olyan összefüggésekbe helyezi őket, amelyek önmagukból — a dolgokból illetve azok természetes környezetéből — nem adódnak.

A hívő, gondolkodó ember ezen érintkezés során engedi feltáruulni saját létének gyökereit, belső dimenzióinak centrumát. A dologra új fénycsóva vetül, s ezáltal a világban elfoglalt helye is módosul. A belső vagy egyéni értékrend a mélyrétegekből így a felszínre hozható.

Mivel azonban nem nyilvánvaló, hogy az egyéni értékrend mely dimenziójában születik meg egy döntés, honnan érkezik az értelmező fény, szükséges, hogy a mozgató erő egy tágabb közösség számára is közvetíthető legyen.

A lét összes dimenziója előbb-utóbb meg akar nyilvánulni, azaz hanggá válik. Az azonban, hogy üvöltés vagy szó lesz belőle, rajtunk magunkon, az emberi közösség minőségén múlik.

Akkor nem válik a hang üvöltéssé, ha folyamatosan kísérletet teszünk a szóvá tevésre. Az üvöltés megértésre vágyik, a szó érthetővé akarja tenni magát. Az üvöltés a meg nem értett én kétségbeesése, a szó az adakozó szeretet gesztusa. Az üvöltés „én” központú, a szó „te” központú.

Napjainkban nemcsak az artikulálatlan üvöltés okoz problémát, hanem a túl kész szó is. A hagyományosan vallásos ember számára a szent szövegek, a liturgikus énekek, a szertartások mederbe terelik, régóta kész artikulációs bázissal ruházzák fel a még megfogalmazatlan, kimondatlan gondolatot. A létezés új kihívásai, új problémái azonban új artikulációs bázist követelnek. Ma nagyon kevés a kész, a mindenki által elfogadható minta a szó kimondására, annál több az üvöltésre.

Ezért kell a kereszténység legmélyebb hagyományából merítenünk. Ennek a merítésnek a következő a képlete:

A szóvá tevés közös munka.

— *Én szóvá teszek valamit* — de marad bennem valami, amit nem tudok szóvá tenni.

— *Te szóvá teszel valamit* — de marad benned valami, amit nem tudsz szóvá tenni.

— *Kettőnk szava találkozik* — bennem bővül annak köre, amit szóvá lehet tenni, benned bővül annak köre, amit szóvá lehet tenni.

— *A te szavad behatol az én életembe*, alakít, formál, testté lehet.

A szóvá formálás, a szóvá tevés vagy szóvá válás az ige testté válásának „ellenirányú” azaz felkereső (szembejövő) mozzanata. Ez a mozzanat előfeltétele a fordított irányúnak, a szó testté válásáénak. „Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevében, ott vagyok közöttük” — mondja Jézus. Ezt a kereső mozzulatot az ember önmagától is megteheti.

A szó megteremti a kapcsolatot a külső és a belső világ között. A szóvá tevés azonban nem a végső mozzanat. A végső az, amikor a szó az életbe behatol, átalakító erővé válik, az ige testté lesz. Ez az igazi csoda, a misztérium.

Az ember a határ, a külső és a belső között. Ezen a határon történik a külső és a belső világ áramlása. A határzónában történik az átalakítás. Nemcsak a dolgok jutnak be az emberbe, az ember is a világ dolgaiba, a világ dolgai közé hatol.

Az ember önmagában határpont. A szó ereje viszont kapcsolatot teremt az egyedüli pontok között. A pontokból határvonal, határfelület lesz. A felület szétszakad és megint besűrűsödik. A határfelületen szövődik a világ, jönnek létre az emberi alkotások.

Hihetünk abban, hogy amit kimondunk, erővé válik, kimondott igazságok és kimondatlan indulatok világot alakító erővé válnak. Rábízni magunkat az örök-ké testté váló ígére, az isteni átváltoztató tetre, s eközben minden erővel szóvá és tetté tenni magunkat — ez a keresztény ember lehetősége ma. Eközben magunk is alakulunk, átalakulunk, létünk áldozati létté válhat.

KÄFER ISTVÁN

*„Oroduj aj za náš národ...”
„Könyörögj a mi nemzetünkért is...”
(Szlovák Mária-ének)*

Engesztelődjünk ki szívből egymással. Számúzzuk lelkünkéből a gyűlöletet, a lenézést, a bosszút, a féltékenységet, a félelmet, a bizalmatlanságot — a boldogtalanságot.

A történelem irányítójának szándéka szerint kaptuk a nemzetet, a nemzetben gondolkodás eszközét a mások szeretetének gyakorlására. A nemzetért végzett munka, netán az érte hozott áldozat önzésünk legyőzésének lelki instrumentuma, követésre buzdító tanúságtétel. Szentjeink, nemzetünk nagyjai ékes példáit adták kereszténységnek és magyarságnak. És a korántsem véletlenek sorozataként alakuló történelem újabb sorsfordulóján régióink keresztény nemzetei béketlenkednek egymással, egymásnak okozott bosszú-keservei akadályozzák boldogulásukat, s a nemzet eszköz-funkcióját célként értelmezve békesség helyett háborúság feszül etnikumok és egyének között is.

Szent István koronájának népei közül a magyar és a szlovák került a legszorosabb szimbiózisba. Mindkettőnek csak ez volt a hazája, egyik sem fordulhatott határainkon túli anyanemzetéhez. Etnikai különbségük probléma nélkül oldódott a „hungarus”, „magyarhoni”, „uhorsky” hazatudatban.

A feszültségek akkor keletkeztek, amikor — megint csak nem véletlenül — a Regnum Marianum Hungariae-nak modern magyar nemzetállammá kellett válnia, amelyben nem lehetett helye a modern szlovák nemzetnek. A modern állam útja, mint mindenütt, az egynemzetűvé válás volt, nálunk a magyarosodás, amit a minden korban túlbuzgó hivatal szükségszerűen magyarosítással siettetett. A nemzetévválásban lemaradt szlovákság Csehszlovákia még csak nem is autonóm tartományaként eszmélt Trianon tragédiája nyomán. Továbbra is bizonyítania kellett, bizonygatnia nemzeti létét, s ha másképp nem tudta, mítoszokkal, korábban volt szlovák származású hungarus nagyjainak szlovák nemzetivé gyűrásával. Éledt a gyűlölködés a csehek és a magyarok között, ami tovább lassította a nemzet építését. 1945 kassai kormányprogramja, a magyarság kollektív felelősségrevonása, a fajelméletnek megfelelő magyartalanítás (reszlovakizálás, deportálás, transzfer, lakosságcsere) tovább gátolta az egészséges szlovák nemzeti fejlődést. Mindezt betetőzte az elmúlt évtizedek nagyhatalmi parancsa, miszerint a tudomány eszközeivel is bizonyítani kell a határok történelmi igazságosságát.

A magyar nemzetnek „csak” igazságtalanul elszakított, kisebbséggé tett millióinak jogaiért kellett küzdenie. Önmaga bizonyításáért nem — inkább szégyenkeznie illett nemzeti értékei miatt.

Nehéz az örökségünk. Mindedig nem volt, nem lehetett szó érdemi magyar—szlovák közeledésről. Legutóbb azonos belső és külső erők akadályozták mindkét nemzetet önmegvalósításában. Az emberöltőn át kirekesztő ideológia és hatalom a század első felének szenvedélyeit is csak lefojtotta, így manapság úgy tűnik, mintha megoldhatatlan ellentétek feszülnének magyarok és szlovákok között.

Pedig! Azonos nemzeti védőszentünk van, egyazon egyházmegyékben élünk 8-9 évszázadon át. Pázmány Péternek, magyar nyelvkultúránk jeles barokk ér-

sekének elévülhetetlen érdemei vannak a szlovák irodalmi nyelv megteremtésében. Evangélikus testvéreink együttesen gazdagították a Felföld lutheránus kultúráját és harcoltak az ország vallási és politikai szabadságáért. Krman Dániel szuperintendens II. Rákóczi Ferenc bizalmas embere, „szlovák sajtófőnöke”, követe volt. Magyarok és szlovákok egyformán voltak kurucok és labancok, népdalainkban és históriás énekeinkben legtöbbször csak a nyelv különbözött, a dallamok alig, a témák egyáltalán nem. És hosszan, nagyon hosszan sorolhatnánk még a közös haza közös szellemi értékeit, amelyeket — s ez a legnagyobb közös mulasztásunk és egyben feladatunk — kölcsönösen nem ismerünk, nem építettünk be nemzettudatunkba.

Somorjai Ádám írta nemrég a Vigiliában, hogy Szent Cirill és Metód a magyarság szentje is, s hogy az általuk megtérített szlávok idősebb testvérünk a keresztény hitben. Sorsunk úgy alakult, hogy a szlovákság fiatalabb, érzékenyebb testvérünk lett a modern nemzettéválás máig tartó folyamatában. Őseink hibáiért ne büntessük tovább egymást. Nyissuk meg szívünket megbocsátó szeretetre, türelemre és megértésre, értelmünket töltsük meg közös históriánk ismereteivel.

A krisztusi örömhírnek érvényesülnie kell nemzeteink kapcsolataiban is, mert ha nem ez történik, csak a buta tótot, a felforgató pánszlávot, a Felvidék elrablóját és magyarfalóját, a történelem meghamisítóit látjuk felföldi testvéreinkben, ők meg bennünk a szlávok ezeréves rabszolgatartóit, a Dunán túlra zsuppolandó magyar disznókat, szlovákiai nemzetestünkben pedig szeparatistákat. Közben Európának a keresztény erkölcs lehetőségeit biztosító demokráciájába kérezzük mindahányan. Biztosítsuk mi is egymásnak a megbékélés lehetőségeit, hagyjuk szólni a megértés szavát. Nem kell éppen politika. Elég hozzá hitünk főparancsainak egyszerű gyakorlása is munkánk közben. Mondjuk éppen az eljövendő Katolikus Egyetem szlovakisztikai stúdiumaiban.

KISZELY KATALIN

Magyarnak lenni... kereszténynek lenni... ebben a vajúdo korszakban, amikor nem látjuk tisztán az utat, és a cél is el-eltűnik szemünk előtt, nem könnyű...

Honfitársaink egy része kénytelen minden idejét és erejét családja és saját maga fenntartására fordítani, mások nélkülöznek. Sok a primitív, kulturális igények nélkül élő ember. Sokan, főleg idősebbek, félnek az elszegényedéstől, a fiatalabbak viszont gyakran türelmetlenek, mindent azonnal szeretnének elérni, ha ez nem sikerül, a legkényelmesebb megoldást választva elmennek egy olyan országba, ahol a küzdelmet a jólétért már megvívták előttük. — Pedig a szegénység nem csapás, hanem próbatétel és lehetőség magasabb értékek felé fordulni. A küzdelem erősít, az egymásrautaltság létrehozhatja azt az összefogást, amellyel mindent könnyebb elviselni és elérni. Másrészt a gazdagságnak is vannak buktatói, amelyek kivédésére fel kell készülni.

Vezetőink, a felelős beosztásokban lévők egy része nem tudja munkáját megfelelően ellátni, mert nem mérte fel a feladat nagyságát és/vagy túlbecsülte saját

alkalmasságát. Mi pedig csak panaszkodunk, nincs bátorságunk — 40 év kényszerű némasága után — leleplezni a lelkiismeretleneket, figyelmeztetni a jószándékúakat hibáikra és helyretenni a lelkiileg sérült elfogultakat. Sajnos nem szoktunk dicsérni sem. Művészeket, sportolókat ünneplünk, de gazdasági vezetők, politikusok emberségének, tudásának elismerését ritkán halljuk, olvassuk, személyüket támadó írásokat annál inkább. Nem is ismerjük őket eléggé, ezért gyakran nehéz választani, döntéseinkben nem ritkán érzelmek vezetnek, demagóg megnyilatkozások befolyásolnak.

Mindezt tudva, mit kell tenni?

‘Minden körülmények között eleget vállalt illetve helyzetünkéből adódó kötelességeinknek (otthon, munkahelyen) megpróbálva legalább a legszűkebb környezetünkben derűs, meleg légkört teremteni. Ugyanakkor mérjük fel képességeinket, lehetőségeinket és a feladatokat melyeket el is tudnánk vállalni, és amelyeknek meg is tudnánk felelni. Ha nincs különleges adottságunk valami egyedi feladat ellátására vagy közéleti szereplésre, a szociális és kulturális területen vannak a legsürgősebb tennivalók. A betegek, fogyatékosok, szegények, öregek, elhanyagolt gyermekek, magányos felnőttek mind testvéreink. Kell, hogy ők is otthon érezzék magukat ebben az országban! Sokan közülük közvetlen környezetünkben élnek, másokat meg kell keresnünk. Nagyon sokan vannak.

Gyakran halljuk, először nekünk kell megváltoznunk, új lelkiségre van szükség. Sajnos, nem mindenki tud már idősebb korban megváltozni. A felnövő nemzedékért viszont mi vagyunk felelősek! Már a házasságra másképp, korábban, jobban kellene felkészíteni a fiatalokat. Újra meg kellene tanulniok egymást elfogadni, egymáshoz alkalmazkodni, átérezni a szülői feladat súlyát. Az óvodákban, iskolában el kell sajátítani a viselkedést, ízlést és az emberi tartást is. A gimnáziumok és szakközépiskolák mellett a szamunkástanulókkal kellene sokkal többet törődni. És a katonaság is nagy lehetőség!

Igen fontos, hogy közvetlen családján kívül mindenki tartozzék valamilyen közösséghez, ahol nemcsak jól érzi magát, de ahol értékeket is közvetítenek, segítenek tartós emberi kapcsolatokat teremteni és ahol megtanulnak beszélni az események irányításába, nem csak mindig „felülről” várják a segítséget és a megoldásokat.

A keresztény ember feladata — itt és most — abban különbözik, hogy ugyanazt másért, és így másképp csinálja, mint más, a haza sorsáért aggódó honfitársa. A keresztények hazánkban is kisebbségben vannak. Sokan közülük idősek, fáradtak, tehetségtelenek. Fontos, hogy mindenki megtalálja a számára készített feladatot, és akkor — gyengeségük ellenére — képesek lesznek világitani a sötétségben, és a „só” szerepét betölteni, hiszen nincsenek egyedül...

Következő számainkból:

Ami etválaszt—ami összeköt Lapunk karácsonyi körkérdésére a magyar szellemi élet jeles képviselői válaszolnak

PÁPA-TEST — a pápalátogatás szociológus szemmel

Miklósházy Attilával

— *Püspök úr életútja rokon sokezer magyar honfitársával, akiket a politikai változások külföldre kényszerítettek. Kérjük, beszéljen először önmagáról, sorsáról.*

— Diósgyőrben születtem, iskoláimat Miskolcon végeztem. 1948. március 15-én a diákszövetségben engem kértek föl, hogy az ünnepi alkalommal beszéljek. Ennek következtében a rendőrség letartóztatott, majd kitiltottak Felső-Magyarország középiskoláiból, ezért el kellett mennem otthonról. A középiskolát Kalocsán fejeztem be, utána beléptem a jezsuita rendbe, a Manrézában töltöttem egy évet, de azt is el kellett hagynunk 1950-ben, mikor a szerzetesrendeket feloszlatták. Rövid ideig koncentrációs táborban voltunk, majd onnan kiszabadulva sikerült a budapesti Központi Szemináriumba bejutnom. Két éven keresztül itt tanultam a teológiát. Mivel jezsuita növendék voltam, eltávolítottak a szemináriumból. A Szent István kórházba kerültem mint műtős, majd behívtak katonának, és egy munkaszolgálatos egységnél töltöttem két évet. Mikor 1956 elérkezett, sikerült külföldre jutnom. Németországban fejeztem be filozófiai tanulmányaimat, majd Bécsben, az ottani jezsuita középiskolában lettem prefektus.

1959-ben kerültem Kanadába, Torontóba, ahol befejeztem a teológiai tanulmányokat. 1961-ben szenteltek pappá. További tanulmányok után 1965-ben kerültem Rómába, ahol a Gregorián Egyetemen megszereztem a doktorátust teológiából. 1967-ben visszatértem Torontóba, és ott tanítottam teológiát a jezsuita Regis College-ban 1974-ig, akkor a Szent Mihály Egyetemen kaptam tanári állást, a Toronto School of Theology ökumenikus fakultásán. 1984-ben a torontói bíboros érsek megkért, hogy vegyem át az ottani egyházmegyei szeminárium dékánosságát, s azóta ott vagyok, de tovább tanítok a Toronto School keretében. 1989-ben a Szentatya kinevezett a külföldön élő magyarok püspökévé. Tanári munkámat egyelőre mégis folytatom. Az elmúlt két év alatt sikerült nagyjából megismernem a külföldön élő katolikus közösségeket, különösen Észak-Amerikában, ahol a legtöbbnek vannak, aztán Dél-Amerikában, Ausztráliában és Európának majdnem minden országában.

— *Az a hír járja, hogy püspök úrnak igen nagy szerepe volt abban, hogy megváltozott a torontói egyházmegye papjainak és kispapjainak élete.*

— Azt hiszem, ez túlzás. Annyi biztos, hogy 1967 óta, 25 éve tanítok, és rengeteg volt tanítványom működik lelkipásztorként. Ismerem az életüket, és sokukkal van személyes kapcsolat. Amikor a püspököm arra biztatott, hogy a szemináriumban próbáljunk jobb szellemet teremteni, szívesen vállaltam ezt a feladatot, s úgy gondolom, sikerrel. A Szent Ágoston szeminárium, ahol vagyunk, az egyik legjobb szemináriuma a kanadai angol nyelvű papságnak.

— *Magyarországon is a papképzés az egyház egyik legfontosabb feladata. Milyen legyen a ma kispapja, a ma szemináriuma?*

— A papnevelés ma igen nehéz: a régi módszereket nem lehet használni, viszont nem lehet átesni a ló másik oldalára sem — a sok helyütt tapasztalható szabadosságra gondolok. Próbáltunk középutat megteremteni, komoly fegyelemmel és renddel a szeminárium keretén belül. Nagyon hangsúlyozzuk a lelkeséget, mindegyik szeminaristának megvan a lelkiatyja a szeminárium keretén belül. Sok támogatást adunk a kispapoknak. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy ezeknek a jelölteknek a nagy része idősebb, tehát nem rögtön középiskolából vagy a kollégium után jön. A szemináriumba lépők átlagéletkora 30-35 év. Ezért figyelembe kell venni a múltjukat, életük korábbi történetét. Ezek most kezdik el tanulgatni azt, mit is jelent kereszténynek lenni. Az embernek sok öröme van bennük, mert komolyan el akarják magukat kötelezni Isten szolgálatára. Sokan megcsömörlöttek, elvesztették az életük értelmét, s most azért jönnek, hogy a Jóisten és az egyház szolgálatára szenteljék magukat.

Az egyetem keretén belül tanítjuk a teológiát, ökumenikus légkörben, a többi keresztény felekezetekkel együtt. Ennek sok előnye van, hiszen megismerik egymást és sokkal barátságosabb légkör alakul ki a következő papi generációban. Ugyanakkor arra is vigyáznunk kell, hogy a katolikus egyház hagyományait, tanítását eredeti tisztaságában tudjuk átadni és a hívek számára továbbítani. Az ortodoxia megőrzésével nekünk nem volt különösebb nehézségünk. A különböző teológiai áramlatok nagyon érezhetőek az egyetemi körökben: a felszabadítás teológiája majdnem minden téren jelentkezik. A nők felszabadulását célzó feminizmussal eléggé meg kell küzdeniük a szeminaristáknak, mert sokan lenéznek azt, ha valaki manapság a papságra készül. A másik észak-amerikai tünet a homoszexualitás. Sokan harcos módon kívánják jogaikat hangoztatni. Ezzel kapcsolatban nemritkán az egyházat bírálják, mondván, hogy a cölibátus legalább is okot ad arra, hogy ilyen vádaskodások érjék a papságot. Itt is érett szexuális nevelésre van szükség, hogy még a látszatát is elkerülhessük annak, hogy a katolikus papságon belül ilyen homoszexuális tendenciák lehetnek. Az elanyagiasodott társadalomban sok káros áramlat befolyásolja a fiatalok nézeteit, ezeket nekünk kell valahogy ellensúlyozni.

— *A teológiai fakultásoknak két modellje alakult ki világszerte. Az egyik: az egyetemek részeként, azokon belül működnek teológiai fakultások. A másik: önálló teológiai fakultások, katolikus egyetemmel. Püspök úr szerint melyik a járhatóbb úr, melyiknek mik az előnyei?*

— Mindegyiknek van előnye és hátránya is. A mi tapasztalatunk szerint az ökumenikus fakultás, amely idestova 25 éve működik, elég jó eredményeket hozott. Jó kapcsolataink vannak a többi vallások tanáraival és a hallgatókkal is. Az egyetemmel való kapcsolat is sürget bennünket arra, hogy a teológiát komolyan tanítsuk. Ez a pozitívum. A negatívum az, hogy a katolikus egyház tanítása elhomályosodik, vagy nem egészen tisztán mutatják be a fiataloknak. De ez nem csak attól függ, hogy más vallásúak is vannak az egyetem teológiai fakultásán. Inkább a tanárokon múlik. Az a tapasztalatom, hogy más egyházakban, vallásokban is, akik hívek egyházukhoz is, azok tisztán adják a teológiát az ő szempontjukból is.

Nehézséget inkább a teológiai tanárok képzése okoz. Sokszor olyan eszméket vetnek fel, amelyeket a mi hallgatóink nehezen tudnak kritikusan megítélni. Az

egyetemi teológiai tanításnak jelenleg ez az egyik legnagyobb problémája: föltételezzük azt, hogy a hallgatóink már tudják a katolikus tanítás lényeges alap-elemeit. Ez azonban, sajnos, nem igaz. Ha valaki már megerősödött valamelyik egyház hittani tanításában, akkor annak lehet mindenféle modern teológiai véleményt előadni; rájuk lehet bízni, válasszák azt, ami az igazságnak megfelelő. De aki nem tudja még az alapokat sem, abban zavart okoz, ha különböző teológiai cikkekkel, jobbról és balról különböző véleményekkel bombázzuk. Ezt úgy próbáljuk ellensúlyozni, hogy az egyetemi tanításon kívül, magában a szemináriumban fórumokon és megbeszéléseken igyekszünk megvilágítani, mi az egyház egyértelmű tanítása, amit nekik hirdetni kell a szószékről.

Ez a rendszer igen jó lehetőséget adna az ökumenikus párbeszédre a teológia szintjén. Ez folyik-e?

— Igen. Az egyetem keretein belül is — a fakultáson belül is, — a tanári kar különböző szakosztályokra osztozik, így állandóan rendezünk konferenciákat és dialógusokat. A növendékek maguk is megismerkednek a különböző keresztény teológiai véleményekkel, tehát ők maguk is megtanulják az ökumenikus dialógust. Vannak hivatalos egyházi dialógusok is, például a katolikus és az anglikán egyház között. Ennek a bizottságnak tagja voltam több mint 20 évig. Itt állandóan a főlszínen levő kérdéseket tárgyaljuk, az egyház, a papság, az Eukarisztia stb. A többi protestáns egyházakkal is működnek a dialógus-csoportok. A püspökök is elég rendszeresen, évente találkoznak egymással. Az ökumenizmussal kapcsolatban az a legnagyobb hiány, hogy felső teológiai szinten megvan ez a dialógus, de alacsony szinten, a plébániákon és az egyházközösségeken belül még nagyon gyerekcipőben jár, jóllehet ott is vannak már bizonyos megmozdulások.

— A teológiai fakultás az egyetemen belül hatással lehet a többi egyetemista teológiai, lelki képzésére is. Van-e ilyen érdeklődés a részükről, járnak-e más fakultás hallgatói teológiai előadásokra?

— Ez is kétélű dolog. A teológiai fakultás megjelenése a torontói egyetemen komoly lépés volt. Az egyetem egyházi kollégiumokból alakult meg a múlt században, de azután vallásmentes jelleget vett föl, teológiáról még csak tudni sem akart. Ezért komoly lépésnek számított 1975-ben, amikor elfogadtattott a teológiai iskola. Ma sem teljesen szerves része az egyetemnek, mert mindenben nem vehetünk részt, de azért jelen vagyunk az egyetemi körökben. Azért akarunk az egyetemen belül lenni, hogy az intellektuális környezetet kapcsolatba hozzuk a keresztény szellemmel. Öszintén meg kell vallanom, jelenleg még nincs olyan sok kapcsolatunk. Tudják, hogy jelen vagyunk, az egyetem rektora mindig eljön a diplomakiosztásra, a többi fakultással is van némi kapcsolatunk, de nem olyan szervesen, mint szeretnénk. Elsődleges célunk, hogy a teológia jelen legyen egy világi egyetemen, bármilyen szekularizált is. A tanári kar és a szakszervezetek szeretnék befolyásolni a teológiai fakultás létét, módszerét, tervét, s különösen a tanári kar megválasztását — kiket vesznek föl, kiket bocsátanak el. Komoly nehézséget okoz például, ha valaki — akár katolikus, akár anglikán, akár másfajta egyházhoz tartozó — nem ortodox tanítást kezd tanítani. Az egyházak ki akarják fejteni hitük igazságait a teológiában, az egyetem viszont azt tartja a teológiáról, hogy az vallástudomány. Ebből következnek a nézeteltérések, mert a kinyilatkoztatáson alapuló keresztény teológiának sajátos

tanítási rendszere és hagyománya van, s ahhoz ragaszkodnia kell. Ha azon valaki túteszi magát, akkor az egyház nem vállalhatja, hogy az ő nevében tanít. Márpedig ezeknek a fakultásoknak elsődleges feladata, hogy a papjait nevelje, jöllehet, a hallgatók nagyobbik fele laikus, nem papságra készül. Sőt, nagyobb számban nők tanulnak teológiát.

— *Nemcsak Észak-Amerikában, hanem a világ többi részében is bírálják az újra növekvő centralizációt a római katolikus egyházban.*

— Bizonyos decentralizálódásra szükség van, ezt a II. Vatikáni zsinat nyíltan meg is mondta. A lényeg: két véglet között megtalálni a középutat, amelyik megfelel a katolikus egyház egyetemességének, ugyanakkor a helyi egyházak önállóságának.

— *Milyennek kell lennie a magyar papképzésnek? Élednek a szerzetesrendek, örvedetesen sok fiatal vonzanak, hogyan kellene újra kezdeniük? Az elmúlt negyven év alatt nagyon kemény ellenőrzés alatt álltak a szemináriumok, most ettől megszabadultunk.*

— A papképzésnél az a legfontosabb, hogy a püspöki kar döntse el, hány szemináriumot tud fenntartani olyan megfelelő személyzettel, tanárokkal és nevelőkkel, akik biztosítani tudják a modern papképzést. A kulcskérdés az, milyen fakultást tudnak összeállítani. Olyan teológiai tanárookra van szükség, akiknek jó a teológiai képzettségük, ugyanakkor jó papok is. Sajnos, ezt tapasztaljuk odakint is, nehéz ilyen tanári kart összeszedni. Vagy tudományos téren élük ki magukat, de papságuk csak másodlagos, vagy jó papok, és akkor pasztorális munkájuk nem hagy időt tudományos tévékenységre. Ezért nehéz a kettő kombinációját megtalálni, pedig nagyon fontos, hogy legyen a fiataloknak olyan példaképük, akire felnéznek és akit követni tudnak. Ahogy hallom, többfelé újra megnyitják a szemináriumokat; nem vagyok meggyőződve arról, hogy mindenütt képesek lesznek a megfelelő embereket összeszedni. Nem lenne szabad csupán egy egyházmegyében gondolkozni, hanem inkább regionális szemináriumok kellenének.

Nagyon fontosnak tartom a lelki képzést. A legutolsó színódus is hangsúlyozta, hogy valami előkészületi évet kellene bevezetni, noviciátust vagy előképzést. Ez azért is fontos, mert a fiatalokból hiányzik az úgynevezett humanista képzés. Nemcsak a latinra gondol az ember, de az általános műveltség is meg kell hogy legyen azoknál, akik a papi pályára jelentkeznek. Nem is beszélve a filozófiai képzés fontosságáról. A lelki képzésnél figyelembe kell venni a modern viszonyokat. Nem lehet a régi aszketikát változtatás nélkül alkalmazni, de az sem lehet, hogy teljesen szabadjára engedjük a fiatalokat. Felelős felnőttként kell kezelni az embereket, de magára a felelősségre is rá kell nevelni őket.

A tanítás során kell ismertetni a katolikus egyház tanítását, de a modern teológia különböző áramlatait is, kritikusan megítélni, mi felel meg a katolikus tanításnak. Ehhez viszont az kell, hogy maguk a tanárok, s talán a fiatalok is ismerkedjenek meg a modern teológia vívmányaival. Jó könyvtárak kellenek, és az, hogy a tanárok képzése bizonyos szempontból külföldön is történjék. Fontos a nyelvtanulás. Nagyon fontosnak tartom, hogy a kispapjaink tudjanak nyelvet, szerezhessenek tapasztalatot a külföldi egyházi életből is. A teológia után egy-két évre külföldre kellene küldeni őket, például Rómába, Bécsbe, Innsbruckba, Párizsba, Leuvenbe, hogy ott belekóstoljanak a nyugati teológiai egyházi életbe.

— *Magyarországon ma sokszor hallani, hogy erre nincs időnk. A kispapokat rögtön be kell állítani a pasztorációs munkába.*

— A püspöki karnak választania kell, terveznie kell hosszú és rövid távra. Kétségtelen, hogy a magyar egyháznak óriási nehézségekkel kell megküzdenie a paphiány miatt, de azt hiszem, áldozatokat kell hozni a jövő érdekében. A magyar egyház talpraállításához 10-15 évre van szükség, s új generációt kell fölnevelnünk. Addig meg kell elégedni azzal a minimummal, amit lelkipásztori téren el tudunk végezni. Talán itt is racionálisabban lehetne eljárni, és rávezetni az embereket arra, hogy nem minden szolgálatot tud az egyház ellátni a jelen körülmények között. Hogy hány misét tart egy pap és hány plébániát, filiát lát el — ezt nagyobb látókörrel, körültekintőbben kellene eldönteni, hogy a jövőre tudjunk fölkészülni.

— *Azt az ellenérvet is hallani a fiatalok külföldi iskoláztatásával kapcsolatban, hogy rosszat tanulnak odakint.*

— Igen, ez a veszély mindig fennáll. Külföldön is, ha kikerülnek a fiatalok a szemináriumból és másfajta egyetemen tanulnak tovább, sok függ attól, milyen a lelki alapjuk, és megvan-e az a környezet, az a közösség, amelyikben megtalálják a szükséges támogatást. Korunkban rengeteg pap él elszigetelten. Valahogy vissza kell állítanunk a papi közösséget, a „presbitérium” gondolatát, sokkal erősebb közösségi étellel. Ez fontos ahhoz, hogy egészséges papságot tudjunk létrehozni. Az ember el tudja magát foglalni a nap 24 órájában, a hét minden napján, de kell, hogy a lelki, társas-szociális papi együttlétekre, sőt a szóra-kozásra is legyen ideje, máskülönben gyorsan kiég. A híveket arra kellene rászoktatni, hogy ne várjanak mindent a papoktól. Próbálják belátni azt, hogy nekik is szükségük van az egészséges életmódra. Ez annyit is jelent, hogy be kell vonnunk a híveket az aktív egyházi életbe majdnem minden vonalon: laikus képzés, laikus apostolkodás, különböző mozgalmak és csoportok vezetése. Ez — őszintén meg kell mondanom — még Nyugaton is nagyon gyerekcipőben jár. Hiába volt a II. Vatikáni zsinat és az utóbbi szinódusnak is a sürgetése, ez még sok helyen igen lassan mozog. Hozzájárulhat egyrészt a papság féltékenysége, másrészt a világi hívek vonakodása is. Nincsenek eléggé kiképezve arra, hogyan is kellene beállni az egyházi életbe. Ezt is el kell valahol kezdeni, de erre is 10-15 évet kell adni, hogy rádöbbenjenek a világiak is, mi a feladatuk. Persze ez részben anyagi probléma is, hiszen az egyháznak dolgozóknak meg kellene kapniuk a fizetésüket. De talán szép számmal vannak korai nyugdíjasok Magyarországon, akiket nagyon jól be lehetne vonni az egyházi munkába.

— *Hogyan lehetne kialakítani azokat a struktúrákat, amelyek biztosítják a laikusok aktív munkáját az egyházban?*

— Ez még Nyugaton sem alakult ki, ahol pedig szabadon teheték volna az elmúlt 30 év alatt. Attól is függ, hogy egy plébános mennyire tudja bevonni az embereket egyházközségének a vezetésébe, mennyi szabadságot ad nekik, mennyire tudja koordinálni a különböző tevékenységeket. Erre is fel kellene készíteni a papokat, a fiatalokat különösen, akik a jövőt fogják irányítani.

A jövő egyházának ez lesz az egyik kulcskérdése. Mikor a magyar egyház most újjáéled, ezzel számolni kell országos szinten is, hiszen a püspökök nem képesek mindent csinálni, legfeljebb irányvonalakat tudnak adni. A Püspökkari Titkárságot lassan világi hívekkel kell megtölteni. Egyházmegyei szinten, sőt az egyházközségekben hasonlóképpen kellene megszervezni az együttműködést.

Fontos lenne a világi szakemberek bevonása olyankor is, amikor az egyház véleményt nyilvánít az egész társadalmat érintő kérdésekben. Így készült például az amerikai püspökök pásztorlevele a gazdasági igazságosságról.

— Magyarországon is az egyik fontos kérdés lesz a szociális igazságosság megfogalmazása keresztény szempontból. Itthon van is ennek hagyománya. Voltak a két világháború között igen komoly kezdeményezések, ezeket folytatni lehetne akár magasabb tudományos szinten is. Érdekes lehet az is, hogy ennek az elmúlt negyven évben vannak tanulságai, amelyeket a Nyugat nem ismer. Ezt várja el a Szentatya is a következő szinódustól, hogy a kelet-európai egyházak adják hozzá tapasztalatukat az egész egyház felfogásához: melyek a társadalmi igazságosság keresztény szempontjai. Itt a világi híveknek fontos szerepük lehet.

— *Egyre gyakrabban el is hangzik vádként Magyarországon, hogy emberek tízezrei jutnak a létminimum alá, ugyanakkor az egyháznak mintha nem volna szava hozzájuk, nem bizonyul segítőkésznek néhány gyönyörű, de mégiscsak egyéni kezdeményezéstől függetlenül. Nem csúszunk-e bele a századvégi helyzetbe — gazdag egyház a szegény társadalomban? Van-e más olyan terület, ahol az egyháznak hallatnia kell a szavát?*

— Az egyháznak óriási szerepe lenne az oktatásügyben. Ez azelőtt is erősségünk volt. Olyan tanárokat kell kiképezni, akik a kereszténység szellemében próbálják meg a nemzetet újjánevelni. Ehhez tanítóképzők, tanárképzők, egyesületek, mozgalmak kellenek, hogy a jövődő tanárait rávezessék a keresztény értékrendre. Azt gondolom, a jelenlegi tanárok nem nagyon ismerik, honnan is tanulták volna? Ennek a képzési struktúrái, intézményei is hiányzanak még.

Vigasztalásképpen mondom: ez sajnos külföldön is problémát okoz. Kanadára vonatkoztatva: az egyház odakint kicsit elkényelmesedett, hiszen a tanítás nagy részét szerzetesrendek — férfiak és nők — végezték, sajátos lelkeséggel és jól képzetten. Ezek most majdnem mind kiestek a tanításból, és az egyház nem gondolt arra, hogy helyükbe világi nevelőket, tanárokat képezzen. A hittan tanítása is egyre inkább a világiakra hárul, de nincsenek kiképezve. Ott is 10-15 évbe telik, mire lesz olyan gárdánk, aki tudja ezt folytatni.

— *Még egy nagyon fontos területen van küldetése az egyháznak, bár maga is nagyon nehéz helyzetben van: a nemzetiségi kérdésben.*

— Ez csakugyan igen fájdalmas, külföldi útjaim folyamán gyakran tapasztaltam. Rengeteg magyar él a különböző elszakadt területeken. Sokhelyütt nagyon fájdalmas a magyarok helyzete. Különböző véleményeket lehet hallani, egészen szélsőségeseket is. Az irredenta nézetek abszolút irreálisak, kisebbség hangoztatja őket, s azt hiszem, el fognak tűnni, de még találkozni velük. Amit jogosan megkövetel az ember a környező országokban: a magyarság kapjon önrendelkezési jogot a kulturális és vallási életben, legyen saját irodalma és iskolarendszere, szabadon megtarthassák nyelvüket és nemzetiségüket. Különösen fájdalmas az, hogy sok helyen éppen az egyház ellen szítják a nemzetiségi ellentéteket. Maga a Szentatya tudja ezt, s érzi, hogy valamit tenni kell. Jöjjenek össze Közép-Európában akár a nunciusok, akár a püspöki karok, aztán kezdjenek ökumenikus tárgyalásokat. A Szentatya az ortodoxok ügyében, de másokkal kapcsolatban is azt sürgeti, tekintsük az egyház ügyét a keresztény szeretet szellemében, éljenek békében együtt ezeken a helyeken. Bármennyire fáj is az ember szíve, hogy Erdély nem a miénk, és a Felvidék sem, a nagyobb jó érde-

kében ezt el kell fogadnunk. Talán politikailag is odavezet az út majd egyszer, hogy ez közép-európai föderációban nem lesz olyan bántó és kínos, nem lesznek országhatárok.

— *Hogyan látja püspök úr a vajúdvai születő magyar demokráciát?*

— A liberális pártok az amerikai modellre hivatkoznak. Eszerint az állam és az egyház teljesen szét van választva, úgy, hogy az egyház csak mint magánjogi intézmény működhet. Ha megerősödik, akkor természetesen növekszik a súlya, de ne juthasson semmilyen közéleti előnyhöz. Európában viszont a nemzetállamok együtt alakultak ki a kereszténységgel. A kereszténységnek ezer éves hagyománya van, amely egyidőben túlzott összefonódáshoz is vezetett állam és egyház között. Ezt nyilván meg kell szüntetni. Mégis, ez a modell a történelmi hagyományok alapján a közéletben több jogot biztosít az egyházaknak, mint egy magánjogi együletnek.

Ebben nem vagyok szakértő, de nem lehet elfeledkezni arról, hogy tényleg a kereszténység alapította meg az európai és így a magyar kultúrát. Gyakran próbálom megfogalmazni, mit jelent magyarnak lenni. Abban látom a lényegét, hogy van egy bizonyos magyar lelkiség, amely a történelmünkéből és az irodalmunkból fakad, amelyet Szent István kezdett el, s a Szent István-i gondolatok táplálták ezer éven keresztül ezt a keresztény értékrendet. 20. századi szemmel kell látnunk, nem teokráciáról van szó, nem is arról, hogy a keresztény államrend uralkodik a politikában, hanem, hogy ezeket az értékeket mi képviseljük, egy diaszpóra jellegű társadalomban is.

El kell fogadnunk, hogy korunkban a demokratikus módszerek másképpen fogják a keresztény stílust és a társadalmat alakítani, mint azelőtt. A magyar lelkiség keresztény, de ez nem zárja ki azt, hogy mások is részt vegyenek a nemzet építésében. Nemcsak tolerancia ez, hanem megértés, demokratikus magatartás, amelyik elfogadja a többieket is, tiszteli őket. Felkínálja a keresztény értékeket, és meggyőzéssel próbálja rávezetni az embereket elfogadásukra. Nehéz megszokni ezt a demokráciát, mert sokan még nem ismerjük. A háború előtt, s a háború után még inkább, totalitarizmus uralkodott, amely türelmetlenül tett bennünket. Meg kell tanulni a türelmet és a demokratikus magatartást ahhoz, hogy ezeket a keresztény értékeket foganatosítsuk. Türelmem, mások megbecsülése, dialóguskészség, és annak elfogadása, hogy nem megy minden egyszerre és gyorsan. Forradalommal, erőszakosan mindent meg lehetne változtatni egyik napról a másikra. A demokrácia kialakításához évek, évtizedekre van szükség. Nem is csodálkozom azon, hogy jelenleg ennyire különböző társadalmi és politikai nézetek jelentkeznek, hiszen honnan tanulták volna meg a demokratikus gondolkodást az elmúlt negyven év alatt. Egyetlen dolog van, ami az embereket élte az elnyomás után: a szabadság föltétlen követelése, ez a szabadság pedig össze van keverve a szabadossággal. Mindent lehet, nincsen értékrend, ami szerint megítéljük, mi a jó és mi a rossz. Ezen segíteni a nemzet nevelésével lehet, s ez évtizedekbe telik.

— *Mit jelent keresztényül magyarnak, magyarul kereszténynek lenni?*

— A magyar emigráció az elmúlt 45 évben azért élt külföldön, mert itt elnyomták, innen el kellett menekülnie. Támadta tehát az itteni rendszert, s abban látta életcélját, hogy ezt elítélje. Ez ma nem megy tovább. Krízisben van a magyar emigráció, s ezért meg kell találni, mit jelent nekem itt kint magyarnak

lenni, pontosan azért, mert a kintiek többsége már nem megy haza. Itthon lehet magyarnak lenni és Magyarországot építeni, de kintről csak némi anyagi segítséggel, szakmai tanácsadással, ezzel-azzal tudunk segíteni. Mit jelent odakint magyarnak lenni? Bizonyos százaléká az emigrációnak csak az anyagi javak után érdeklődik, és nincs bennük igaz magyarságtudat. Azt szoktam nekik mondani: próbáljuk a magyar lelkiséget megőrizni, azokat a Szent István-i hagyományokat, erényeket, amelyek a keresztény életszemléletre épülnek. Ha azt odakint is megtartják, és át tudják adni az embereknek, akkor ott is becsületet tudnak szerezni a magyar névnek.

Ezzel kapcsolatban kritikus kérdés: ahhoz, hogy a magyar lelkiséget megtartsák, szükséges-e a magyar nyelv? Itt nagyon eltérőek a vélemények. Tudom, sokan mondják, hogy a magyar nyelv az első, anélkül nincs magyarság. Bizonyos szempontból ez igaz, és nagyon tisztelem azokat, akik — cserkészek, magyar iskolák, különböző egyesületek — a magyar nyelvet ápolják, megtartják. De rájöttem arra, hogy odakint azoknak a magyar nyelvtudása is silány, akik még magyarnak tartják magukat. Az első generáció még valahogy megtartja, a második generációban nagyon kevesen, a harmadik generáció majdnem teljesen elvész, ez érthető is. Fölteszem a kérdést, lemondhatunk-e mi ezekről a második és harmadik generációs magyarokról, csak azért, mert nem beszélnek tisztán Arany János és Vörösmarty nyelvét? Szerintem az a fontos, hogy a magyar hagyományokat, történelmet, lelkiséget megismerjék akkor is, ha ez nem magyar nyelven történik. A magyar egyesületekben is lassan-lassan missziós munkát kell végezni gyermekeink és barátaink számára, hogy megismertessük, mit jelent magyarnak lenni. A magyarságot itthon kell felépíteni a Duna-Tisza közén, az emigrációt is nekik kell segíteni. A külföldi magyarság feladata pedig missziós feladat: hirdessék azt, hogy mik voltunk ezer éven keresztül — becsületes, dolgozó, keresztény értékektől átitatott nép, amelyik másokkal is meg tudja kedveltetni ezt a kis országot.

— *Mit jelent ez a változás az emigráns magyarok pasztorációjában? Püspök úr az emigráns magyarok második főpásztora, tagja a magyar püspöki karnak 1991 júniusa óta. Eddig egyházi vonalon is volt bizonyos szembenállás a kintiek és az itthoniak között. Odakint az itthoni egyházat vagy bizonyos részeit kompromisszumokkal vádolták — ez most hogyan alakul át?*

— Az elődöm úgy tekintette ezt a két vonalat, hogy az otthoni és a külföldi pasztorizáció párhuzamos sínen fut, amelyek csak a végtelenben találkoznak. Most már konvergenciáról van szó. Kinevezésemkor ez még lehetetlen volt, mert a rendszerváltás még nem ment végbe, és a külföldi magyarok püspökét nem akarták azzal kompromittálni, hogy az itteni rezsimmel és a hierarchiával is kapcsolatot tart. Hogy a püspöki kar tagja lettem, kétségkívül azt jelenti, hogy egyre inkább figyelniük kell az együttműködésre és egymás kölcsönös támogatására. A normális emigrációs pasztoráció mindig az anyaegyház segítségével történik. A jelenlegi nehézség az, hogy a magyar egyház annyira el van foglalva a saját gondjaival, hogy nem tud törődni a kétféle magyarral, aki odakint él. Ez bizonyos krízist okoz, s ez tartani fog még jópár évig, amíg a magyar egyház meg nem erősödik.

Miért? Azért, mert — a természetes kihálás folytán is — sokakat elveszítünk, sokan hazamentek a tevékenyek közül. A kinti magyarok ezt megértik, de ez nem mentesít a gondok alól, hiszen nagy csoportok vannak odakint, akiknek

szükségük van magyar lelkipásztori ellátásra. Az egyes helyek, országok között óriásiak az eltérések. Sok helyen az úgynevezett magyar közösségek annyira elgyengültek, hogy már nincs is mód arra, hogy az egyházközségi élet fennmaradjon. Észak-Amerikában volt legalább hatvan magyar plébánia. Ezek közül legalább húsznak nincs magyar papja. A többiek is lassan kihalnak. Kint arra kell törekednünk, hogy a nagyobb helyeken, ahol állandóan van magyar élet és mozgás, ott megmaradjon a magyar lelkipásztori szolgálat.

Sokhelyütt élnek aztán — elszórtan — olyanok, akik igénylik a magyar lelkipásztori szolgálatot: leginkább az időseknek, a betegeknek, a haldoklóknak van szükségük arra, hogy magyarul hallják az Igét, a feloldozást, a vigasztaló szavakat. Sokan mentek ki Erdélyből és a Délvidékről az utóbbi harminc esztendőben. Egyszerű emberek, nagyon komoly, mélyen vallásos, jó magyar emberek, akiknek szüksége van papi vezetésre. Ezekre kellene odakint koncentrálnunk. Nem azért, mintha a másik, az értelmiségi réteget elhanyagolnánk, de azok sokkal könnyebben megtanulják a nyelvet, sokkal könnyebben tudnak integrálódni a helyi egyház és a társadalom életébe. Magyar kapcsolataikat megtartják, de nincs egzisztenciális szükségük arra, hogy állandó magyar lelkipásztor legyen.

Reménykedem abban, hogy talán itt Magyarországon idővel föl lehet állítani a Szent László Társaságot, amelyik azelőtt gondoskodott a külföldön élők lelkigondozásáról, vagy a szerzetesrendek, az egyházmegyék ideiglenesen, egy-két évre ki tudnak küldeni néhány papot. Ez persze nem igazi megoldás. Hosszabb ideig ott kell lenni ahhoz, hogy megismerje a közösséget és jó munkát végezhessen. Ez viszont elég nehéznek látszik a jelen körülmények között.

— *Minden püspöki karban van külön ezekkel a feladatokkal megbízott püspök. Mennyiben számít püspök úr a hazai egyház támogatására? Megfordítva: jelenléte a magyar hierarchiában, egyházban minket is gazdagíthat, erősítheti a magyarok összetartását szerte a világon. Lát-e erre reményt?*

— Reményt látok, de hogy mikor és milyen mértékben fog megvalósulni, azt nem tudom megmondani. Erre még nincsenek konkrét lépések. De ez a célom, és ezt fogom sürgetni itthon is: tekintsük magunkénak az ország határain kívül élő magyarokat is. Az összmagyarság gondolata fontos az egyház szempontjából is. Nem lehet egyszerűen leírni őket — elmentek, épüljenek be az ottani életbe. A Vatikán hangsúlyozza, hogy a nemzeti nyelv és kultúra megtartása fontos az egyetemes egyházban. Sok helyen ez nehézségekbe ütközött, ezért jó az talán, hogy — minden tehetetlensége ellenére is — van egy magyar püspök, aki olykor-olykor el tud oda menni, tud a püspökkel beszélni, felhívja a figyelmet arra, hogy élnek ott magyarok is, buzdítani tudja a híveket, ne adják fel a reményt az elhagyatottságban. Különösen azok, akik igen távol vannak az országtól, Dél-Amerikában, Ausztráliában — úgy el vannak hagyatva, hogy sírva fakadnak, ha egy magyart meglátnak más földrészekről.

Lukács László

KISS SZEMÁN RÓBERT

Trionfo della Morte...

Trionfo della Morte... vadászgatunk, kilovagolunk, solymászunk és cseverészünk, ám egyszercsak hirtelen megtorpan a díszes menet, a lovak felhorkannak és visszahőkölnek, a társaság összetorlódik, a torkodra forr a szó, elakad a lélegzeted, a szem kigúvad az üregéből, mert a halál diadala teljes szemérmertlenségében, igaz valójában, pőre disznóságában tárul eléd. A felebarátod kéthetes holttestét hányták ki a sírból, az apádat is kivetette a föld magából, és az egyik ősőd sárga csontvázát aszalja a nap a fekete gödör szélén. Szép sorban fekszenek egymás mellett; a barátod lottyadt húsát, puffedt hasát csak a fehér bőr tartja össze, a halál már szivárog a pórusain, készül belőle kitörni, az apádat már félig elenyésztette, a fölismerhetetlenségig elcsúfította, s az ősőd rúgkapáló kusza csontjai mutatják a végső állapotot, a tiédet is.

Ha kényes vagy, fogd be az orrod, csippentsd két ujjad az orrod nyergére, ha a látvány zavar, kapd a karod a szemed elé, de hiába, a három holttest képe rásült a szemhéjad belső felére, s égetni fog rázós, hideglelés éjszakán, amikor a vacsora, a lakoma véget ért, és magadra maradsz lelked cellájában. A halált nem zárhatod ki többé magadból, a szemeden át az agyadba szökött, az orrodon át a tüdődbe ivódott, a bőrödön át a csontvelődbe szivárgott. A halál ígyis-úgyis legyőz. Trionfo della Morte. Magadban hordod, minden porcikádban. Benned van, a testedben, ami elmerevedik, a szívedben van, ami megdermed, a szemedben van, ami megegyesedik... Hordozod a halált, a saját kisszerű, pitiáner halálotdat, megmásíthatatlanul... meglephet vagy gyáván megzabálhat sejténként, kirobbanhat vagy alattomosan előkúszhat belőled és megfojthat. A saját halálotdat hordod magadban, még nem tudod, valójában milyen, legfeljebb csak sejteted. De csak vadászgass, lovagolj ki, solymássz és cseverész nyugodtan. Egyszer majd a halál, amit addig magadba parancsoltál, magadba szorítottál, kilép belőled... belénk van sütve a halál jegye, és hiába kapkodsz a homlokodhoz, hogy letöröld.

Könyörögi hát a több és nagyobb halálért, mert a legkiválóbbak több és nagyobb halált hordoznak magukban... a nagy halálcipelők hosszú sora menetel az emberi történelmen és művészetben, Franz Kafka egész kastélyt népesített be és töltött meg a saját nagy, jól fejlett halálával, meg másokéval is, a nagy halálhordozók, a nagy haláltrógerolók közül való a fekete garbós író is, aki születésnapján nem akárhol, a garbója nyakában hordta a súlyos többlethalált, és évszázadok felgyülemlett haláladagját hordja bozontos vörös üstökében lelkünk levetett ingein fintorgó Herr Barock is, és egy egész zöld hátizsákra valót cipel

magával Prágából Kerskóba és vissza az autóbuszpályaudvarok és kocsmák Kháronja, akinek teppedt halállal telt hátizsákja úgy hever a földön, hátát a falnak vetve, mint amiből bármikor előtörhet kénköves lehelletével és hamut szórva a halál, hogy a szűkülő lélek romvárosát puhán maga alá temesse, hogy konzerv-szépségében turisták hada gyönyörködhessek, később. Chiuso. Trionfo della Morte. De a haláltrógerolók királya, aki a legtöbb és legnagyobb halált cipelte, a názareti, nem egy zsákot, nem egy kastélyt, hanem a világban tomboló összes halál cipelését vállalta, vállára vette mindenkiét az időben előre és hátra, beleroskadt és belehalt...

Bennem is *szaporodik* a halál. Nyes, vág, szúr, rothaszt, fokozatosan gyarapodik, egy kisgyermekben még minden olyan új, bennem már megromlott, vizsgálgatjuk, méregetjük egymást, incselkedünk, harapdálunk, birokra kelünk én és a halálom, láttam már, megjelent a falon, ő is engem nézett, Gesicht zu Gesicht, néztem, de mást nem láttam, csak fogatlan szájrégét és vörös zilált haját, a halálom rokonát már ismerem a nagyapámban és az unokatestvéremben, az ő halálaik vonásaiból próbálom meg összerakni a magamét, szépen kerekedik, érzem, nincs már messze, megpillantom a halálom arcát, ahogy Yourcenar Hadrianusa, a kör egyre szűkül, a tónusok erősödnek, szép kis családi tabló, a halálom félig ismert családfája fehér foltokkal. És megpillantod majd te is. Trionfo della Morte.

Az enyém forró lesz és sirokkós, mint a camus-i strandhomok, heverek a napon, hogy a halálom ujjongjon, megizmosodjék bennem, de te, von Trotta úr kukkants csak ki nyugodtan a nap kiséperte térre, ne bújj a nehéz bársonyfűgönyök mögé, a szemedden keresztül örvendeztesd meg a halál benned lakó rokonát, menj csak Sofka, Stankoviccsal fürdeni a gőzbe, hogy ruganyos húsod hamuvá roskadjon, simulj szorosan Stephen Dedalushoz, nehogy magával ragadjon a takonyzöld tenger. Trionfo della Morte. Vadászatunk, kilovagolunk, solymászunk és cseverészünk. Trionfo della Morte...

Halál fiaí vagyunk, ő marad meg belőlünk, túlél minket, kiköltözik belőlünk. Ne az életért küzdj, mert elveszited, küzdj a halálért, hogy megnyerd vele az életet. A halál élősködik rajtad, ha koplaltatod, alattomosan támad és megrothaszt élve, tartsd jól magaddal, a testeddel, a húsoddal, a szíveddel és a lelkeddel, akkor nagy lesz és halhatatlan, ahogy magán hízlalta a halált a legnagyobb halálhordozó is, és megnyerte vele a nagy csatát, övé lett az élet, miénk lett az élete és a halála, és a fecskék alacsonyan szálltak, és berepültek az oszlopcsarnokba... Lakasd jól a halált magaddal, tömd be a pofáját, lehet, hogy nem is akarja a nagyobb falatokat, szopogatni, ízlelgetni akar téged, még azt szeretné, hogy egy kicsit vadászass, lovagolj ki, solymássz és cseveréssz. Ne higgy neki, mert megcsal, könnyű prédát akar, a karodat vágd le és gyömöszöld a pofájába, akadjon torkán a bordád, merőkanállal merd ki az agyvelődöt, hogy vörös szája szélén csurogjon le kétoldalt, pakold ki a belsőségeidet, hogy öklendezve meneküljön, s gyorsan hízzon, mert csak a nagy halál tudja legyőzni a halált magát. Etesd magad, oszd szét magad, hogy a fecskék berepülhessenek az oszlopcsarnokba. Megváltódtál, csak a saját keresztutad vár rád, könnyű dolgod van. A halál diadala az élet diadala. A halálom az életem. Trionfo della Morte...

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a forrongó világban

A romániai görög katolikusok

Egy halom akta fekszik előttem, Bukarestről. Jegyzőkönyvek, végzések, kérvények, újságcikkek: a Romániai Egyesültek (görög katolikusok) Szövetségének dokumentum-összeállítása. E hasábokon folyóiratok cikkei nyomán szoktuk ismertetni egyházunk életének egy-egy fontos jelenségét, folyamatát, eseményét. Mostani összeállításunk az említett iratok felhasználásával készült. Hogyan alakul a görög katolikusok helyzete Ceausescu bukása után, amikor visszakapták szabadságukat.

Az előzmények

A bizánci rítusú katolicizmus a 17-18. század fordulóján született Erdélyben. A Szövetség dokumentuma szerint „az ortodox románok, félve attól, hogy a magyar kálvinista fejedelmek a protestáns hitre térítik őket Erdély megszállása után, csatlakoztak a katolikus egyházhoz, megőrizték azonban bizánci rítusukat”.

Románia 1923-ban kihirdetett alkotmánya a Rómával Egyesült Román (görög katolikus) Egyházat az ortodox egyház mellett szintén nemzeti egyháznak tekintti. Helyzetét megerősítette a Rómával 1929-ben kötött konkordátum. 1948-ban a görög katolikus egyház a balázsfalvi érsekségből, négy püspökségből és a bukaresti vikariátusból állt, összesen mintegy 2 millió hívővel. Teológiai Akadémiájukon kívül három teológiai főiskolájuk volt. Mintegy 3000 papjuk és szerzetesük működött, 2000 templomban, 300 kápolnában és több kolostorban.

1946-ban Sztálin rendeletére feloszlatták az Ukrán Egyesült Egyházat, s megtörténtek az első lépések a román görög katolikusok felszámolására is. 1948-ban a Román Népköztársaság egyoldalúan felbontotta a Vatikánnal kötött konkordátumot, és még ez évben betiltották a görög katolikus egyház működését. Az összes templomot, szemináriumot, egyházi épületet államosították. Egy részüket az ortodox egyház kezelésébe adták, más részüket az állam tartotta kezében. Mind a hat püspököt letartóztatták, s velük sok száz papot, szerzetest és sokezer világi hívőt, akik nem voltak hajlandók az ortodox egyházhoz csatlakozni. Később titokban újabb hat püspököt szenteltek — mindnyájan börtönbe jutottak. Tizenkettejük közül heten a börtönben haltak meg, az üldöztetés éveit mindössze ketten éltek túl.

Az 1964-es általános amnesztia után épült ki a görög katolikus egyház földalatti élete. Magánházaknál tartottak istentiszteletet, szolgáltatták ki a szentsé-

geket. A papságra készülők titokban végezték teológiai tanulmányaikat és részesültek a papság szentségében. Erdélyben a hívek nagy része a magyar római katolikus templomokba járt misére, a romániai falvak népe viszont inkább az ortodox liturgián vett részt.

A forradalom után

1989. december végén visszavonták azt a rendeletet, amely 1948-ban betiltotta a görög katolikus egyház működését s elkobozta javait. Az életükhöz szükséges épületek visszaadása azonban nem történt meg. Szabadon tarthattak görög katolikus misét, de templom híján sok helyütt — például Kolozsvárott, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Nagybányán, Máramarosszigeten, Marosvásárhelyen — azóta is szabad ég alatt miséznek.

A küzdelem azért folyik, hogy visszakaphassák egykori épületeiket, elsősorban templomaikat, hogy emberibb körülmények között végezhesék a liturgiát. A székesegyházak közül csak a lugosit kapták vissza békés módon. Nagy port vert fel, hogy Balázsfalván a katedrális, Bukarestben egy használaton kívüli kápolnát visszafoglaltak a görög katolikusok. A sajtóban állandó hadjárat folyik ellenük, s nem ritkák a durva, tetteges inzultusok: az istentiszteleken, esküvőkön, egyéb szertartásokon résztvevőket brutálisan bántalmazzák, megverik, megkéselik, összerugdossák.

A sajtóban rendszeresen közölnek tendenciózus, félrevezető, hamis állításokat tartalmazó cikkeket. Például azzal vádolják a görög katolikusokat, hogy ellentétet szítanak a román egyházban, hiányzik belőlük a hazaszeretet, a „magyar irredentákhoz” húznak. A kormány lapjában, az AZI-ban például 1991. május 21-én a következő közlemény jelent meg: „1991. május 19-én, vasárnap a görög katolikus hívek egy kis csoportja, Alexandru Todea metropolita vezetésével törvénytelenül elfoglalta Balázsfalva főtemplomát. Ezáltal sokezer ortodox hívő templom nélkül maradt. Mivel nem egyedi esetről van szó, Teoctist pátriárka arra szólította fel az ortodox testvéregyházakat, hogy szakítsák meg a nemzetközi teológiai kapcsolatokat a római katolikus egyházzal II. János Pál pápa uralkodásának idejére, mivel ő a katolicizmus terjedését sürgeti egész Kelet-Európában, az ortodoxia rovására.”

Todea érsek nyilatkozatában a következőket szögezte le 1991. május 21-én: „Belépésünk a balázsfalvi görög katolikus érseki székesegyházba békésen zajlott le, s közös egyetértésben az illetékes Ortodox Egyházi Bizottsággal. Ennek fényes bizonyítéka volt Farkas János lelkész jelenléte, aki a mise alatt letette a görög katolikus hitvallást, s hívő közösségével együtt visszatért a görög katolikus egyházba. Szó sem volt erőszakról vagy bárminemű összecsapásról, a kezdeményezés a hívektől indult ki.

E nyilatkozat valóság tartalmát alátámasztják az írásos bizonyítékok, a helyi hatóságok jelenléte, valamint az eseményen készült videofelvételek. A görög katolikus egyház sohasem fordult erőszakhoz, s ezt nem fogja megtenni a jövőben sem. Minden lehetséges incidens felelőssége a provokátorokat terheli.”

A megoldás felé?

Ugyanezen a napon a Vatikánba induló Todea érsek interjút adott a Cotidianul című napilapnak. A riporter megkérdezte tőle, hogyan látja rendezhetőnek az ortodox és a görög katolikus egyház konfliktusát. Az érsek így válaszolt: „Csakis

a tőlünk elvett templomok visszaadásával. Az ortodox egyháznak nincs joga ahhoz, hogy megtartsa azokat a templomokat, amelyeket a mi letartóztatásunk, bebörtönzésünk, és sokunk kivégzése után megszereztek maguknak. A templomokat vissza kell kapnunk. Nagy megértéssel szemléljük az ortodox papokat, nem akarjuk kitenni őket a plébániájukról, de tisztában kell lenniük avval, hogy a mi vendégeink. Ennek fordítottja, mintha mi volnánk az ő vendégeik, számos helyen papjaink tetteleges bántalmazásához vezetett. Például: a Maros megyei poartai egyházközség lelkésze gyülekezetével együtt csatlakozni akart a görög katolikus egyházhoz. Egy alkalommal az országúton feltartóztatták, hét férfi rátámadt, összeverte, vasdoronggal fejbeverte.

Ennél is súlyosabb eset történt Sisestiben. Egy fiatal pár egyházi esküvőt akart kötni. Mivel a templomot jelenleg az ortodoxok birtokolják, a görög katolikus pap engedélyt kért az ortodox paptól az esküvő megtartására. Ő bele is egyezett. Amikor azonban az esküvői menet a templomhoz ért, zárva találta. Az ortodox pap nem volt hajlandó odaadni a templom kulcsát, úgyhogy végül a szabadban tartották meg az esküvőt. Hazafelé menet egy dorongokkal, késekkel, kaszákkal fölfegyverzett csapat támadta meg őket. Az elszenvedett sérülések következtében a megtámadottak közül három személyt a nagybányai kórház intenzív osztályára kellett szállítani.

Természetesnek tartjuk, hogy azokban a helységekből, ahol csupán egyetlen templom áll, ortodox istentiszteletet is tartsanak megfelelő időben. A templomok visszaadása azonban multhatatlanul szükséges. A plébániaépületek esetében ez akkor történjék meg, amikor lehetséges.”

Tucatnyi jegyzőkönyv, tanuvallomás: melyik papot, hívót, mikor, hogy, milyen körülmények között bántalmaztak súlyosan: az utcán, a lakásukban, istentisztelet végzése közben vagy után. A dátumok szerint mindegyik az elmúlt esztendő során történt. A vérengző bandák megbüntetéséről nincsenek adatok, holott az áldozatok nemegyszer felismerték a rájuk támadókat, hiszen környékbeliek voltak.

1990 novemberében Nagybányán több száz görög katolikus hívó éhség-sztrájkot kezdett a prefektúra épületében. Két hétig tartó demonstráció végén a következő megállapodás született a kiküldött parlamenti bizottság és a két egyház képviselői között:

a/ Első lépésként a görög katolikusok 77 kultuszhelyet és plébániaépületet kapnak vissza.

b/ Azokban a helységekből, amelyekben két templom áll, az egykori görög katolikus templomokat vissza kell szolgáltatni.

c/ Azokban a helységekből, amelyekben csupán egyetlen templom van, a két egyház különböző időkből végezze a saját istentiszteletét.

A megállapodást a Parlament Emberi és Kisebbségi Jogi Bizottsága jóváhagyta és a parlament elé terjesztette. A javaslat azonban ott négy hónapig nem került tárgyalásra, majd elutasították.

Milyen megoldás várható és mikor? A legutolsó dokumentum ez év júniusában kelt. Sikerül-e a tél beállta előtt békésen megállapodni a templomok közös használatában? Hány templomot kaptak vissza azóta a görög katolikusok? Az épületek sorsa fölötti vitákon túl mikor lesz béke az emberek szívében? Mikor születik meg az egymás iránti türelem, legalább vallási kérdésekben, legalább a keresztények között? Vagy pedig, éppen fordítva: a kereszténység szomorú karikatúrájaként — a más egyházhoz tartozás is a gyűlöletet szíthatja az emberek között?

KÉZDI BALÁZS

Hozzászólás a pszichoanalízis vitához

Felfogásom (és gyakorlatom) szerint a *pszichoterápia* (= lélekgyógyászat) *tudományosan megalapozott praxis*, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy a „tudományos” jelző nem csak az ún. „pozitív” diszciplinákra lehet érvényes — amelyek „magyarázzák” a világot —, hanem azokra is, amelyek a komplex dolgok „megértésére” törekszenek. Mindez a következő definícióból is származtatható: Pszichoterápia: „...lélektani módszerekkel végzett gyógyító eljárás, melynek lényege egy interperszonális kapcsolat, amelyben egy szakképzett terapeuta úgy kommunikál egy lelkiileg beteg emberrel, hogy az annak következtében egészségesebb lesz... tehát olyan szakszerű lélektani segítségnyújtásról van szó, mely által a beteg egyedileg önmegvalósítását jobban elérő, boldogabb, környezetébe jobban illeszkedő, kreatívabb emberré válik.” (Süle Ferenc dr.: A pszichoterápia fogalma)

További fontos kiegészítés, hogy mindaz, amit tudományosan megalapozott pszichoterápián értünk, — *elmélet, módszer, technika*, — preontologikus módon létezik az *emberi kapcsolódások alapformációiban*. A pszichoterápia csak úgy válhat tudományos eljárássá, amilyen mértékben képessé válik megszerezni és igazolhatóvá tenni az ezekben a formációkban meglévő, a személyiség érését, fejlődését, kibontakozását elősegítő stuktúrákat és dinamizmusokat. Így bármelyik pszichoterápiás módszer — a Tringer által is idézett J. D. Frank pl. 150 irányzatot, iskolát különít el — nem más, mint egyfajta „képesség-erősítő”, amely lehetővé teszi, hogy a komplexet alkotó alapvető interperszonális kapcsolódási formákból *kiemeljen, felnagyítson, fókuszba állítson* olyan elemeket, vagy azok sajátos struktúráját, amelyek egy adott módszer paradigmájában érvényesek lehetnek. (A Tringer László tanulmányában említett három pszichoterápiás iskola segítségével lehetne illusztrálni a fentieket, azt, hogy a „közös alap”-ból miként lehet levezetni három különböző elméletet anélkül, hogy bármelyik — tudományos értelemben véve — kizárhatná bármelyiket.)

A „kognitív fordulat” ezek szerint nem más, mint az örök emberi kapcsolódási formációkban meglévő edukatív elem és struktúra kiemelése, felnagyítása,

Októberi számunkból tördelési hiba miatt kimaradt Dr. Kézdi Balázs hozzászólása a pszichoanalízis-vitához. Cikkének közlésével a vitát lezártnak tekinthetjük.

fókuszba állítása. (Ilyen lehet — az individualizált, kultúrával rendelkező közösségekben — a szülő-gyermek, tanár-diák, mester-tanítvány stb. kapcsolat, mely az „értékközvetítés királyi útját” képviseli.)

Az eddigiekből az is következik, hogy *nem létezik olyan pszichoterápiás eljárás, amely nem tartalmaz értékközvetítést legalább rejtett vagy indirekt formában.* Annak ellenére így van ez, hogy némely iskola hangsúlyozza az értékmentességet ilyen értelemben is. Kulturális szempontok alapján is már magát a pszichoterápiás módszert is értéknek mondhatjuk. (McLuhan parafrázisával élve: *The method is the message.*) A legtisztább *kognitív pszichoterápiás elrendezésben is megjelenik — persze rejtetten — az áttétel, a jutalmazás-büntetés szimbolikája vagy az „encounter”,* mint a Tringer említette három irányzat egy-egy központi eleme. Ezek után tehát nem az a kérdés, hogy közvetítődik-e érték a pszichoterápiás folyamatban avagy sem, hanem az, hogy *mi az az érték, és hogy kinek az értéke közvetítődik.* A „kognitív fordulat” edukatív jellegéből eredően, illetve az értékek világának relativizmusából következően ez megkerülhetetlen probléma.

Nyilvánvalóan az az érték közvetítődik ilyen vagy olyan formában, amely egyben *szimbóluma a terapeutai identitásnak.* Erről az identitásról csak akkor értelmes szólni, ha része a személyes identitásnak, külön nem létezik. (Mint hogy a terapeuta személyisége munkaeszköz a pszichoterápiában.) A pszichoterapeuta hivatást modern korunk hozta létre. A pszichoterapeuta identitás azonban nem vezethető le a hivatástudatból. Ez utóbbi, mint szerepviselkedés normatív szabályozás alá van vetve, s elsősorban a gyógyítás formális — viszonylag könnyen ellenőrizhető — elemeit tartalmazza, kontrollját elsősorban a szaktudományos ismeretek biztosítják.

A tudományos ismeretek valóságos vagy — a fogalom legáltalánosabb értelmében — spirituális megjelenítését a pszichoterapeuta identitása hordozza, amelynek hitelessége és elkötelezettsége messze függetlenedik a szekularitástól. *A konkrét pszichoterápiás tevékenységben az identitás fejeződik ki,* nem a professzionális szerep, akkor is, ha a társadalmi gyakorlat és manipuláció ezt a lényeges különbséget elmosódottá teszi.

Megragadható-e a hivatás mögött rejtőző identitás valamilyen módon? Erre a Rogers nevéhez fűződő ún. nem specifikus terapeutai változók kínálnak lehetőséget. (Az iskolák és irányzatok módszer-specifikus változók alapján azonosítják és különböztetik meg magukat.) A három változó — *tolerancia, kongruencia, empátia* — közül az *értékközvetítés szempontjából a tolerancia válik kiemelkedő jelentőségűvé.* Ez a fogalom a pszichoterápia világában feltétlen elfogadást jelent. Az identitás próbaköve. A terapeuta függetleníti magát a professzióját biztosító és ellenőrző világtól. De teheti-e ezt a végsőig? Addig, amíg például az identitását kifejező hivatását megszünteti? Nyilvánvalóan nem, s ezért a pszichoterapeuták körében egyetértés született a tolerancia határáról, melyet az indikációs és kontra-indikációs feltételek lajstroma foglal magába a pszichoterápia keretfeltételeivel együtt, mint bonyolult szaktudományos (módszerspecifikus) krédó. Ebben a megközelítésben tehát a „kognitív fordulat” a *tolerancia redukciójában fogalmazódik meg,* mint a páciens (beteg, kliens) világot érzékelő és interpretáló kognitív struktúráinak átalakítási szükséglete. *A türelem a terapeuta értékrendszerére korlátozódik.* De azt hiszem, ez csak egyik lehetséges értelmezése a kognitív pszichoterápiának, és Tringer László értékközvetítő felfogása sajátos interpretáció.

Akkor is ez lenne a véleményem, ha létezne Magyarországon a pszichoterápiának piaca. (Keresleti és kínálati egyaránt.) De ilyen nincs, s a pszichoterápiát

igénylő vagy arra szoruló páciensek (betegek, kliensek) irracionális kényszerpályán bolyonganak bajaik orvoslását kívánva. Sokan ezek közül a lélektani értelemben vett kritikus állapot összes tüneteit felvonultatva — lelkiállapotuk miatt — különösen befolyásolhatók. Így teljesen *esetleges, hogy milyen értékközvetítésben lehet részük*, ha komolyan vesszük Tringer felfogását. Mert nem minden professzió alapozódik identitásra az előzőekben érintett módon. *Ne azonosítsuk tehát a kognitív pszichoterápiát az értékközvetítés módszereként. Vagy csak annyiban és annyira, amiképpen minden pszichoterápia az.*

Kritika

Képzőművészet

Andy Warhol kiállításáról

„— Tudod — szoltam —, ez az igazi emberséges élet, zene, kártya, békesség. Játsszani kell. Mintha rád szabták volna Oloront, oly szép itt. Nincs is más humánus tevékenység, mint a játék, ez az ember dolga, ez az élet méltósága, kártyázni... nincs más cselekedet, mely emberi lehetne. (...) — Nincs más? — kezével egy ívet írt a levegőben. — Dehogy nincs kedvesem...” (Ottlik Géza: A Drugeth-legenda)

Benézek Andy Warhol első magyarországi kiállítására, és látom Maot és Lenint, Einsteint és Mick Jaggert, látok egy csókot háromszor, Marilyn Monroe mosolyát ötször, később látom a fejét is két sorban és sok színben, és látok egy görögdinnyét, egy koponyát, villamosszéket és Campbell-levesdobozokat, sarló-kalapácsot és tehénfejet.

Mіндеzt láttam már, persze, újságokban, könyvekben, más kiállítótermekben; és ott másokat is láttam, olyanokat, amelyek e Prága-Drezda-Budapest-Belgrád-Varsó számára készült válogatásba nem fértek bele: bűnözőket és a fekete villamosszéket, halálos baleseteket és öngyilkosokat ugrásuk közben, és hát az utolsó, nagyméretű portrékat és önarcképeket,

melyek végletes szomorúságát, halálközelségét joggal hasonlíthatják a késői Rembrandt képekéhez.

Warhol életében megpróbált mindent látni, mindent egyben látni. Valahogy úgy, ahogy az Úr Esterházynál: „Lenézett Ulmra, hogyan áll a torony építése. Lépcsős Jakabot látta kapaszkodni föl, lát engem is, ahogy zihálva, kuszáltan megpihenek, hátamon és homlokomon hideg verejték csúszik, látja, mire gondolok, mindazt, amit én mára elfelejtettem és nem akarom fantáziából földézni, mindent egyben látott, tér tengerét, idő áramát, rózsaágot, a Fekete-erdőt és a Fekete-tengert, Husz Jánost és egy végzetes sajtóhibát egy közepes regényben, a thermopulai csatát, Jan Palach lángjait és egy Marcell nevű kisfiú születését...” (Hrabal könyve) És, mert művész volt, megpróbálta ezt a teljességet láttatni, elemeinek felmutatásával. (Ezért a technika egységessége: így a látvány szintjén is egyneműsítette tárgyait, szereplőit. És ezért, hogy olyan sok van belőlük: nagy számuk megfosztja őket (a képeket éppen úgy, mint a képek tárgyait) egyediségüktől, tulajdonságaiktól, azaz saját világuktól. Warhol világának elemeivé válnak, és a világ Warhol-elemeivé: ott vannak mindenhol. (Mennyiségüket néz-

ve egy pillanatra el is bizonytalanodik az ember: ők szólnak-e a világról vagy a világ szól róluk?)

Az Úr (Esterházy regényében) kívül él az időn: így láthat mindent egyben. Warhol benne élt az időben. „Látni egy történetet és benne lenni, nem ellentmondás ez?” (Hrabal könyve) Az ellentmondás látszólagos feloldása (látszólagos csak, hiszen valóságos nem lehet) a pillanat (virtuális) kitágítása, melyet Warhol a teljesen jelenben-élésként próbált elérni, úgy, hogy élete középpontjába a munkát, vagyis az alkotást helyezte. A pillanatot, s így a pillanatok sorát, azaz tudatos életének nagy részét úgy élte meg/át, hogy leképezte. Voyeur volt és (kedvenc hasonlatával) gép: egy élő fényképezőgép, egy be-nem-csukható-, értelem-nélküli-szem. Egy szem, amely folyamatosan néz, de nem mindig lát, s így az őt körülvevő világ értelmetlen környezet-masszává válik. Néz, ahogy Warhol filmjei néznek: az Empire State Buildinget nyolc, egy alvó ember hat órán át...

Csakhogy ezek a filmek nem a valós időben játszódnak. A Sleep nem egyetlen éjszaka történik: Warhol több héten keresztül filmezte benne barátját John Giornot. A gép, amelyet használt, kazettás volt, egy kazetta három percig tartott, s a végső vágásnál ezeket a darabokat ragasztotta össze. Illúzió „áldozatai” vagyunk: a pillanat mégsem úgy pillanat, ahogy azt az előbb gondoltuk. Ha megnézzük Naplamente-képeit, ugyanez derül ki: a pillana-

tot ragadja meg, amennyiben erősen impresszionista-jellegű képeket hoz létre, ám a színezésből és a technikából eredően ez rájátszás is a pillanatra, tehát nem maga a pillanat. Ez az idővel való játék még jobban érezhető akkor, amikor (nagyon sok esetben nem is maga készítette) fényképeket dolgoz fel. A fotó, mint médium egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy a pillanatot és az örökkévalóságot állítja szembe egymással. Egyetlen pillanatról szól — mindörökké. Warhol azáltal, hogy ugyanazt a fényképet százszor-ezerszer is felhasználja, magát a pillanatot tágítja ki a színek dimenziója mentén. Így Warhol valóban jelen van (és ez nemcsak azt jelenti, hogy „mindenhol ott van”, hanem azt is, hogy van, hogy a „jelenben van”), és úgy rögzít, hogy nem értelmez, közben ugyanakkor nagyon szigorúan szervezi a látványt. Formailag tökéletesen (és könnyen fogyaszthatóan) alakítja a világot képpé, vagyis a saját világává. Tudja, hogy minek hogyan kell kinéznie. Ezért félelmetesen szépek (félelmetesek és szépek) önarcképei. Joggal tarthatók ikonoknak, hiszen bennük a világ (a Warhol-világ) teremtménye belép saját világába.

Horányi Attila

A kiállítás 1990. február 11-től március 24-ig volt látható a Múcsarnokban. Angol nyelvű, színes katalógust 500 forintért lehet vásárolni, míg ennek magyar fordítása, igaz képek nélkül, 100 forintba kerül.

Zene

A diadalmas Judit

Dávid megint legyőzte Góliátot, Odüsszeusz az oszloplábú Küklopszot, Judit az otromba Holofernészt. A Hungaroton új *Juditha triumphans* főlvétele összehasonlíthatatlanul jobb a réginél. Szekeres Ferenc annak idején Vivaldi oratóriumának kalapáccsal esett neki, pedig a dió, amelyet úgy akart fölnyitni, hogy a pörölyvel jó nagyokat csapott rá, az új karmester, Nicholas McGegan könnyű kezében kettéváltan kínálja magát. Bizony friss az, s az íze jó.

A század húszas éveiben történt felfedezése után Vivaldi hirtelen lett nagyon népszerű, amit később vállvonogató elismerés követett. A közönség körében a rótt pap *A négy évszak* szerzője maradt, aki „ugyanazt a hegedűversenyt írta meg kétszázszor”, nem nagyon mély, de szórakoztató, vállveregetéssel, egy kézlegyintéssel elintézhető alak. Pedig nem az. Mindenekelőtt nemcsak a szólókoncertekhez, de az operához és — a *Juditha* bizonyítja — az oratóriumhoz is értett, aki bár valóban szórakoztató, sohasem lapos vagy közönséges. Témáinak hasonlósága, szellemes hangszerezési megoldásainak időnkénti ismétlése nem szelhámosság, hanem a következetes ember munkájának eredménye. Vivaldi kidolgozott magának egy zenei nyelvezetet, sőt feltehetőleg egy komponálási szabályrendszert is, amelynek segítségével gyorsabban tudott kigondolni egy zeneművet, mint ahogyan a másoló leírta. Éjszakáról szólva Vivaldi csakugyan mindig tompa vonóshangzást és fafűvókat használ, mint ebben az oratóriumban is, de megoldása ettől még nem válik sematikusá, zenéje unalmassá, személye felszínessé.

Vivaldi operáinak és fönmaradt oratóriumának jellegzetessége, hogy szerzőjük nem jellemekben, hanem helyzetekben gondolkodik. Ezt a kérdést valamennyi színpadi illetve ilyen jellegű zenét szerző mesternek meg kellett oldania vala-

hogyan, hiszen ha egy szereplő, mondjuk, vad és időtlen sehonnai, azt nem jellemezheték zeneileg úgy, hogy vad és időtlen muzsikát írtak (mindez jelen időben is értendő). Vivaldi nagyvonalúan megkerülte a kérdést, tudván, hogy klasszikus és bibliai témáknál a hallgató ismeri a történetet, ezért függetlenítheti a zenét, és elegendő, ha az áriák illenek az adott szituációhoz illetve a szöveghez, pontosabban annak egy-egy vezérszavához. Voltaképpen igen demokratikus megoldás ez. A *Juditha triumphans*ban nincsenek fő- és mellékszereplők, mindenkinek szépek és igényesek az áriái, tündökölni és megbukni bármelyikkel lehet, csak a mennyiségük nem egyforma a cselekmény miatt. Így viszont egy igazán támadhatatlan előadáshoz mindenekelőtt öt nagyszerű, minden szempontból megfelelő énekesnőre van szükség, ezen a felvételen pedig csak két ilyen van. Egyikük a címszereplő, Gloria Banditelli erős, tiszta, királynői mezzoszopránjával, a másik természetesen Zádori Mária, aki jól ismert kiválóságai mellett igazi meglepetést okoz azzal, hogy a recitativókban pusztán hanggal milyen határozottan teremt légkört, feszültséget. A Holofernészt éneklő Német Judit hangja nagyon szép, teljesítménye rokonszenves, de az énekesnő egy kicsit talán túlzottan óvatos, határozatlan. Gémes Katalin jellegzetes hangon, jól énekel, de bizonytalanul mozog a számára idegen zenei környezetben, míg a Németországból meghívott Anette Markert nem mindig meggyőző. A lemez egyetlen igazán gyenge pontja a Szombathelyi Énekegyüttes, és nagy szerencse, hogy az oratórium ötvenhat számából csupán négy jut a cérnahangú dalárdának. Az angol karmester irányítása alatt becsülettel állja meg helyét a külföldiekkel megerősített Capella Savaria is, közös munkájuk eredménye, hogy az erőteljes, élni akaró oratórium méltó módon megszólalhatott.

Fáy Miklós

SOMMAIRE

Rudolf Andorka: Économie et Éthique
 Károly Tamkó Sirató: À la Fête des Morts (Poème)
 Dezső Tandori: Insuffisances de coeur (Nouvelle)
 St. Jean de la Croix: Le chemin du mont Carmel
Être chrétien ici et aujourd' hui
 Réponses de István Schneller, István Käfer et Katalin Kiszely
 Entretien avec Attila Miklósházy

INHALT

Rudolf Andorka: Wirtschaft und Ethik
 Károly Tamkó Sirató: Zu Allerseelen (Gedicht)
 Dezső Tandori: Herzinsuffizienzen (Novelle)
 Hl. Johannes vom Kreuz: Aufstieg zum Berge Karmel
Christsein hier und jetzt
 István Schneller, István Käfer und Katalin Kiszely antworten
 Gespräch mit Attila Miklósházy

CONTENTS

Rudolf Andorka: Economy and moral
 Károly Tamkó Sirató: All Souls' Day (poeme)
 Dezső Tandori: Heart-tires (short story)
To be a Christian here and now
 Answers of István Schneller, István Käfer, Katalin Kiszely
 Discussion with Attila Miklósházy

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
 SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, POMOGÁTS BÉLA

Folyóiratunk megjelenését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Nyomja: Veszprémi Nyomda Kft., felelős vezető: Fekete István ügyvezető igazgató
 Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7246, 117-3933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP VII. ker. 218-98316/512-037343-8. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számára 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 40,— Ft

VIGILIA

Az Új Ember Kiadó újdonságai

Mécs László: Magyarok misekönyve

A költő ebben a nyomtatásban eddig kiadatlan könyvében a szentmiseáldozat részeit foglalta versbe. A Mécs-líra ismerőinek is meglepetést okoz a költemények bensőséges alázata, mely új, meleg színekkel árnyalja a lírikus portréját. Igazi karácsonyi meglepetés! Tartalma is, díszes kiadása is azzá teszi.

Az Új Ember kiadásában megjelent verseskönyvet Somos Miklós nagyszerű illusztrációi díszítik, Tóth Sándor írta utószavát, szerkesztője Rónay László, művészeti szerkesztője Marsall Ágnes.

Ára velúr kötésben: 198 Ft

Új Ember évkönyv — 1992

A tavalyinál bővebb terjedelemben, gazdag képanyaggal megjelenő évkönyv visszatekint az elmúlt esztendő jelentős eseményeire — elsősorban a pápalátogatásra.

Riportok olvashatók a határainkon túli magyarság életéről.

A gazdag irodalmi anyagban Mécs László, Tűz Tamás, Rónay György és Pilinszky János versei, valamint Móra Ferenc és Fekete István novellái is megtalálhatók.

Ára: 98 Ft

A könyvek megrendelhetők:

Új Ember Kiadóhivatala, 1364 Budapest, Pf. 111.;

megvásárolhatók november közepétől az Új Ember üzletében: 1053 Budapest, Ferenciek tere 4—8. (Kárpátia-udvar, a tér felől).

10% kedvezményt adunk 5 vagy annál több példány megrendelése vagy vásárlása esetén (egy tételből).